AHMET İNAM TEKNOLOJİ BENİM NEYİM OLUYOR?

bahçe

bahçe

ISBN 975-7847-01-1

Teknoloji
Benim Neyim Oluyor?

Ahmet İnam

ilk basım : Şubat, 1993

kapak : Raul Mansur

kap.resmi : Tom Perry

dizgi : Nejla Uzun

baskı : Feryal Matbaa

İletişim : F. Çakmak sk. 35/6 Kızılay
ANKARA
Tel : 2293120 - 2291569

ALAMUK YAYINLARI
Bahçe Kitapları

TEKNOLOJİ BENİM NEYİM OLUYOR?

Ahmet İnam

İÇİNDEKİLER

BU KİTAP İÇİN

Bu kitap da, benzerleri gibi özür ve eksikliklerle doludur. Üstelik, değişik zamanlarda farklı amaçlarla yayımlanan yazıları içerdiği için, yer yer anlatım bozuklukları, tutarsızlıklar, gereksiz yinelemeler taşıyor. Bu tür özürler için ölçüyü kaçırmış özür dilemelerle okurun başını ağrıtmak, ona saygısızlıktır. Eksiğini saklayıp, havalara girmek de. Elbette, hocam Teo Grünberg'in sık sık yinelediği gibi, dünyanın en güzel kızı bile, ancak kendisinde olanı verebilir. (La plus belle fille ne donne que ce qu'elle a ...)

Kitaptaki yazılar kültürün bir öğesi olarak düşündüğüm teknoloji üstüne aşağı yukarı dört yıldan beri yürütmekte olduğum çalışmalarımın bir bölüğünü içeriyor. Yıllardır bilim, sanat, kültür üstünde odaklaşan uğraşlarımın teknolojiyi ilgi alanı olarak seçmesi yenidir. 1989 yılının Martında, bir akşam vakti, Dubrovnik'te bir kahvede dostum Wolfgang Schirmacher'la yaptığımız bir tartışma sonrası başladı. Oraya "Schopenhauer und Der Diskurs über Liebe und Tod" adlı bir toplantı için gitmiş, küçük bir grup felsefeciyle on gün "aşk ve ölüm"ü tartışmıştık. Aşk ve ölümün başıma teknoloji derdini saracağını bilmiyordum. Yurda döndükten sonra, hemen yüksek lisans ve doktora düzeyinde "teknoloji felsefesi" dersleri vermeye başladım. (Mühendislik ahlâkı üstüne düşünmeye başlamam bir yıl daha geriye gider.)

Yazılar alışılmış anlamıyla, belki birkaçının dışında, "akademik dergi" yazısı tutumunun dışında bir tavırla yazıldı. Teknoloji felsefesinin Batıda ve bizde tartışılan sorunlarına çoğu kez belli bir uzaklık koyarak yaklaşmaya çabaladım. Hedefim kültürü anlamaktı. Teknik üretim, pazarlama, tüketim gibi sorunların ayrıntısına girmedim, temellerini atmaya çalıştığım gelecekteki bir felsefe için sıkı bir çalışmaya da girişmedim:

Okura arayışlarımı sergilemek istedim, yalnızca. Belki arayacaklarım üstüne birkaç ipucu verdim.

Bu benim yayımlanmış ilk kitabım. Matbaadan çıkmış ilk yazımın tarihinin 1963 olduğu düşünülürse (16 yaşımda spiritüalist bir dergide ölüm üstüne yazmıştım), 30 yıllık bir gecikmeyle bir bölük yazımı kitaplaştırabiliyorum. (Son ana kadar bundan bile emin değilim!) Bu otuz yıl içinde farklı alanlarda onlarca yazı yazdım. Yaşanan çalkantılarda unutuşun olması olağan. Nedense, okurun yazılarıma, dergilere göre kitaplardan daha kolay ulaşabileceğini düşündüğüm için yayım işine kalkıştım.

Kitap, bâzı yazılarıyla (örneğin son üç yazı) doğrudan teknolojiyle ilgili değil. Teknolojiden ne anladığımı okura farklı açılardan anlatmak için bu yazıları kitaba aldım.

Kitabın bir arayış olduğunu söylemiştim. Ne zamana kadar mı? Belâmı buluncaya kadar.

Ocak 1993, Ankara

TEKNOLOJİ-GÖNÜL BAĞI

Teknoloji benim neyim oluyor?
Güleyim mi ağlayayım mı: Kendim oluyor.
Endişem, mutluluğum, gözüm,
Duygularım, anlatımım, sözüm
Hüznüm.
Teknoloji, teknolojim oluyor.
Peki ya, o kim oluyor?

GÖNLÜMÜZE NE OLDU?

Gönlümüz dönüşüyor. Anlayamıyoruz. Rahatsızlığımız biraz bundan: Gönlümüz, o, bizim olan, bizim kalan, ülkemiz. Sözümüzü geçirmeye çalıştığımız, geçiremesek de, yakın olduğumuz. Duygu sıcaklığımız. Dertlerimiz, sevinçlerimiz, içimiz, gizlerimiz, içimizin seyir tarihi. Onunla kavgamız olsa da, hep en yakınımızda duyduğumuz.

"Gönlümüz" yaşayışımızın, yaşama biçimimizin özümsendiği, sindirildiği, yaşantılar yumağına taktığımız bir ad. Kültürümüzle, onun aracılığıyla bağ kuruyoruz önce. Bütün düşünme çabalarımızı saran atmosfer o. Onu, kimi anlama, yorumlama, düşünme çabalarında, bilimsellik ve mantık adına, ne denli soyutlamaya çalışırsak çalışalım, bu çepeçevre kuşatıcı niteliğinden ötürü, tümüyle etkisiz hâle getiremiyoruz. Bütünlüğümüzün dinamiği yatıyor onda. Düşünen, bilen, hesaplayan, yapan, üreten, eyleyen, duyan, isteyen, duygu çalkantıları yaşayan yanlarımızı bir araya getirmede, ruh, duyuş, anlayış, kavrayış, yorumlayış parçalanmasını önlemede önemli bir bütünleyici işlevi var.

İnsanın binlerce yıllık tarihi, gönlün tarihi açısından incelenebilir. Yazık ki, insan bu konuda bir bellek yitimine uğramıştır. Gönül unutulmuştur. Bizim kültürümüzde zaman zaman şarkılarda, bir yakınma, sitem dalgaları halinde, "ben senin derdini çekemem gönül" gibi sözlerle, bir kapris ve tutku yumağı olarak görülmüştür. Batıda ona "kalp", duygu, duygu seyri (emotion) gibi adlar yakıştırılmıştır. Duyumsama (feeling, Gefühl) olarak görülmüştür. Küçümsenmiştir. Kendisinden uzaklaşılmaya çalışılmıştır. Çünkü, bir türlü anlaşılmamış, denetlenmesi gerekli, aşağı düzeyde bir ruh katmanı olarak görülmüştür. (Platoncu tutum!). "Hislerimize mağlup" olmamayı öğrenmişizdir. Alışılmış anlamıyla, Batıda ve Doğuda kendisinden utanılan, düşünmeyi, düşünceyi, akılcı yaşamayı, çıkarlarını kollayan yaşama biçimimizi engelleyen bir güç olarak görülmüştür.

Yalnız dikkat edilsin, "gönül" terimi alışılmış anlamıyla kaçınılmaya çalışılan duygu yükünü çok aşan bir anlama sahip. Biraz da ben bu kavramı, kendi kültürümüzün özgün bir kavramı olarak yorumlamak istediğim için, yeniden oluşturmak, değişik boyutlarını sorgulamak, tartışmak istiyorum. Gönül ne duygu, ne metaforik anlamıyla kalp, ne duygusal çalkantı, duygu seyri, ne tutku, istek, arzudur. Bunların hepsini içinde taşıyıp, bunlardan **fazla** olandır. Bir çekirdek kavramdır, yeterince işlenmemiştir. Belli bir tutum içinde işlenebilecek, sezgisel yanı bol, şaşırtıcı sonuçlara **gebe** bir kavramdır. Bu açıklamalarım belki de onu anlaşılır kılacağına, daha da karartıcı olabilir. Olsun. Hemen aydınlık yok. Düşündükçe, duydukça, anladıkça gelir aydınlık. Gönül kavramı, alışılmış felsefe tutumuyla kavranamıyor; gönlü anlamak için gönlümüzü kullanmak gerek. Salt felsefe, bilim, düşünme, düşünceyle ilgili bilgilerimiz, belli bir tavır değişikliği içinde bu kavrama yaklaşılmadıkça, onun anlaşılmasını engelleyebilir. Gönlüyle ilgilenmeyenin anlayamayacağı, karanlık, anlaşılmaz bulacağı bir kavram oluşu bundan.

Şunu anlamaya başlayabiliriz: Gönlümüzü yaşayamıyoruz. Gönlümüzce yaşayabiliyoruz belki (kaçımız?), gönlümüze giremiyoruz. Bir başka gönüle girebiliyoruz, başarabilirsek, kendi gönlümüze giremiyoruz. Ne oldu gönlümüze?

Gönlümüz diye bir "şey" mi var? Bu uyduruk sözle neyi demek istiyorsun acaba? Diyebilirsiniz. "Gönlü" anlayamamayı anlayabilirim. Bir biçimde onu anlatabileceğimden umudumu kesmedim henüz. Türkçedeki gönülle ilgili deyimlerin çokluğuna baktığımızda, kültürümüzde ne denli derin bir yeri olduğunu görüyoruz. Amacım, gönül teriminin kullanılışını inceleyerek, alışmış anlamıyla, bir "kavram" aydınlatması yapmak değil. Gönlüm çekmiyor bu yolu. Gönlümdeki "gönül"ü anlatmama yardımcı olamaz çünkü. Yine de, "gönül"ün yeniden yorumlanması çabası, yerleşik kullanımlarına tümüyle ters düşmeyecek. Böylesi bir dilsel, dilbilgisel araştırmayı uzmanlarına bırakıyorum. "Gönül", yaşayışımızı yorumlamada sırtımı dayadığım bir temel, çekirdek, ham kavram. Meraklıları sözlüğe bakıp, bu kavram zenginliğini görebilirler. Onun başka dillere çevrilmeye çalışılırken, ne denli zorlanıldığını da anlayabilirler. Bu kültürde, Türkçe yaşayan biri olarak, gönlü gönlünce yaşayan biri olarak, anlatmaya çalışıyorum onu. Olağan ki, görüşlerimin, varmaya çalıştığım sonuçların, çözmeye uğraştığım sorunların ışığında. Anlatımım gönüldeşlerimedir. Gönlü yaşamaya çalışan gönül erlerinedir.

Gönül neden salt bir duygu, duyguların yuvalandığı bir kalp değil? Çünkü, duygudan, "kalp"ten fazla. İçinde kültürü taşıyor. Bir geçmişi. Bir hayat anlayışını. Bir yaşama biçimini. Bir insanı bakış tarzını.

"Gönül"e hemen gönlümüzü kaptırmayalım. Bir düşünme soğukkanlılığı gerek. Soğukluk demek istemiyorum.

Gönlün tarihine dönelim yeniden. İnsanın kendini nasıl, kim olarak algıladığını anlamaya çalışalım. Uzun yıllar, bilebildiğimce, gönül baskı altında idi. İnsanlar, çoğunlukla, binlerce

yıl gönülleri olduğunu kavrayamadılar. Çevreleriyle olan ilişkileri buna izin vermedi. Doğa amansızdı. Korkuları, endişeleri, sığınma, güvenme istekleri. Adı ne olursa olsun otoritelere sığındılar. Bunu isteyerek, Türkçedeki anlamıyla gönüllü olarak yaptıkları oldu; gönülsüz, istemeyerek yaptıkları da. Gönüle sahip olmaları, toplumda belli kurumların oluşması ile başladı. Din, sanat, bilim gibi. Çevreleriyle başedebildiklerini, karşılarına çıkan zorlukları yenebildiklerini gördükleri sürece, gönüllerini duymaya başladılar.

Gönül salt din yoluyla, inanç sistemleri içinde, aşkın bir varlığa inanarak, ya da kendilerini anlatabilme yollarından biri olan sanat yardımıyla, ya da bilim aracılığıyla anlaşılamıyordu. Bizde, uzun yıllar düşünceleriyle inançları arasında gidip gelmiş sûfîlerin kilit kavramlarından biri oldu. "gönül". "Hepisinden iyice bir gönüle girmektir" diyordu, Yunus. Alışılmış anlamıyla, bir sevgi bağı, varolanla, varolanı kucaklayan aşkın varlıkla olan bir bağdı, gönül bağı. Bir gönüle girmek, kendi dinsel, dilsel, toplumsal, tarihsel bağlamı içinde nasıl yorumlanırsa yorumlansın, kendi kalkış noktası açısından önemli ipuçları veriyor.

Etkileşim içindeyim. Benden farklı olan herşeyle. Kendimle. Bu etkileşim, belli etkileşim alanlarında olup bitiyor. Bedenimle, bedenimin "dışındaki" doğal çevremle, toplumsal çevremle, düşüncelerimle, başkalarının düşünceleriyle, duygularımla, onlarla olan etkileşimin oluşturduğu alanlarda "eyleşiyorum". Etki alışverişinde bulunuyorum. İşte bu etki alışverişinde beni bütün farklı alanlarda bütünleyen, bütün kılan gönlümdür.

Gönüle yüklenilen çok mu "fazla" oldu? Fazla olabilir. Alışılmış anlamları da aşabilir.

Etkileşimde "ben" olarak kalan birşey tasarlıyoruz. Nicedir felsefeciler üzerinde düşünüyorlar. Gönlün, "ben"den farkı var. Gönül kazanılan birşey. Belli bir farklılık, ayrılık, özerklik, kendine özgülük, içinde "özgün" olmakla elde edilebiliyor. "Ben",

böylesi bir çaba gerektirmiyor. (Olağan ki bu, benim "ben" yorumum!). Hatta, Foucault gibi düşünürlere göre, belli koşullarda, belli toplumsal, siyasal çabalar sonucu bizim üzerimize giydirilen bir giysi durumuna gelebiliyor: "Sen şusun" denebiliyor. Eğitim de biraz böyle değil mi, bir açıdan, "ben oluşturma şantiyesi!" Burada "ben" üstünde fazla durmayacağım. Karanlıkları ve belirsizlikleri hemen gidermeye kalkmıyorum. Zaten başaramam da bunu.

Etkileşimde "yitmeme", etkileşim sonucu değişimi, geçmişimizle bütünleme, açılan gedikleri, oluşan farklılıkları yeniden bireşimler yaratarak bütünleme, gönülle sağlanan bir başarı. "Ben" güçsüz düşebilir. Parçalanabilir. (Ben yarılması!). Kimi hastalıklar sonucu bölünebilir, yitebilir, düzeni, denetimi, çarpılabilir, bozulabilir.

Gönül, eğer gönlünüzü duyuyorsanız, bir sağlık işaretidir. Olağan ki, burada aldanma söz konusu olabilir. Bir bütünlük çabasının, yılmamanın, dinelmenin, çökmemenin gayretidir. Geçmişle, zaman içinde, bedenimizle, fiziksel, ruhsal, toplumsal, kültürel çevreyle, eşyayla, ürettiğimiz maddî manevî herşeyle, hayata verdiğiğmiz anlamla kurulan bütünlüğün, bu savaşımla elde **edilecek** olan, elde **edilmekte** olan bütünlüğün göstergesidir. Gönül, hak edilecek olan birşeydir. O nedenle, günlük konuşmadaki kullanımı bozarak, diyebiliriz ki, herkesin gönlü yoktur. "Gönül" sözünü, yabancı dillerdeki karşılıklarını da, kullanıyor olmalarına karşın.

Tekrar edeyim: Tarihte mistikler, tasavvuf ehli, belli yollar, yöntemler geliştirmişler "gönül" oluşturmak için. Benim savım şudur: "Gönül"e erişmenin bir tek yolu yoktur. "Gönlü" olmak için, sufî ya da farklı türden bir "mistik" olmak gerekmez. Budizmin, Brahmanizmin ya da benzeri inanç düzenlerinin eri olmak gerekmez. Gönlün çok kapısı vardır. Herhangi birinden girilebilir.

Bu yol, sanatla, düşünceyle, düşünmeyle, dinle, belli inanç düzenleriyle ancak, belli bir yaşama tutumu, tavrı içinde geliştirilebilir.

Gönlü olan, kendine **özgü** olandır. **özgül** olandır. Farklıdır, bu nedenle yenidir, **özgündür.** (Zaman içinde oluşan, geçmişe benzememesi yönünden farklılıktan sözediyorum.) Farklı olanları kendi varolma, yaşama alanında bütünlediği için, onlara erişebildiği, onları özümseyip, kendine katabildiği için, **yadsıyan** bir yenilik değildir bu. (Dileyen, Derrida'nın Différance kavramıyla paralellik kurabilir bu açıdan.) Gönlüne erişmiş insan, "gönül evi" olandır. Başka sözlerle anlatırsak, "canevi" sahibidir. Kendi içi, iç dünyası, kendi "seyir defteri" olandır. Benzetmelerle yürüyorum. Başka türlü olmuyor. "Gönlün" alışılmış anlatımlarından uzaklaşmam, onu tümüyle alışılmış anlamlarıyla açıklayamamam gerek . Yazık ki, burada, bir takım "imâ"lardan öte, birşeyler söyleyebilmek çok zor. Döngü içine düşüvermek, farklılığı anlatmak için alışılmışı kullanmak sıkıntısını (paradoks sözü yetersiz burada!) yaşamak zorundayım. Belirsiz görünen, karanlık görünen sözler etmek zorundayım. Giderek kapı aralanacak. Şu aşamada okur, bu belirsizliğin bunalımını benimle paylaşmak zorundadır.

"Gönül" kavramıyla neyi açıklamaya, anlamaya çalıştığımı görürse, bu kavram biraz daha yerine oturabilir : **Teknolojiyle olan ilişkimizi anlatmaya çabalıyorum.**

Gönül yokluğu diyor ki: İnsan biyolojik, nörolojik süreçlerin bir toplamıdır, herşey bu süreçlerle açıklanabilir. Gönül tokluğu, gönül yüceliğinin yanıtı: Elbette. Biyolojik, fiziksel varlığımızı, bu alanlardaki etkileşimi, işleyişi kimse yadsımıyor. Bunların **üstündeyiz** de demiyorum, birçokları gibi. Bunlarla **birlikteyiz** diyorum. Yalnız fiziko-biyolojik, nörolojik etkileşimler içinde değiliz, ayrıca toplumsal, ekonomik, siyasal etkileşimlerimiz de var. "Benim" bunlarla bütünleşmem, bunların **altında ezilmemem,** bu etkileşimleri uyanık, diri, yaşayışıma,

kültürüme, duygularıma uygun yaşayabilmem, gönlümün varlığını gösteriyor. (Okur anlatımındaki yinelemeleri hoş karşılasın. Başka türlü yürüyemiyorum.)

Bizi saran etkiler var. Tümünü bilemiyoruz. Bilinç dışı çalışanları var. Freud ve Marx bunlara işaret etti: Bedenimiz farkedemeyeceğimiz, anlayamayacağımız biçimde çalışıyor. Elbette, bilgilerimizle bu işleyişin bir bölümünü kavrayabiliyoruz, ama tümünü değil. Toplumsal alanda da, siyasal alanda da üzeririmizde (ilke olarak) tümünü farkedemeyeceğimiz etkiler var. Kim bilir evrende, şu anda bilgimizin eksikliğinden, hep eksik kalışından ötürü bilemeyeceğimiz, farkedemeyeceğimiz nice etki altında bulunuyoruz. Bilinemez kalacak alanlarda **(terra incognita)** dolanmaya mahkûmuz. İşte bu etkileşimlerin bize zarar vermesi, **salt bilgilenerek,** bilinçlenerek önlenemiyor. (Frankfurt Okulu yanlılarının bir zamanlar sandığı gibi!) Gönül evimiz olmadığı sürece, bilinçlilik, eleştirel kuram sahibi olmak yetmiyor. Çünkü, yalnız bilgiden, bilinçten oluşmuyor insan. Aklının yanında, zihninin, bilincinin yanında, duyguları ve karmaşık iç dünyası var. Gönül bu bütünlüğü sağlayan bir kavram.

Kurtuluş, aklımızla, düşünceye dayalı stratejilerle, taktiklerle, tekniklerle sağlanamaz. Bir bütünlük, insan varlığını oluşturan bir bütünlükle elde edilebilir. Kurtuluş, zaten tümüyle, kesinkes ulaşılacak bir durum değildir. Marksist ve Hıristiyan düşüncesindeki nihaî "Kurtuluş" kavramı bu açıdan özürlüdür. Neden kurtulacağız? İnsan olmaktan mı? (Bu tümcemin yanına soru işareti koyup, şaşırabilirsiniz. Bir karamsarlık önermiyorum. Aldanmamamız gerektiğini söylüyorum yalnızca!).

Aklın **denetimi** yoksa, insan, karşısına çıkan zorlukların üstesinden kendine yakışan biçimde, gelebilir mi? "Gönül" ne denli **güvenilirdir?** Bilgi elde etmede, insanı ve doğayı toplumu tanımada nasıl olur da "akıl"dan daha önemli olabilir? Niçin öyle olsun ki? Adını vermediğim, gizli bir mistisizmi "çaktır-

madan" savunuyor olmayayım sakın? Aklın aydınlığına, gönlün karanlığını katmanın anlamı ne? Bunu da aklımızla yapmıyor muyuz? Gönlümüzle düşünebilir miyiz? Aklımızla düşünmüyor muyuz? Kavramları çarptırmanın, saptırmanın ne gereği var? Akılla, aydınlanma çabaları yeterince başarılı oluyorsa (ki, bu sav tartışılabilir!) çâre yine akılda değil midir? Düşünceyi nereye çekmek istiyorum? Kültürümüz yüzyıllarca, duyguların uyutucu etkisi içinde, belirsizliğin, çözümleyici bir kafayla düşünememenin, mantık kurallarını kavrayamamanın, onlara egemen olamamanın sıkıntısını çekmedi mi? Dâvâya "ihanet" mi ediyorum acaba? Neden, aklı, mantığı, çözümleyici, eleştirel düşünceyi savunacağıma, böylelikle evrensel olacağıma, "gönül" gibi ne idüğü belirsiz kavramlardan medet umuyorum? Ne çıkar ki bu kavramdan? **Obscurum per obscurius.** Karanlık olanı ondan daha karanlık olanla açıklama çabası. Aferin bana!

Hem sonra, diyelim ki "gönül" kavramı bir işe yarayacak. Diyelim ki insan "gönlü" olan bir varlık. Kim zıttını söylüyor ki! Ne olacak, yâni? Gönül bir duygu, bir istek. Düşüncenin, bilgi çabasının, o Platon'un, hesabı verilmesi, dayanakları gösterilmesi gereken, doğru sanı diye belirlediği (**Theaetetus,** 202c) bilginin elde edilmesinde, duyguların ve isteklerin ne kadarcık payı olabilir ki? Bu payın abartılması neden?

İşte, dananın kuyruğu, burada, bu gönül kavramına bağlı olarak, insanı nasıl gördüğümüzde, kopuyor. Bizden Gazâlî'nin, Batıdan Pascal'ın "kalp gözü" "kalp mantığı", benim "gönül" kavramıyla anlatmak istediğimle özdeşleştirilmemeli. Gönül, "könğül", Divanü Lügat-it Türk'ün üç cildinde de değişik anlamlarıyla kullanılıyor. III.cildin 36(). sayfasında (Türk Tarih Kurumu baskısı, 1986) "könğül" maddesindeki açıklamalara bakınız. Yalnızca, duyguyu değil, anlayış, kavrama, "akıl" dediğimiz, Batı düşüncesinde yüzlerce yıldır kullanılan (logos, nous, ratio, reason, Vernunft...) kavramlarla dile getirilen işleyişin işlevlerini de bir açıdan kapsıyor gönül. Sözcüğün kökün-

deki "kön", düzelmek, doğru yola gelmek, inkârdan sonra ikraz etmek, yola çıkmak anlamlarına geliyor. İşte bir polemik, bir retorikle, yukarıdaki eleştirileri, Heidegger'imsi bir köken bulma özlemi içinde, ilk çaresizliğin verdiği ironiyle yanıtlayayım: Gönül bizi yola getirecek, doğrultacaktır. Hadi, biraz daha ödün vererek, Jaspersci bir anlatımla, bizi "yola" sokacaktır. Çünkü, felsefe "yolda olmak" demektir. Gönlümüzle yolda olacağız. Daha yolun başında, girdiğim yolun haklılığını savunma durumunda kalmak istemem, "gönül" yolunda olanlara yakışmaz bu. Kral yolunda yürümüyoruz ki! Baştan güvenceler yok, anlama, kavrama, düşünme çabasında, sağlam sigorta şirketleri yok, bir serüvendir düşünmek. İşte bunu anlamak gerek. Düşünme cesareti, gönüle tahammül edebilme, onunla yürüyebilme cesareti.

Uçuruma mı götürür? Düşerim görürsünüz. Düşerşiniz, görürsünüz. İşte tavır değişikliği bu, bizi "gönül" e vardıracak olan.

İyi de, bu Batılılarca zaten denenmiştir. Fenomenolojinin bir yoludur bu. E. Husserl'in önerdiği bir yoldur. Fenomenolojinin başarısı ise tartışma konusudur. Fenomenoloji, Sartre gibi Varoluşçu, bir yanıyla Marksist de olabilen birini, Derrida gibi Post-modernist düşünürü ortaya çıkarmada etkili olmuştur. Yâni, "gönül"le varılmak istenen yol, yürünmüş yoldur, Amerikayı yeniden keşfetmeye kalkma!

Bu söylenenlerde, bir açıdan, haklı yanlar olsa da, bizi "gönül"e götürecek, onunla kendimizce "yaşama dünyasının" yorumunu yapabileceğimiz, kendi yolumuzu arıyoruz; daha önceki yürünmüş yollara, o yollarda yürüyenlere saygımız büyüktür. Biz de yıllarca o yolları türlü dolambaçları, çukurları, engelleriyle arşınladık durduk. (Burada "bizi" ben ve hocalarım anlamında kulanıyorum.) Bir yol öneriyoruz: Yol geçmişi olan yoldur, o bakımdan insanlığın ortak malıdır, bâzılarının çok sevdiği deyimle "evrensel"dir. Elbette, gelenekle, Batılı ve

Doğulu (Doğu ne demekse?) bağımız olacaktır. Yürünmüş yollardan öğreneceğiz. Öğrendik. Öğrenmekteyiz, başarabildiğimizce. "Gönül"ün farklı bir düşünme, anlama, giderek yaşama tutumuyla yeniden çatılması, gönül obasının felsefî inşası niyeti, umudumuzu baştan kıracak denenmişliklerle dolu değil. Bizden de zaman zaman bu kavramın önemini belirtenler olmuştur. Onlara da saygımız vardır. Bir hüsnü kuruntu içinde değilsek, "gönül" kavramının araştırılması, oluşturulması çabaları yepyeni bir kültürel serüvendir. Öyle olmadığını söyleyenler, bizim yolculuk arkadaşlarımız değildir. Gerekçelerini dinleriz. Onlarla, onların anladığı dille de konuşuruz. Yolculuğumuz sırasındaki seyir defterimizi gösteririz. Verdiğimiz hesap onların istediği gibi olmayabilir. Bu doğaldır. Yolcuyuz çünkü biz. Onlar da kendi yollarının (eğer bu "yol" benzetmesini benimsiyorlarsa) yolcuları olsunlar. Hesap verilecektir. "gönül" hesap dışı bir kavram değil, hesap veremezsek, insanlığın ortak malı olan düşünme geleneğinin dışına düşeriz. Karşımıza çıkanlar hep olacaktır. İki anlamıyla: Muhaliflerimiz, onlar bize gereklidir, yolumuzda yürüdüğümüzde yitip gitmememize ister istemez yardım edeceklerdir. Yolculukda karşılaştıklarımız var bir de, hancılar ve yoldaşlarımız. Yolculuk, bütün tehlikeleri ve bilinmezlikleri ile bir yolculuk tadında olacaktır.

Belki ben fazlaca yürüyemeyeceğim. Tıkanıp kalacağım bir yerlerde. İnancım şudur: Gönül erleri devam edecektir. Belki farklı yollarda. Düzeltecek, değiştirecek, dönüştürecek, saptıracak, ama yürüyeceklerdir.

Başa dönelim yeniden: Neden akılla gönül zıtlaşsın ki? Belki zıtlaşması "gönül" kavramının anlaşılmasına yardım edecektir. "Belki" değil, edecektir. burada kalmamak gerek. "Gönül"ün aklı ve duyguyu, insanla ilgili diğer anlama yollarını, etkinliklerini birleştirmesi, onun durağan olacağı demek değildir. Hegelci anlamıyla, zıtlıkların kalkması, pek de olumlu değildir. Çözümsüzlük, yolumuzdaki ilerleyişin candamarı o.

İnsan, parçalayarak, birbirleriyle zıtlaşan, karşıtlaşan, gelişen kavramlara düşünebiliyor. Bunları artadan kaldırdığımızda, düşünmeyi de yok etmiş olursunuz. Gönül, içinde bu zıtıkları taşıyor. Gebe bir kavram, E. Husserl'in çok kullandığı bir deyimle. "Gönül"le tüm düşünme zıtlıklarını ortadan kaldıracağımızı söylemedik. Farklı bir yolda, gelenekte karşılaşılan zıtlıklara benzer zorluklarla yürüyeceğimizi imâ ettik sadece.

"Gönül" unutuldu, demiştik. Ne demek bu? Yâni, düşünen insanlar düşünürken "gönül"ü unuttu, hata etti; biz hatırladık, doğru yolda mıyız? Böyle boyumuzu aşan savlarımız yok. İnsanın bütünlüğü, bu bütünlüğün yitirildiği düşüncesi çok işlendi. Bizde bu görüşün en ateşli savunucusu T. Mengüşoğlu'dur. "Felsefî" Anthropologie" çabaları dünyada temsilcilerini yitirmedi. Kendilerini bu adla adlandırmasalar da, çağdaş felsefede birçok düşünür, insanı salt düşünen, akıl sahibi bir varlık olarak, logos merkezli yapısıyla görmememiz gerektiğini söylüyorlar. Post-modernist, post-strüktüalist, post-analitik... gibi adlarla anılan felsefecilere bir bakın. Ahlak, siyasa felsefecilerini, süreç (process) felsefesi yaptığnı ileri süren büyük sentezler peşindeki felsefeciler öbeğini gözleyin. Bilim felsefesi, dil felsefesindeki o menevişli düşünce akımlarını anlamaya çabalayın. İnsan değişiyor. Kendisi, toplumu, içinde bulunduğu evrenle etkileşen insan değişiyor. Bu arayışlardan biridir, "gönül" arayışı da.

Gönül unutuldu. Bütünleme çabaları, insanın değişik yüzlerini keşfetme, bulma, yeniden değerlendirme, yeniden bütünleme çabaları unutulmadı. Düşünen insan uyumadı. Değişenin aranması sürüyor. "Gönül unutuldu" demek, "gönül" kavramıyla, onun belli uzlaşımlarla farklı boyutlarda anlaşılmasıyla ilgili. "Gönül"ü, düşünmemizin içine katmayı unuttuk, şöyle şöyle anlaşılan "gönül"ü düşünmemize şöyle şöyle yollardan sokarsak, anlayış ufkumuz daha da açılacak, farketmediklerimizi farkedeceğiz, demek.

Sıradan insan, dünyayı, yaşadığı dünyaları olduğu gibi kabul eden insandır. Dünya yüzlerce yıldır insanlara onaylatılmış. Onlarda belli inanç mercekleri, inanç pencereleri yaratarak. Doğrusu, insan dünyayla, her türlü çevresiyle ilişkisinde çıkan zorlukları, bu dünyaya bakış pencerelerinden görerek yenmeye çalışmış. Kendini **bildiğinde** dünyayı da bilmiş. Ona "kendini bil" denmiş. Bir yorumuyla, boyun eğ, kabullen, onayla, evetle. Dünyada karşılaştığı zorlukları dünya yaratarak gidermeye çalışmış. Bunu, belli yönetici takımı, düzenler, inançlar, bilgiler, çoşkulanma, duygulanma yolları oluşturarak başarmış. Dünya, daha başta, aile içi eğitimden başlayarak, insanın içine sindirilmiş. Bu durumda gönül'ün çiçek açıp, gelişeceği bir toprak, bir iklim söz konusu değildir. Adına ister" ideoloji" deyin, isterse ahlak değerleri, normları, düzeni, isterse siyasal güç ilişkileri, önüne pencere açılmış insanın, bak buradan, işte sen busun denmiş: İnsan, işte sen busun. O olmuş.

İsyanı, kaygıları, hep bu sıradanlığı içinde sürüp gitmiş. Yöneticisi, rahibi, sanatçısı, bilim adamı, hepsi kabullenmişler. Eleştirmişler belki, eleştirileri belli düzen içinde kalmış. Dünya damarlarına akıtılmış. Duygularına, duyuşlarına, algılayışlarına, bilgilerine, olmayan gönüllerine. Gönül, dünyayla, yorumlanmış, hazır biçilmiş dünyayla özdeşleşmiş. Bu özdeşleşmede, insanın gönlü, yuvası, evi, içi, korku veren, ürkütücü, uyumsuz öğelerden arındırılmaya çalışılmış. Yaratılan efsanelerle, kahramanlarla, inanç düzenleri ve törenlerle.

Doğayla, çevreyle bütünleşme Doğuda doruğa ulaşmış. İnsan çevresi, çevresi insan olmuş. Çatışma ortadan kaldırılmış. Çile, bu bütünlüğü elde etmeye çabalamanın çilesi olmuş. Gönül, ortadan kaldırılması gerekli "nefis" olarak görülmüş. "Benlik", düşman olmuş. her türlü kötülüğün kaynağı olarak anlaşılmış.

Toplumundan, çevresinden uzak düşen insan, çoğunlukla, gönlünü arama yürekliliğini göstereceğine, kendine uygun çevre, düzen, toplum aramış.

Demek ki, bütünlüşmeyi sağladığı, sağladığını sandığı dönemlerde de, onu yitirdiği, yitirir gibi olduğu zaman dilimlerinde de gönlü unutmuş. Gönül geliştirememiş.

Çünkü, gönül sıcaklığı ancak gönlü olanın sıcaklığı demektir. Şimdi, yaşadığımız şu amansız çağda, gönlün yitirildiğinden yakınırken, bunun için özellikle teknolojiyi suçlarken, gönlün bu çizmeye çalıştığım tarihini unutuyoruz. "Gönül unutuldu" biraz da bu demek. Tarihin hangi döneminde, dönemlerinde gönlüne kavuşabildi insan? Bir pencere açılıp, bak işte "gönlün bu" denmedi mi ona? Başka türlü söylersek, belli bir insan topluluğu, kendilerine pencereler açarak, insanları o pencerelerden baktırmadı mı? Dünyayı sindirebildik mi içimize, gönlümüze, yoksa dünya sindirtildi mi bize? sindirebildikse, gönlümüz vardı demek ki? Gönül, "herzaman orada" duran, yapısalcıların deyimiyle, bir zaman ötesi yapı taşımıyor ki! Gönül yaratılan, oluşturulan birşey.

Gönlümüz yapılmadı. Gönlümüz olmadı. Gönlü güzel, gönlü yüce insanlardan söz ettik, ama acaba gönlümüz var mıydı? Oluşmuş muydu? Gönül yokluğu, gönül tokluğu sanıldı. Gönül kırıklığı, çekilen çileler, baskılar, sürgünler, kıyımlarda, gönlümüz oluştu mu? Bizim toplumumuz için konuşmuyorum yalnızca, tarih boyunca tüm toplumlar için söylüyorum: Gönlümüz oldu mu? Gönlümüz kaldı. Nede? Gönlümüzde, gönlümüz kaldı. Nasıl okumak isteyip de okuyamadığımız kitaplarda gönlümüz kalıyorsa, yaşamak isteyip de, bir türlü yaşamasını beceremediğimiz yaşantılarda gönlümüz kalıyorsa.

Yine, büyük bir laf ederek sürdüreyim: İnsanlığın tarihi, gönlüne ulaşmanın, gönül koyduğu gönlüne varmanın tarihidir. Ne oldu da bu devinen gönüle de, ona bir türlü ulaşamadık? Vuslat ne zaman?

Batıda, Hegel geldi Marx geldi, arayışın sonucundaki kurtuluşu muştulamaya çalıştılar. Hep gönül dışı yollarla, toplumla,

tarihle, mutlak varlıkla (Geist), ekonomik koşulların "alt" denen, alt mı üst mü olduğu tartışıla, tartışıla bir türlü bitirilemeyen yapının, insan emeğinin, artık değerin düzenlenmesiyle kurtuluş arandı. Kurtuluşta, gönlüme kavuşmuyorsan nasıl kurtulabilirim ki? Sen önce, gerçekci ol, maddi koşulları düzelt, bak nasıl kavuşacaksın gönlüne dendi. Pencere açtılar yine: İşte gönlün, işte sen, buyur kavuş. Hatta, gönülle, bu yazıdaki anlamıyla, hiç kavuşulamayacağını, çünkü insanın yazgısının, onu aşan mutlak varlıkça, Geist tarafından belirlendiğini söylediler. Gönül bir aldanmadır. Geist'in bir oyunudur. Tarihin. Aklın. Akıl, bizimle oynayıp, gönül diye bir oyuncak sundu bize.

Nihilist tutumla, gönlü yok eden tüm güçlerle doğayı, duyguları, düşünceleri bile, tüm arzuları yok ederek gönüle varılacağı da söylendi. Gönlü yok et, gönlü bulursun. Gönüllü olarak, gönülsüz olduk. Gönlümüzün ortadan kaldırılışı, gönüle ulaşma çabasıydı.

Belki her kültürün, her çağın, her dönemin bir gönül anlayışı vardı. Gönül hep vardı. Önce gönül vardı. Kelamdan, akıldan, Logos'dan önce, eylemden de önce. Gönül, toplumsal ve kültürel koşullar değiştikçe, değişti, farklı kılıklara büründü. Yani: Gönül hiç unutulmadı. Her kültür gönlü yaşadı. O kültürdeki insanlar, tek tek, kültürleriyle, evrenleriyle, duygularıyla bütünleştiler. Sıradanlıklarıyla mı bütünleştiler?

Bu karşı çıkışları anlıyorum. Gönlünüzce, gönül tarihi yazabilirsiniz. Buna karşı çıkmıyorum. İnsanın etkileşimleri, değişimleri, duygusu, aklı, hünerleri, becerileriyle, coşku ve istekleriyle bütünleştirdiği, içine sindirdiği gönül, gönül erlerinin mülkü olabilirdi ancak. Tarihin hangi dilimlerinde, hangi kültürlerinde gönül erleri vardı? Gönlünü arayan o, evrenle, toplumla, tarihle birleştirdiği içini, canevini, o evle, o bütünleşmedeki **farklılığını** arayan erler neredeler? Bütünleşme, boyu-

neğme, anlayış kıtlığından doğan teslimiyet, kendi gücünü, farklılığını katamamaktan ileri gelen esâret değil.

Bana kızanlara, kızacak olanlara, saygısızlık yaptığım için çıkışacak olanlara saygılı yanıtım: Eskileri, atalarımızı, kültürümüzdeki nice yüce kişileri gönlü olmamakla suçlamıyorum. Gönlün ne olduğunu onlardan öğrendik. Öğrenmekteyiz. Onları, farklılıklarını, bütünleşmeleri ve ayrılmaları ile anlamaktayız. Benim derdim yaşadığımız şu dönemle: Gönlün tarihinde gönül erleri, gönlü hoş, gönlü yüce kişiler hep olageldi. Evren değişiyor, değişimin titreşimleri bizi etkiliyor. İşte bu etkileşimler içinde, biz, kendimize yakışan bütünleşmeler ve ayrılmalarla, gönlümüzü kuramazsak, gönül erleri olamayız.

"Gönül unutuldu" demek, nasıl gönül eri olacağımız kaygısını unuttuk demek. Kafa tutarak, duyarak, düşünerek, direnerek, kendimizi bırakarak. Ama akışı anlayarak. Akıştaki yerimizi görerek. Gönlümüzü yaratarak. Yaratabilirsek, gönlümüz cihana armağan olsun.

TEKNOLOJİYE NE OLDU ?

Önce, Temelde duran : Denetim

Canlılık, belli bir denetimle olanaklı, Çok küçük canlılarda, hücrelerde, diğer hücrelerle, çevreleriyle olan bağlantılarında bu denetimi görüyoruz. Hücreyi ayakta tutan, onu o yapan, bütünleyen, birarada tutan, birleştiren, bir yapan, biricik yapan bu denetim ağı. Moleküler biyolojideki çalışmalar, hücreyi, canlıyı dış etkilerden, yabancı "düşman" etkilerden koruyan bağışıklık düzenlereninin incelenmesi, bu konuda önemli ipuçları, tartışma olakları yaratıyor. (Örneğin, konunun bir açıdan tartışılması için, bkz. **Organism and the Origings of Self,** derleyen, A. Tauber, Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1991) Denetim (Control) daha hücrelerimizde başlıyor, bedenimiz baştan aşağı denetim ağlarıyla dolu. Canlı olmanın,

evrende canlı olarak kalabilmenin özelliği bu. Belki cansız nesneler için de, onları var kılan denetim süreçlerinden, denetim ağlarından söz edebiliriz. Tartışmayı buraya kadar genişletmek amacında değilim. Söylemek istediğim, daha bilinç düzeyine çıkmamış yaşantımızda bile bir denetimin varlığı. İşte teknolojinin çekirdiğini burada görüyorum.

Denetimde. Teknoloji, bu yazımda, çeşitli teknikleri ve onların bilgisini, o bilgiyle üretilen ürünleri, bu ürünleri yaratma süreçlerini içeriyor.

Teknoloji üstünde düşünenlerin çoğu, Batı kültürlerinin temelinde yatan tekhnê kavramından yola çıktılar. Bu kavramı burada irdelemeyeceğim. ("Tekhnê" kavramı üzerine bu kitaptaki çalışmaya bakınız.) Genellikle teknik, bir amaca ulaşmak için kullanılan yolların, yöntemlerin, araçların tümüne verilen bir ad. Bu teknikle, geliştirilen araçlarla, genellikle doğanın gerçekleştirmediğini, başka türlü, başka bir zaman akışı içinde (hızlı ya da yavaş) gerçekleştirdiğini elde etmek için, işleyen süreci denetlemeye koyuluruz. Denetleme araçları geliştiririz. Denetlenen süreçler oluştururuz. Teknoloji bu yorumuyla, bir denetim sürecidir, bu denetim süreciyle elde edilen ürünlerle, bunların bilgisidir.

Kaldı ki, denetim yalnızca, araç gereçlerle, makinalarla başarılamaz. Biraz önce doğadaki varlıkların bir denetimle, iç ve dıştan gelen güçleri denetleyerek ayakta kalabildiklerini söylemiştik. Yaşamak, denetimler içerir, türlü alanlarda. (Teknolojinin bir denetim (control) olduğu konusunda, bkz. J. Agassi, **Technology : Philosophical and Social Aspects**, D. Reidel, Dordrecht, 1985) Toplumsal düzen, ahlaksal, siyasal düzen, bu düzenleri yöneten güçlerin denetimiyle olanaklıdır. En basit insan ilişkisi diye bilinen, ikili insan ilişkilerinde bile, dostluk, düşmanlık, kardeşlik, tanışıklık gibi, bir denetim öğesini bulabiliriz.

Buradan nereye varmak istiyorum? Derdim: teknolojinin değiştirdiği, değiştirmekte olduğu dünyayı, bu değişimi anlamak. Hele bizim gibi, teknolojiyi yaratamamış, onunla sonradan tanışmış, onu kabul etmek zorunda kalınca da, uzun yıllar kendisine hep bir üvey evlat aldığını sanmış, bunun bunalımlarını yaşamış kültürlerde, bu yabancı, bu ilk bakışta varlığımızı ezmeye yönelik, "tek dişi kalmış canavar"la başetmenin sorunlarını anlama çabasında, teknolojinin kökeninde yatan "denetimin" bütün evrendeki varlıkları var eden bir özellik olduğunu unutmamak gerekiyor. Bize, bir savaş gücü, varlığımızı ezmeye çalışan farklı inanç sahiplerinin geliştirdiği teknikler, ürünler olarak gelen bu karmaşık denetim düzeninin altında ezilmemek, onu, zaten istesek de istemesek de kullanmakta olduğumuzu unutmadan yorumlamak, ona uygun, yerinde, yaratıcı, gönlümüzce bir tavır takınmak için, düşünce planında, onu en geniş boyutlarıyla yorumlama cesaretini göstermeliyiz. Üstelik sayıları hızla artan mühendislerimizi, kurmaya çalıştığımız fabrikalarımızı, teknotratlarımızı, toplum, ahlak, düşünme, düşünce, duygu, anlam düzeniyle birleştirebilmek, ekonomik düzenimizdeki çözülmeyi bekleyen onca sorunu derinlemesine anlayabilmek için, bu cesaret gerekli oluyor. Teknolojiyi yorumlamak, "neden böyleyiz, nasıl değişiyoruz, bu hızlı değişimde ne yapıyoruz, nasıl değişmeliyiz, nasıl bir dünya, nasıl bir yaşama biçimi için değişmeliyiz?" sorularının üstüne gitmemize yarıyor.

Teknoloji, başta, belli üretim, yapım teknikleri geliştirmeye, onlarla ürünler ortaya koymaya yönelik bir denetim çabasıydı. Şimdi ne durumdadır? Teknoloji hem değiştiriyor, hem değişiyor. Değişimin sancıları, o değişimi yaratanları, yaratmış olanları da sarıyor. Tüm dünyada düşünenler, kültür yorumcuları, geç de olsa, teknolojiyi bir yerlere oturtmaya, ona anlam vermeye, ona karşı takınılacak tavrı belirlemeye çabalıyorlar. Hayatımızı teknolojiyi anlamadan anlayamıyoruz. Değişimi

sezmenin, bizi denetleyen, denetlediğini sandığımız güçleri denetlemenin çabası içindeyiz. Neden denetleyemeceğimizi anlamak istiyoruz. Anlamak, açıklamak, yorumlamak, değişimin nerelere doğru seyrettiğini önceden belirlemek de bir denetim çabası. Öyleyse, teknoloji, evrende varolmaya çabalayan insanla ilgili herşeyin temelinde var. Teknoloji bizimdir, anlayabilirsek, yorumlayabilirsek, bizim olacak. Önce bu yabancılık duygusunu, onu kavramayı engelleyebilecek, gereksiz soğukluğu ortadan kaldırmak gerek.

Yaşama Tabanına Dayalı, Bu Tabanla Bütünleşmiş Bir Denetim Olarak Eski Teknoloji

Eski çağları düşünelim. Sanayi devrimi dediğimiz olgudan çok öncelerini. Değirmen, ekmek elde etmek içindi. Dokuma tezgahı, giyinmek, örtünmek, duruma göre süslenmek için. Çanak çömlek, çini, seramik yapımı yine günlük yaşamın içinde, onun bir parçası olan işliklerde yürütülürdü. Kılıç, kalkan, kargı, giderek top üretimi, ilaçların elde edilmesi, ev, saray, köprü, gemi, araba yapımı, bu yapı ve üretimle ilgili, gizli açık bilgiler, kurumlar, toplum yaşayışıyla bütünleşmişti. Zaman zaman ortaya konan ürünlerden yakınma olmuyor değildi, "Tüfek icâd oldu, mertlik bozuldu" gibi. Eski Yunan kültüründe, teknisyen, iktidarın buyruğunda, soylu sınıfa yükselmemiş biriydi. Toplumda çok büyük gücü yoktu. Hizmetçi idi. Varılması gerekli sonuçlar için, bir aracı, bir yardımcı görevini görüyordu. Uz (mâhir, usta) kişilerin yönetime katılmaları, yönetimde söz sahibi olmaları, belki birkaç aykırı örneğin dışında, sık rastlanır bir durum değildi. Teknisyenlerin yöneteceği bir dünya tasarımı yaygın ve baskın değildi, toplumda. Platon tekhnê'yi genel olarak pek yüceltmezdi. Yarara, çıkara yönelik çabalar, günlük yaşamın sürdürülmesinde, belki kölelik düzeninden ötürü, olağan, sıradan bir iş olarak görülüyordu. Teknoloji, bu toplumlarda **göze batmazdı,** iktidarın, inanç düzeninin emrinde idi. Piramitlerin, o günkü bilgi-

lerin ışığında düşünürsek, kimi tapınakların, kentlerin, heykellerin yapımı, bugün bize birer teknoloji harikası olarak görünse bile, hep başka amaçların hizmetinde kullanılan, kendisini doğuran bilgi ve beceri, giderek denetim düzeninin farkedilmediği ürünlerdi. Yönetimin başı, teknisyenlerini çağırır, onlara yapmaları gerekeni buyururdu. Teknoloji, belki aşırı bir genellemeyle söylersek, yaşamanın akışı içine emdirilmişti. Düşünce ve ahlâk genel olarak kültür düzenine kafa tutmayan, bu düzenden kopmamış, yalıtılmamış bir özellik taşıyordu. Kültür teknolojiyi sindirmişti. Uzluk (zenaat, sanat anlamında), bilgeliğin yönetiminde görülüyordu. Olağan ki, toplumlar arası savaşlar, savaşımlar, teknolojiyi değiştirdi, geliştirdi, zenginleştirdi. Bu değişim, yüzlerce yıl toplumdaki diğer kurumların değişimlerinin önüne geçmedi, onları örselemedi.

Öyleyse, bu üstünkörü çizdiğim tabloya güvenilirse, teknoloji insanın çevresiyle bütünleşmiş, gönlünde sorun yaratmayan bir parçası olabilmişti önceleri. Teknoloji hep vardı. Alet, insan elinin, gözünün yardımcısı, uzantısı idi. Hatta, tekhnê kavramının Eski Yunan kültüründe incelenmesinden, bu kavramın şimdiki kültür kavramına çok yakın özellikler taşıdığını söyleyebiliriz. Bir anlamda, tekhne, insanın yarattığı herşeyin adıydı. (Doğa kavramına zıt olarak!) Genel olarak söylenirse, sanat, edebiyat, tıp, her türlü mühendislik bilgisi, becerisi, tarımcılık tekhnê idi. Kültürün teknolojiyle bunca derinden bütünleşmesi, arada bir çıkan bozuk seslerin dışında, teknolojik denetimin, yaşamın diğer alanlarındaki denetimle uyuşum içinde olduğunu gösteriyordu. Olağanlığı ve sıradanlığı içinde, gönül teknolojiyle kaynaşmıştı. Belki, bundan dolayı, şimdiki anlamıyla, benim bu yazıda verdiğim anlamlarıyla, ne teknoloji ne de gönül gelişmişti. Gönül, (insanın yüreği ve beyni, çevresini, çevresindeki değişimleri, bütünlüğünü, zenginliğini, yaratıcılığını, özerkliğini bozmadan) örselenmedikçe dirilmiyordu. Gönül, o uykulu haliyle, o zamanki durumuyla deneti-

minde, seyrinde, işleyişinde teknolojiden etkilenmiyordu, onu karşısında duymuyordu. Ona karşı kayıtsızdı. Dolayısıyla, kendini yetesiye tanıyamıyordu. Teknoloji ise zaten gönülle ilgili değildi pek, konulan amaçlara erişmeye çalışıyordu. Gereksinmeleri gideriyor, denileni yerine getiriyordu. İletişimde, belki sofistçe teknikler, retorik vardı; belâgat, fesâhat önemseniyordu, yönetim teknikleri, askerlik sanatı, tıp alanlarında çalışmalar yapılıyor; insanları etkileyip, boyunduruk altına alma yolları araştırılıyordu. Belki yalnızca tıpta, gönül arada bir önemseniyordu. Mimârîde de seyrek de olsa gönlün yansıdığı yapılar görülebiliyordu. Gönül denetimi ve teknoloji denetimi içiçe girmişti. Hem birbirlerinden ayrı (aralarında pek etkileşme olmadığı için) hem de birbirlerinden uzak düşecek bağımsızlıkları olmadığı için içiçeydiler. Aralarında kaynaşma yoktu.

Eski Teknolojinin Kullanılma Amaçları

Kim kullanıyordu eski teknolojiyi? Hangi amaçla kullanılıyordu? Kim ele geçirmişti onu? Kimin elinin altında idi?

Toplumu yönetenler, yerleştirdikleri kurallar, değerler düzeni ile doğanın, doğa koşullarının, kendi toplumunun yarattığı sorunların üstesinden gelmek için, yönetimde, savaşlarda, hastalıklar karşısında, yol, ev yapımında, ticarette... teknolojinin ürünlerinden yararlanıyorlardı. Amaç, birey, toplum, ulus olarak ayakta kalmak, yaşamayı sürdürmekti. (Sonraları, ekonomi ağırlıklı, pazara önem veren, kazancı en yüksek düzeye çıkarmaya, verimliliği, akla dayalı denetimi arttırmaya yönelik, tâlebi kışkırtan tüketim çılgınlığını körükleyen bir hale geldi.)

Yalnızca bu muydu amaç? O yüce tapınaklar niçin yapıldı? Tapınaklardaki heykeller, süslemeler? Kutsala olan inanç. Kutsallığın merkeze konulduğu bir düzende bu kutsallığı meşrulaştırmaya, iktidarla kutsallığı bir arada uyum içinde tutmaya yardımcı oluyordu, teknoloji. Kutsallaştırılan değerlere hizmet ediyordu. Kutsallıkla anlam kazanmış evrene yakışan, gökyü-

zündeki, yeraltındaki, okyanuslardaki tanrılarla, yeryüzündeki insanlar arasında bağlar kuruyordu. Bakın 1931 yılında bir derlemede yayımlanan makalesinde J.M. Keynes ne diyordu: "Bir kez daha amaçları araçlardan daha değerli göreceğiz ve yararlıyı değil, iyiyi tercih edeceğiz. Fakat dikkat! Bütün bunların zamanı henüz gelmedi. En azından bir yüzyıl daha kendimize ve herkese güzelin çirkin ve çirkinin güzel olduğunu iddia etmeliyiz: Çünkü, çirkin yararlıdır ama güzel değildir. Hırs, tefecilik ve tedbirlilik bir süre daha tanrılarımız olmalı. Çünkü, ancak onlar ekonomik zorunluluk tünelinden gün ışığına çıkmamızı sağlarlar. "(**Yeşil Politika**, J. Porritt, çeviren A. Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 97'de anılıyor) Teknoloji ekonominin ya da ekonomi teknolojinin buyruğu altına girdiğinde "güzellik", "kutsallık"la birlikte yitiyor. Bu değerlerin yitirilmesi isteniyor, geçici bir süre için de olsa.

Binlerce yıl öncesi, nasıl bir teknikle oluşturulduğu hala açıklıkla bilinmeyen süs eşyaları vardır, müzelerimizde. Bunlar hangi amaçlarla yapılmışlardır? Onları yapan teknoloji neden geliştirilmemiş, sürdürülmemiştir? Estetik kaygı, o dönemlerde çok açık görülmeyen sanatla zenaat arasındaki ayırımın ötesinde, teknolojiyi kullanmıştır. Gönül tomurcuğu insanlığın her döneminde çiçek açmaya çabalamış, demek ki. Estetik kaygı teknoloji doğurabilmiştir. Süs eşyaları, müzik aletleri gönlün keşfedilmesinde teknolojinin oldukça anlamlı hizmetini gösterir. Bunları, teknolojiye haksızlık etmemek için söylüyorum. Teknoloji benim kendim oluyor. Biz oluyoruz. İnsanın kendisi, iç hayatı, mânevî, tinsel değerleri oluyor. Sonra ne oldu da gönül tomurcuğuna, teknolojiye, bize ne oldu da Keynes'in o zehir zemberek sözleri kitaplara geçebildi? Teknolojiyi kendimizden uzak bir öcü gibi düşünmenin anlamı yok. Hep bizimleydi o, gönlümüzün içindeydi. Ferhat'a dağları deldirme yürekliliğini veren oydu. Ateşin kendisiyle, yüzlerce yıldır, insanlığın kültüründe can bulan ateşin. Efsanelere, masallara karışmıştı.

Teknolojiyi belli kültürler ve inanç düzenleriyle özdeşleştirip, bizden olmayan bir "düşman" gibi görmek, kendimizi, tarihimizi, gönlümüzü, teknolojinin kend sini anlamamak demektir. Gönül sıcaklığı, teknoloji ateşiyle beslenmiştir yıllarca. Şimdilerde, ortaya çıktığını farkedip, kahrolduğumuz bu düşmanlık neden? Yanıt çok yönlü. Birini hemen söyleyeyim: Yorumlayamıyoruz onu, anlayamıyoruz, anlamlandıramıyoruz, içimize sindiremiyoruz. Şimdi, durumu daha iyi değerlendirebilmek için, yorumlama çabalarımızı sürdürelim.

İnsan Makinaları

İnsanın maddi kültür tarihine, yarattığı t knolojik ürünlerin tarihine baktığımızda, ürünlerin ortaya çıkışında, yalnızca hayatta kalma çabasının olmadığını görüyoruz. Kültürel, çoğrafi farklılıklar, farklı ürünler yaratibiliyorlar. Örneğin, tekerleğin tarihine baktığımızda, Hindistanda M.Ö. 3000, Mısırda Çinde M.Ö. 2000'lerde, tekerlekli araçların kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Tekerleği kullanmadığı halde varlığını yüzyıllarca sürdüren topluluklara rastlıyoruz. Örneğin Orta Amerika'da, İspanyollar gelinceye değin çamurdan oyuncakların dışında taşımada kullanılmamıştır. (bkz. **The Evolution of Technology,** G. Basalla, Cambridge University Press, Cambridge, 1990) Bütün kültürleri, kültürel farklılıkları aşan, onların üstünde bir "evrensel" gelişimi olmamış tekerleğin. Tekerlek örneklerden biri yalnızca, bunun gibi, bizim kültür iklimimizde ortaya çıkıp da başka kültürlerde görünmeyen gereçlere, âletlere rastlayabiliriz.

Teknoloji, farklı kültürlerde farklı gelişimler gösteriyorsa (bunun çok sayıda örneği, teknoloji tarihinden çıkarılabilir. Yukarıda adını andığım kitaba bakınız.) neden kültürden, kültürlerden bağımsız bir gelişimi olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmış? 1750'lerden sonra Batı kültüründe gelişen biçiminin bugün dünyayı büyük ölçüde etkisi altına alışından dolayı böyle düşünülmüş. Bu ise kültürlerin kendi koşulları içinde

geliştirebilecekleri teknolojilerini engelleyen öğelerden biri olmuş. Olağan ki, bütün dünyayı sarıp sarmalayıp, pazarları elinde tutan elektronik ürünlerine kafa tutup, bunlar benim kültürümün gereksinmeleri değil diyemezsiniz, çünkü ürünlerle birlikte, gereksinmelerde değişiyor. Yeniden oluşturuluyor. Yeni baştan yaratılabiliyor. Batı kültürünün, biliminin, teknolojinin ürettiği ürünler, ne denli dirençle karşılaşırsa karşılaşsın, kültürel sınırları aşabiliyor. Kaldı ki, direnmeyip taklit edenler (Japonlar gibi) dünya teknoloji pazarında yerini alabiliyor.

İlk zamanlarda, eski teknolojilerde, bir toplumda maddî kültür ile maddî olmayan kültür arasında bir uyuşum, birbirini tamamlama görülebiliyordu. Şimdi ise, kültürün maddî boyutu, teknolojik üretim, diğer boyutlardan giderek kopmuş, almış başını gitmektedir. Elimizdeki makinayı, yaşayışımız, yaşama biçimimiz yaratmıyor; yaşama biçimimizi makinalar (Örneğin TV, elektronik haberleşme araçları...) belirliyor. İşin ilginç yanı, bu ürünleri yaratan kültür de, Batı kültürü de, kendi ürünlerine yabancılaşma tehlikesini yaşamıştır, yaşamaktadır. Bizim zorluğumuz, kendi başına teknoloji üretemeyen, kültürlerin sorunları, bir başka biçimiyle bütün dünyada yaşanmaktadır. Makina hayatı kolaylaştırmakta, uzaklıkları kısaltmakta, verimi artırmakta, hazzı, keyfi, şiddetli hale getirmekte, ama bedelini de ödetmektedir. Yaşayışına sahip olamamaktadır insan. Altında denetimin yattığını söylediğimiz teknolojik işleyiş, denetimden çıkmıştır. Şu anlamda: teknolojik ürünleri tasarlayan pazarlayan insan, bir yere kadar denetimi elinde tutmaktadır. Yalnız, bu üretimlerin sonuçlarının ne olacağını tam kestirememektedir. Mühendis, hesaplayıp tasarlamakta, diğer uzmanlarla birlikte pazarlaması yapılıp üreticiye iletilmektedir. Bu arada değişik iletişim teknolojileriyle ürünlere karşı talebin yaratılmasına çalışılmaktadır. Ürünü satın alanların bu ürünle etkileşmesinden dolayı yaşayışında nelerin değişebileceği, bir mühendislik ya da pazarlama sorunu olarak yeterince incelenmemektedir.

Eski toplumların eski teknolojilerinde yalnızca cansız doğadan yararlanılarak ürünler oluşturulmuyordu. Hayvanlar (at, deve, öküz, fil, sülük, gibi), hatta insanlar kullanılıyordu, şimdiki makinaların yerine. Belki milyonlarca köle, nice zahmetlerle, yıllar süren çabayla piramitleri oluşturdular. Soyluların evlerindeki köleler, şimdiki çoğu elektronik mutfak araç gereçlerinin yaptığı işi yapıyorlardı. İnsan insanı kullanıyordu. Kutsal değerler adına, Tanrı, tanrılar adına, hükümdar, kral, cümle soylular adına. Egemen inanç ve yönetim düzeni, değerlerini ve teknolojisini kendi belirliyor, kendi toplumundaki köleleri bu amaçlar doğrultusunda kullanabiliyordu. İnsan kendini, kendi türünden varlıkları, belli bir sınıfsal konumda gördüğü insan gruplarını makina olarak kullanabiliyordu. Bu durumuyla teknoloji, işleticisi ve makinası insan olan bir düzen oluşturuyordu. Şimdiki teknoloji, insanın hayatını bir anlamda nasıl elinden alıyorsa, o zamanki eski teknoloji de insanı bir araç gibi kullanarak, büyük çoğunluğun hayatını ortadan kaldırıyordu. Makinaya kızmak, hem eski hem de şimdiki teknoloji düzeni içinde, insana kızmaktı. Teknoloji, eskiden de, şimdi de, ne denli farklı yapılar taşırlarsa taşımsınlar, insanın kendisi, kendi parçası, kendi ürünü değil miydi? Denetimin (teknolojinin) denetimden kaçışı, denetimin aşırı denetiminden, yarattığı olumsuz sonuçları açısından çok da farklı değildi. Gönül, iki durumda da, büyük ölçüde ortalıkta görülmüyordu. Gönlü elinden alınmış çoğunluğun olduğu toplumda, gönül sahibi olduğunu söyleyebilmek olanaklı mıdır? Teknoloji neden gönlümüzce yaşanamıyordu? Neden kendimizi gönlümüzce yaşayamıyorduk? Teknoloji benim neyim oluyordu? En uç yorumuyla gönlüm oluyordu, niyetimdi baştan beri, kültürümdü, ondan kaynaklanıyordu çünkü, inançlarımız, değerlerimiz, estetik beğenilerimizdi.

Teknolojiyle yaşamayı öğrenemedi bir türlü insan. Yaşamayı öğrenemedi. Gönlünce yaşamayı. Başka türlü de yaşama

mı olurmuş, bir olgu olarak, yaşama böyle birşey, onu bu haliyle kabul etmek gerekmez mi? Kabul edenler vardır tabiî, ama gelin siz onu bir de gönlüme sorun. Gönlünüze sorun. Gönlünüz varsa.

Değişenin Sancısı

Teknolojinin insan yaşamında büyük sorunlar yarattığını ileri sürenler, arada birçok yol bulunsa da, temelde iki yol önerirler: 1. Teknolojinin başımıza açtığı belâlar ancak teknolojiyle çözülebilir. 2. Teknolojinin şimdiye değin geliştirdiği yöntemlerin, bilgilerin, uygulamaların dışında, yeniden yorumlanıp, kökten değiştirilmesi gerekir.

Sanayi devrimi denilen oluşumdan bu yana çeyrek bin yıla yakın bir zaman geçti. Teknolojik değişimin bombardımanı altında kalan toplumların kültüründe maddî boyut ya da maddî öğe giderek büyüdü; diğer kültür boyutları, bileşenleri ya da öğeleriyle olan dengeli, uyumlu, içten ilişkisini yitirdi. Kültür, özellikle Batı Kültürü, bu uyumsuz öğesinin denetim dışı çalışması, işlemesi sonucunda **kültürel bir kansere, kültür kanserine** yakalandı. Kanser, Batı kültüründe, bu kültürü oluşturan toplulukların kültürlerinde bir bellek yitimine yol açtı. Geleneksel yaşam biçimiyle olan bağlantı koptu. Ekonomik düzen, doğayla ilişkinin değişmesi sonucu değişti. Çevremiz değişti. Enerji kaynakları azaldı. Çevre kirlendi.

Dünya daha önce var olmayan bir yığın araç gereçle, teknik ürünlerle doldu. Bilim, özellikle doğa bilimleri, bu ürünleri kullandı. Bilgimiz değişti. Evrendeki yerimiz konusundaki görüşler, Kepler, Darwin, Freud gibi düşünür ve bilim adamlarınca, geleneği sarsıcı, kopuşlar yaratıcı biçimde sarsıntıya uğradı.

Teknolojiyi anlamak demek, yukarıda söylediklerimizin ışığında, onun değişimini anlamak demektir. Her değişim sancılıdır. Sarsıntılıdır. Bu sarsıntılar, biraz önce söylediğim

gibi, yine teknolojiyle mi atlatılacaktır (Bu durumda, teknolojinin değişim sürecini kendi haline bırakıp, değişimlerini, dönüşümlerini zararsız biçimde atlatacağımız teknikler geliştirmek gerek), yoksa teknolojinin, tanı doğruysa, şimdiki "kanserli" yapısı içinde gelişimine, işleyişine "dur" diyerek, yarattığı, yaratacağı olumsuz sonuçları ortadan kaldırmaya yönelik, **kökten** bir kavrama, değerlendirme, anlamlandırma değişikliğiyle mi yıkım önlenecektir? Belki de, bu iki tutum da birbirini bütünleyen çabalardır. Birbirlerinden ayrı düşünülmeleri bile sakıncalıdır.

Bu yüzyılın sonlarına yaklaştığımız zaman diliminde, sancılı değişimin motoru teknoloji oluyor. Teknolojideki hızlı değişimlerin toplumdaki sonuçları, önce, sanat ve edebiyat tarafından seziliyor. Sanat değişiyor. Ardından belli bir gecikme süresi içinde toplumsal yaşayışın, bu yaşayıştaki kurumların değişmeye çabaladığını görüyoruz. Yine toplumsal değişimin ardından, belli gecikmeyle, ahlak alanındaki değişimler ortaya çıkıyor. İnsan, en zor inanç düzenlerini değiştiriyor. En arkadan gelen değişim o. İşte, kültür öğelerinin değişimleri arasındaki bu farklılık büyük kültür bunalımları yaratabiliyor. Yukarıda verdiğim gecikme sırası, genellikle Batı kültürleri için geçerli, belli istisnaları ile; diğer kültürlerde değişim daha farklı gecikmelerle yaşanabiliyor.

Teknoloji, kültür düzeninde, tıpkı organizmadaki kanserli hücreler gibi başına buyruk gelişmesini sürdürüyor. Kültürün öğeleri arasındaki ilişkileri iyi kavrayamadığımız için, düşünce ve anlam hayatımız açısından, bu değişim sancısına çare bulamıyoruz. (Ayrıca, neden çare bulalım ki? Değişmek güzel değil mi? Sancıya varız da, şu sancı süreci nasıl oluşuyor, bir anlasak anlayarak değişsek. İşte, insanın değişirken bile değişimi denetleme tutkusu. Anlamak da denetimin bir öğesi olabilir.) Bir yığın kuram ortalıkta dolaşıyor. Teknolojik dönüşüm, bu dönüşümü kavrayacak düşünce, duygu ve tavır dönüşü-

müyle birlikte yürümüyor. Teknolojinin, değişiminin gerisinde kalıyoruz. Hayatımızın istila edildiğini duyuyoruz. Ekonomide, toplumdaki fırtınalar, ahlak değerlerindeki dalgalanmalar bizi ürkütüyor. Teknoloji özürlü, teknojiyle iç içe yürüyen bilimin kavranamamasıyla, bilim özürlü insanlar durumuna geliyoruz. Tıpkı ergenlik çağındaki gençler gibi, değişen bedenimizi kavramakta zorlanıyoruz. Kimlik bunalımı ortaya çıkıyor. "Teknoloji benim neyim oluyor?" diye soruyoruz. Kızanlar, köpürenler, "elinin körü oluyor" diyebilirler. Oysa biziz teknoloji. Teknolojiden kurtulma şansımız çok zor; çevreci birçok düşünürün, teknoloji öncesi cennete dönüş düşleri şu anda gerçekleşiverecek bir "ütopya" değil, zaten gördük: Teknoloji her zaman bizimleydi, içimizdeydi, şimdi de içimizde, denizden kurtulmaya çalışan balıklar gibi çırpınıyoruz. (Hocam Nermi Uygur, "Evini sırtında götüren kaplumbağa gibi, teknolojiyle birlikte yaşar insan" diyor. İnsanın kendini ve çevresini "**teknikle birlikte** anlamanın yollarından birini bulmalı" önerisini ileri sürüyor. Bkz. **Çağdaş Ortamda Teknik**, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 162)

Çareler yalnızca düşünmeyle bulunamaz. Çözümün, ekonomik, toplumsal, maddî tabanı var. Bu taban değiştirilmeden, dönüştürülmeden çareler aramak yanlıştır. Ama, önce kuramsal planda düşünmeyi başarmak zorundayız. Dünyayı toplumumuzda, gönlümüzde nasıl dönüştürebileceğimizi ortaya koyabilmeliyiz. O nedenle, bu kimilerine çok soyut gelecek düşünceler hiç de yararsız değildir. Bir başlangıçtır.

Dünyayı ve İnsanı Anlamak İçin bir Fırsat Olarak Teknoloji

Teknoloji, insanın doğaya kattığıdır. Yeryüzü, gökyüzü, insanın ürettiği ürünlerle, eskisinden farklı görünüyor. Evren, insanın elinden yeni varlıklar kazandı. İnsan bu varlıklarla evreni daha iyi tanıma fırsatını yakalayabilir. Nasıl? İnsan kendini

tanımaya başladığında, bir **homo faber** olarak, elindeki balta, üstündeki kürk, mağarasındaki ateş ve resimlerle tanıdı. Ürettiği yazıyla, dille tanıdı. Üretim biçimiyle. Emeğiyle. Hayatını kolaylaştırmak istiyordu, bu amaçla yaptıkları sonradan başına bela da oldu. Silahları, dili, yazısı, bilgisi, gözlem ve deney araçları, makinaları, iletişim, ulaşım, enerjiyi kullanma, yönetim teknikleri. Doğaya birşeyler katmakta olduğunu, katabildiğini gördü. Gerçeklik kendi dışında, kendinden bağımsızdı, nice felaketler ve acılar yaşayarak bunu anladı; gerçekliği merak etti, gözledi, gözlem araçları yaptı. Şunu gördü: Kendinin dışında "duran" varlıklara, kendi başına duran varlıklar alanına, ürettiği ürünlerle katılabiliyordu. Demek ki, o gerçek (reality) karşısında, gerçek yaratabiliyordu. Gerçeğin bir parçasıydı. Gerçek ondan tümüyle bağımsız değildi. Onunla etkileşim halinde idi. Gerçeğin dışında değildi, içindeydi, gerçek onun içindeydi. Teknoloji kancası yardımıyla gerçekle arasındaki uçurumu kapatabiliyordu. Yaratıyordu. Yaratabiliyordu. Dışında kendi başına işleyip durana katılıyor, ondan olmayan bir yığın şeyi oluşturabiliyordu. Gerçeği eğip bükebiliyor, değiştirebiliyor, akışını kendi amaçları için belli koşullar altında düzenleyebiliyor, onu denetleyebiliyordu.

Gerçeğin içinde, onun bir parçasıydı. Karıştırarak, kurcalayarak anlıyordu onu. Onunla eyleşerek, etkileşerek, karşılıklı sınamalarla, kuruyordu onu. Teknolojik ürünlere, onların bilgisine şöyle bir göz attığında, varlıklar arasında nasıl bir varlık olduğunu daha iyi anlayabiliyordu. Nedense, başlarda, uzun bir süre etkisini sürdürecek biçimde, bu anlamlar yaratan çabasını, Eski Yunanlı'nın deyimiyle poêsis'i, kuramsal (teorik) düşüncesinin yanında pek önemsemedi. Onun da logos'un bir parçası olabileceğine inanmak istemedi. Her düşünme, anlama çabası, belli bir teknik, belli bir anlatım, atılım, sürdürme, yaratma eylemi gerektirir. Logos'un içindeydi, poêsis, mantığın, theôrya'nın pek de kolay ayrılamaz bir bileşeni idi. Logos

yalnızca üretme tekniklerini değil, bu tekniklerin toplumsal yaşayışla ilgisini de, ahlaksal eylemleri de, değerleri, kuralları, normları da içeriyordu. Öyleyse, anlamak, kabaca, söylendiğinde, çıkarsız düşünme, kuramsal kavrama, üretme hüneri ve tekniği ve bunların yaşayışımızla olan ilgilerini kapsayan bir uğraşı gerektiriyordu. Ayrıca Logos'un ondan ayrılamaz bir özelliğini de: Hesaplamayı da. **Kuram, üretimle ilgili hüner, hesap ve ahlaksal eylem :** En azından bu dört öğeyle kavranabiliyordu gerçeklik, onun içinde dönen hayat.

Teknoloji bu anlamıyla, bir anlama, etkileyerek anlama çabası olarak görüldüğünde, içinde kuramı, hüneri, hesap tekniklerini ve ahlaksal eylem öğeleriyle, insanın "ben kimim?, Ne yapıyorum?, Neredeyim?, Nereden gelip nereye gidiyorum?, Gerçeklikle olan ilişkilerim nedir?" gibi felsefe tabanlı sorularına yanıt arama olanağı sağlayan bir yapı taşıyor. Şimdilerde teknoloji karşısında duyduğumuz şaşkınlık, yabancılık, onu bir türlü geleneksel yaşam içinde bir yerlere koyamayışımız, gözümüzün önüne bir "zulmet" perdesi çekiyor. Onunla kendimizi daha iyi anlayabileceğimizi unutuyoruz. Kuramsal, felsefî boyutu yitirmiş sığ kafalı mühendislerin, teknik adamların, teknokratların elinde o, bir hesaplama ve "hüner" olarak görülüyor. Yani iki öğesi hatırlanıp, iki öğesi unutuluyor. Unutulan öğelerden birisi, kuram, yalnızca, bir önceden planlama, tasarım (design), hüner bilgisi olarak anlaşılıyor. Mühendislik bilgisi, teknoloji, bir anlama imkânı olarak düşünülmediği için, belli ürünlerin oluşturulması, belli denetim yollarının elde edilmesi için gerekli, hünerli insanların kullandığı bilgiler olarak anlaşılıyor. Oysa, belli bir felsefî tavır değişikliği ile, teknolojinin bilgi yumağına, ürünlerine, insanın onlar aracılığıyla daha derinden keşfedilebileceği, icat edebileceği, yaratı ürünleri olarak, gerçekliğin insanla olan ilişkisini ortaya koyucu ipuçları gibi bakmak, bu karanlık perdeyi aralamamıza yol açabilir.

Unutulan diğer önemli öğe, ahlaksal eylem ve onun dayandığı değer ve normlar, insanın onlarla olan ilişkisi, teknoloji sayesinde, hayatı, ahlak ve inançlarımızı, şimdiye değin yeterince üstüne gidilmemiş bir biçimde araştırmamıza, kavramamıza olanak sağlayabilir.

Hayatı nasıl kavradık, hangi değerlerin, inanç düzenlerinin peşinde olduk da, böyle bir teknoloji oluşturduk? Gerçeklik anlayışımız, dünya görüşümüz, bilgi, varlık, ahlak, estetik anlayışımız ne idi ki, böyle bir teknoloji oluşturduk ya da oluştu? Teknolojini söyle sana kim olduğunu söyleyeyim diyebiliriz: Teknolojiden yola çıkan bir sorgulamayla, gerçekliği araştırarak, kurmaya çabaladığımız yaşama biçimlerinin dayandığı temel dayanakları, görüşleri, inançları yeniden ortaya çıkarabilir, yorumlayabiliriz.

Artık, gerçeklikle ilgili hiçbir şeyi, ruhsal, toplumsal, çevresel, bilgisel, varlıksal, ahlaksal hiçbir şeyi, teknoloji yokmuş gibi düşünerek anlamaya kalkışamayız. Orada, bizimle, burada bizimle, dışımızda, içimizde, gönlümüzde teknoloji.

O, bizden bağımsız, bizden kopuk, bir "sistem" değil, bizim her anlama çabamıza, geçmişimize, yaşayışımıza, tarihimize bulaşmış bir "düzen"dir artık. Bu anlamda, "sistem" olarak görülmesi, onun bir anlama imkânı olarak gözden kaçırılmasına yol açar.

SONUÇ : TEKNOLOJİ - GÖNÜL BAĞI DEĞİL, TEKNOLOJİ - GÖNÜL AĞI

Teknolojinin bugün başımıza açtığı belânın kökeninde, denetleme tutkumuzun, denetlenememesi, denetimin elimizden kaçması, denetim çabamızın, duygularımız, inançlarımız, düşüncelerimiz gibi, insanı insan yapan diğer özelliklerle birleşmemesi, içimize sindirilememesi yatar. Zamanı denetleye-

mez olduk. Herşey şaşırtıcı bir hızla değişiyor. Geçmişi şimdiye, şimdiyi geleceğe bağlamakta, zorlanıyoruz. Doğa, ekonomi, toplumun denetlenmesi için oluşturduğumuz denetleme teknikleri bizi denetler oldu. Bilgisayarlar aracımız olmaları gerekirken, bizi bir araç haline getiriyorlar. Onları niçin kullandığımızı unutuyoruz. Planladığımızı, tasarladığımızı sanıyor; ummadığımız sonuçlarla karşılaşıyoruz. Zamanı denetleyemiyor, makinaları kullanırken, beklenmedik sonuçlarla karşılaşıyor, mekânı da denetleyemiyoruz bunlarla birlikte. Şehirleşme ne denli planlamaya çalışılırsa çalışılsın, denetimden kaçıveriyor. Dilediğimiz mekânda oturamıyoruz. Planlama, tasarlama, hesap, akıl, plansızlığa, tasarımsızlığa, hesapsızlığa, akılsızlığa dönüşüyor.

Denetimin denetimden çıkmasının bir diğer yönü var. Mikro çiplerin, fiber optik iletim sistemlerinin önümüze açtığı eşsiz olanaklar karşısında şaşkına dönüyoruz. Tüketimi zorluyor, denetimi teknik ürünler üretiminde yoğunlaştırmak için bunun ekonomik tabanını, pazarını oluşturmaya çalışıyoruz. Bu kez, pazarı denetlememiz zorlaşabiliyor. İşin içine karışan sayısız karmaşık öğe, denetimimizden çıkıyor. Salt üretmek, salt çarkı döndürmek için üretilip, sonradan onların neye yarayacağı sorulur oluyor; ya da üretenlerle, o üretimi planlayanlar farklı grupların elinde olabiliyor. Giderek, planlayan, üreten, satan, pazarlayan birbirlerinden kopuk, birbirlerine ters düşebiliyor. "Sahi neden üretmiştik bu makinayı?" Bilim adamları, mühendisler, ne adına, kimin adına neye hizmet ettiğini bilemeyebiliyor.

Kim denetliyor? Neyi? Doğayı. Mühendisler, bilim adamları, mimarlar, şehircilik uzmanları. Peki bu denetimi kim denetliyor? Denetimin denetçisi kim? Kim planlıyor mühendisleri? Mühendisliği? Dünyada belli merkezlerden mi yönetiliyor, yoksa denetimler yerel ölçekte mi? Denetleyenleri denetleyenleri kim denetliyor? Zinciri uzatmak mümkün. Nereye kadar

denetliyoruz? Denetlediğimizi sanırken, planladığımızı sanırken, planlanıyor olmayalım? Denetimden çıktı mı teknoloji? Kimin neyi denetlediği, araçları, hedefleri yeterince belli değil mi?

İnsan garip. Düşüncesini de tam denetleyemiyor. Belli ölçülerle denetleyebiliyor. Düşünme kuralları, düşünme malzemeleri baştan belirli ise, mantık matematik gibi en yetkin gibi görünen sınırlı denetleme alanlarında bazı koşullarda denetleme sağlanabilmesine karşın, dört işlemi yapabildiğimiz, örneğin doğal sayıları içine alan sistemlerde denetleme olanağı ortadan kalkabiliyor. Değişmenin, zaman akışının olmadığı mantık, matematik gibi alanlarda bile yürümek kolay değil. Denetimin denetlenmesi kolay değil.

Doğa ve düşüncenin yanında, toplumsal yaşam, onun kurumları, toplumsal hareketler, inançlar, inanç sistemleri, bilgimiz, bilim, duygularımız, sanat, iletişim kanalları, biçimleri, araçları, ahlak düzeni, yönetim biçimleri, ekonomi, felsefe, gönlümüz denetlenmek isteniyor. Denetlemeyle bu alanları ele alıyor, el altında tutmaya, ele geçirmeye çabalıyoruz. **Gözetmeye, kollamaya** çalışıyoruz. Arapçadaki murâkabe sözcüğünün ilginç anlamları var. Denetimin yanında, gözleme, gözetme, dikkat etme, bekleme, danışmanlık yapma, koruma, saygı duyma, korkma, umma... anlamlarına geliyor. Bir de özellikle tasavvufta kullanılışına baktığımızda, Tanrıya bağlanarak çile doldurma, kendi iç alemine bakma, dalıp kendinden geçme anlamlarını taşıdığını görüyoruz. İşte burada denetim, bir anlamıyla gönülle birleşiveriyor! çok şaşırtıcı ve oldukça ilginç olan bu konuyu bu yazıda ele almayacağım.

Denetleme, insanın varolmasını söyleyen bir öğe idi. Sonradan denetimden çıktı. Silaha, kendi kendini yok etmeye dönüştü. Denetleme, denetlenemez oldu. Onun karşısında bu denetim sürecinin sindirildiği, bütünleştirildiği, bir güç, bir

çeşit merkez, bir yeti, bir düzen var. Buna gönül diyoruz. Gönül değişimlerin sindirildiği "yer" (Ne demekse bu. Şimdilik metaforik anlamıyla kullanılım.)

Denetimin dört öğesinden söz etmiştik. Hüner (beceri), uzluk, bu bir. Hesaplama, bu iki. Denetlemenin dayandığı kuram (teori, nazariye), bu üç. İnsanın değerleri, toplumsal yaşayışıyla ilgili ahlaksal boyutu bu dört. Başlarda denetim bir "uzluk"du, bir hüner, bir beceri. Teknisyen becerikli insandı. Ustaydı. Hesap sonraları ortaya çıktı. Hesaplamadan (bugünkü anlamıyla) yollar, köprüler, tapınaklar yapıldı. Kuramı yoktu, derin değildi, temelleri kutsal olana dayandırmaya çalışıyordu. Belki bu öğesiyle, dördüncüsünü de buna katarsak, insanın gönlüyle birleşiyordu. Denetim, gönülle birleşiyordu. Hiç değilse bir sınıf (soylular sınıfı) için. Din adamları için. Gönülle denetim çatışmadığı için gönül gelişmemişti. Sonraları, Batıda tiyatro oyunlarında takılan maskelerin deliğinden seslenme (per-sonare) anlamında, "persona" sözcüğü türedi. Maskeler, denetimi aşabildi zamanla, onlardan çıkan sesler, denetimle çatışabildi. İçinde ateş yanan bireyler, "kişiler" oluştu. İsyan alevlendi. "Daimon"u, cini, tutkusu olan kişiler, sofist, sûfî, ebedî muhalif, filozof kişiler türedi. Kültür adamları, sanatçılar, denetimi yargıladı, eleştirdi, yorumladı. İsyan etti. Bireysel gönüller oluşturulmaya çalışıldı. Onlar, kültürün, toplumun gönlü oldular. Kavga sürdü.

Gönlün denetiminden söz edebilir miyiz? Gerçekten, gönülle denetimi karşı karşıya getirmek, yeterli, isabetli bir açıklama mıdır? Gönülün teknolojisi var ise, gönül gönüllüğünü yitirir mi? Teknoloji gönlüm ise, gönlüm de teknoloji, teknoloji, teknolojim olmaz mı? Tersine, teknolojinin gönlünden söz edemez miyiz? Gönlümüzü sürdüremez duruma mı geldik? O zaman, bilinç, akıl, duygu, kültürel gelenek gibi öğelerin odaklandığı gönül, gönlümüzden uzaklaşıyor mu? Gönlümüz kimin? Kimin elinde?

Denetimin sindirilmesi de bir denetim işi mi? Peki, bunu yapan kim? Hiç kimse mi?

Freud ve Marx, denetimin, bilincin tam denetiminin olanaksızlığını vurguladılar. Biyolojik ve siyasal güçler bu denetimi engelliyordu. Schopenhauer, "isteme" (wille)'nin, bilincin hiç girmediği bir alanda, evreni denetlediğini söyledi.

Gönlümüz var mı? Olmalı. Hazır olarak yok. Gönül, yaratılan birşey. Düşünce ve sanatla. Duygulya, insanın tüm özelliklerinin bir araya geldiği güç ile.

Gönlün biyolojik bileşeni bedenimize bağlı. Politik yanı, topluma, yönetime. Duygusal bileşeni, duygu akışımıza, öfkelerimize, sevinçlerimize, umutlarımıza, inançlarımıza. Dile getirilebilen ve dile getirilemeyen (sözsüz), anlatım yanı, anlam verebilme bileşeni, hüner, bilgi, bilgelik (yaşama ustalığı) bileşenleri var. Gönlün içinde bir ölçüde denetim var. (Murâkabe'nin anlamlarını anımsayın!) Yarışma, kendini aşma yanı var. (Beceri anlamındaki "uzluk" sözcüğünün dayandığı "uz", Eski Türklerde "anınğ atı uzdı" tümcesinde olduğu gibi, "onun atı (bir başka atı) geçti" anlamındadır!)

Şunu demek istiyorum: Gönül teknolojiden ayrı değil, onun karşısında, üstünde ya da altında değil. Onunla iç içe. **Divanü Lûgat-it Türk'te** (III. cilt, s. 239, T.D.K., 1986 baskısı)

Könğül kiminğ bolsa kalı yok cıgay

kılsa küçün bolmas anı tok bay

deniyor. (Kimin gönlü yok yoksulsa, güç ile o tok ve zengin yapılamaz) Gönül, dışarıdan denetimle güçlendirilemiyor; Gönül denetimi ayrı bir "denetim" biçimidir. İsterseniz ona. "gönülleme" diyelim. Gönülleme, teknolojik, teknikle yürütülecek bir denetim değildir. Gönüllenmiş gönüller, gönül olabilmiş, sindirim gücünü, özekliğini kazanmış gönüllerdir. Anlam verebilen, amaç koyabilen, dünyaya dünya koyabilen, teknolojik

denetimle sıkı ilişkide de olsa, ondan farklı olabilen bir çabadır, gönülleme.

Bu çabanın açık kılınması ne derece olanaklı olur bilemiyorum. Bu yazımda, birçok tekrarlarla, birçok noktayı karanlık bıraktığımı biliyorum. Acele aydınlık, koyu karanlık getirebilir. Alaca karanlıkta yetinmeli, şimdilik. (Gönül kavramıyla ilgili bu yazıda dile getiremediğim kaygılarımı ve umutlarımı "Gönül ve Sorunları" adlı bir başka yazıda anlatmaya çalışacağım.)

Gönlümüz var mı? Neye? Gönüllenmeye. Gönül yaratmaya, teknolojinin denetimine karşı. Denetlenemeyen, denetime karşı. Teknolojiye boyun eğmeye, ondan kaçıp kurtulma ütopyalarına, onu aşağılama, düşman ve yabancı görme ucuzluğuna, sürekli ondan yakınıp durma vıdıvıdıcılığına.

Gönüllenmek: Toparlanmak. Teknolojik denetimin darmadağın ettiği, aralarındaki bağlantıları kopardığı insanı insan yapan öğelerin derlenmesi. İnsanın kollanması. Gözetilmesi.

Zor. Reçeteler yok. Gönüllenme, belli "know-how"lar içermiyor. Algoritması yok. Yaşantıya (tecrübeye), sıkı sıkıya bağlı. Ânın yaşanabilme becerisiyle ilgili. Doğunun mistik atılımları, tasavvuf bir ölçüde, ama bir ölçüde bunu başarabilmiş. Bu anlamda, birçoklarının yapmaya çalıştığı gibi, kurtuluşu mistik atılımlarda aramıyorum. Kurtuluşun da, alışılmış anlamda bulunabileceğini sanmıyorum. Denetim, bu gerçek dünyada yaşadığımız sürece hep olacaktır. Yazık ki, bu denetim, elimizden hep çıkacaktır. Zaten çıkmıştır. "Gönülleme", bununla elde edilebilecek "gönüllenme", gönül sahibi, gönül eri olabilme, insanın yaşayacağı bir serüvendir. Hep başarısız kalacağız. Bu konuda iyimser olmayı çok isterim ama değilim. Denetimi düşman sayan görülleme çabaları, insanları miskinliğe, kokuşmuşluğa iletebilir. Gönüllemenin olmadığı denetimin denetimi bizi robotlaştıracak, kurutacaktır.

Felsefe zaman zaman denetime, zaman zaman gönüllemeye yardım etmiştir, edecektir. İnsanlar gönüllerini yüzlerce yıl inanaç sistemleriyle kurmaya çalıştılar. Bütün inanç sistemlerine saygım var. Yazık ki, insanlar henüz nasıl inanacaklarını öğrenemediler. Öğrenilmesi de epey zaman alacağa benzer. İnançlarını denetime kurban ettikleri oldu, inançlarıyla dünyayı denetlemeye kalktılar. Oysa, gönüllemeliydiler. İnançlarını yaşayacak gönül zenginliğini unuttular akılla denetime kalkıştılar. Gönülleme ve denetimin dengeli işleyişi pek başarılamadı.

Yaşama ağı içinde, gönülle teknoloji ayrı ayrı durmadılar, hayatımızın her ânına serpilmişlerdi. Yazık ki, bu ağların farkına varamıyoruz. Gönülleme ve denetlemeyi olumlu biçimde birarada yürütemiyoruz.

Karamsarım ama, neden insan, gönlü ve denetim gücünü kullanacak gönül erliğine ulaşamasın? Bu ancak, sürekli yaratıcılıkla, bitmek tükenmek bilmeyen araştırma çabasıyla olabilir. Eğitim kurumlarında yazık ki, gönül unutulmuştur. Doğunun ve tasavvufun büyüleyici gücünün algoritması bulunmaya çalışılıyor. Teknik birşeymiş gibi sunuluyor. (Yoga teknikleri, beslenme, yoğunlaşma "teknik"leri gibi) İnsanlar ritüele takılmış, onun dayanağı olan gönül evini bulamıyorlar. Kafa tutan, hayatı "estetik" yaşamaya çabalayan, "jouissance peşindeki post-modernist kabadayıların kafaları, düzen tarafından " tarafından "tutuluyor." "Hadi bir isyan et, bir küfür et de, iktidar görsün" oyununa geliyoruz. Kavganın ayrı kalarak, bütünleşme olduğu anlaşılmıyor. Bu söylediğim sözde paradoksal bir yapı görenlere şunu diyebilirim: Kültürümüzün gönlüne, ancak kendi gönlümüzle girebiliriz. Kendi gönlümüz yoksa, denetimin forsasıyız. Kültürümüz ise, dünya kültürüne ancak kendisi olarak girebilir. Yoksa tutsaklık kaçınılmaz.

Gençlere hem sabrı hem de sabırsızlığı önerebilirim. Sabrı, binlerce yıllık insanlık serüvenini, denetimi ve gönüllemeyi an-

lamak için, sabırsızlığı, kül yutmamak, etkin olmak, arama heyecanını diri tutmak için.

Ateş yalnızca teknolojinin ürünü değildi. İnsan onda, inançlarını, umutlarını, tanrısal güçleri, kendini aradı. Gönlünü. Gönüllemeyi.

Ateşi hiç söndürmemek gerek.

Teknoloji benim ateşim oluyor. İçimde ve dışımda. Onunla kendime yakışan dünyayı kuracağım. Gönlümü ve evimi. Onunla ısınacak içim. Onunla çeliğe su verilecek. Plazma elde edilecek. Fusyon enerjisi bulunacak. Onunla yanacağım. Onunla ısınacağım. Şeytanı onda görecek, aşkın varığı onunla arayacağım. Yeter ki, içimdeki ateş sönmesin. Direnme gücüm yitmesin. Gönül evlerindeki ışıl ışıl pencerelerinden birbirlerini selamlayan gönül erleri, bu ışıltıları söndüremeyecek kavga, döğüş çatışma, çelişkiler içinde arasınlar. Belalarını bulmasınlar olağan ki aradıkları, değiştirmeye çalıştıkları, yaratacakları, keşfedecekleri dünyayı, dünyaları bulsunlar.

Galibâ, kötümser değilim.

Temmuz-Ağustos, 1992, Ankara

AŞK, BİLİŞİM VE TEKNOLOJİ

Aşkın algoritması yok. Var derseniz, bulursanız, başka bir şey buldunuz. O, aşk değil. Aşkı girdi-çıktılarla belirlemeye kalkarsanız, yitirirsiniz. Onu yalnızca gövdenin bir işlevi olarak göremezsiniz çünkü. Aşk, teknolojiye karşı. (Sözcüğün kökenine indiğimizde, **tekhne** : bir anlamıyla, zenaat. Aşk, bir zenaat değil, sanat.) Birçok kişiyi kızdıracağımı bile bile, bu yazımda aşkı savunacağım. Çözümleyici kafalı okurlarım, hemen tanımlamamı isteyeceklerdir, benden. Yağma yok. Aşk, örneğin, üçgenin tanımlandığı gibi tanımlanabilseydi bir yanından algoritması çıkardı ortaya, kuralları bulunuru. Ya da kurallarının olamayacağının kuralları bulunurdu. Şu şu koşullarda, şöyle bir ruh haliyle, belli nöro-fizyolojik etkiler altında, uygun çevresel etkenlerin eşliğinde, bilinçli bir varlık olan insanın duygularına aşk denir. Olmaz. Neden? Bu koşulların tümünü saptayabilecek bir bilgi düzeyine erişemedik daha. Teknik bir zorluk bu. Diyelim ki eriştik. Aşk salt bir **duygulanım** (pathos) değil ki; Aşk bir eylemi biçimi (praksis). Aşk bir yaşama biçimi.

Olmaz. Nedenleri üzerine kitaplar yazılabilir. Olağan ki olmaz diyenler, "aşk dangalakları" olarak görülür çoğu kez. Aşk, ya ne idüğü belirsiz, belli özlemler içindeki delikanlı ve genç kızların uyduruk duygulanımları olarak yorumlanır ya da mistik, karanlık, giderek ruh sağlığı yerinde olmayan insanların hastalıklı ruh halleri olarak anlaşılır.

Bakın söylüyorum : Aşkı öncelikle bilişimci arkadaşlar anlamalı! Neden mi? Çünkü aşk tarih boyunca, özellikle de çağımızda, **iletişim kazasına** uğramış kavramlarımızdan biri. Nasıl trafik kazaları belli kural ihlallerinin, saygısızlığının, dikkatsizliğinin sonucuysa, iletişim kazalarının da benzer bir yapısı var. Aşka çarpıp eziyorsunuz kolayca. Üstelik görünürde bir cezası da yok fazlaca. Üstelik, öyle kolay incinir bir yapısı

var ki aşkın. Yoktur diyorsunuz, yok oluyor. Karşımdakiyle iletişimimde, dikkatsiz, acemi sürücüler örneği, aşkı çiğneyip öldürüveriyorum. Ayrıca, aşkı öldürmek bir **erdem** olarak biliniyor. Ne aklı başında, ne dengeli adam ya da kadın deniyor aşk kazası yapanlara. Çünkü, aşk bir yaşama biçimi, çünkü aşk bir sanat. Zor sanat. Çok zor. Başarılacak, yaratılacak bir şey.

Ne olur yaratılamazsa? Şu olur : **İnsan yaşama olanaklarından en önemlilerinden birini** kullanamaz olur. (Ne olur, müzikten anlamazsak? Şiir bize ucuz sözler olarak geliyorsa? Resimse bir lüks?) İnsan,kendini **gerçekleştirebilmesinde** kısır olur. Tadabileceğini tadamamış olur. Yanlı;ş, diyebilirsiniz: Aşk mutluluk değil ki her zaman. Kahrolanlar var, acı çekenler.

Aşkta acı, yaratmanın acısı olabilir. Öyleyse bu acı kaçınılmazdır. Bundan korkmamalıdır. Aşkta acı, beceriksizlik sonucu olabilir. Başarısızlık sonucu da.Yanlışlarımızın bir ürünü olabilir. Öyleyse, öğrenmeliyiz acılarımızdan.

Nasıl anlatmalı? Burada bir bakış körlüğü var: Haz duyalım, mutlu olalım diye aşkı yaşamıyoruz ki. Yaşantının bir olanağını yakalayalım diye kalkışıyoruz aşka. Bedeli acıysa öderiz. Ustalar, acıdan yaratıcılık tohumları çıkarabilirler. Ustalar: Aşk bir ustalık. Yaşanarak öğrenilen bir ustalık. Yaşamaksa akıl dışı (non-rational) bir yığın öğeyi barındırdığı için hesaba kitaba gelmiyor.

Bir dakika: Makinalar şiir yazıyor, beste yapıyor. Niçin aşık olmasınlar? Aşk programlanamıyor ki! Programlanırsa aşk olmuyor ki! Makinayla yakalayamıyoruz aşkı. Aşk teknolojinin hizmetinde olamaz, olmamalı, Teknoloji aşkın hizmetinde olabilir ama. Açıklayacağım sabredin. (Aşk sabırla geliştirilebilir: Bakmayın siz yeni yetmelerin sabırsızlığına, resimli roman kahramanlarının, renkli dizilerin aşıklarına, onlar **aşkçılık** oynuyorlar. Aşk öylesine kolay değil.)

Önce, aşkı biraz daha girdisi çıktısıyla betimlemeye çalışayım. Bu betimlemede, benzetmeler kullanacağım. Kimilerinin tepesi atacak. **Edebiyat yapmakla** suçlayacaklar beni. Aşka, edebiyatsız yol yok. Yapısı öyle. Ne kadar çâresizim şimdi: Beni donuk yüzlerle, boş bakışlarla okumaya çalışan **aşksız** okura, istemediği bir malı satmaya çalışan geveze satıcılar gibi aşk satmaya çalışıyorum duygusuna kapılıyorum zaman zaman. Korkmuyorum. O okurun anlayabileceği bir dili bulmak da mümkün: Önce aşkı anlamada en önemli koşullardan birini yerine getirsin. Aşka antenlerini açsın. Açık olsun. Aşkı anlama **tavrı** içine girsin. Aşkı anlama **duyarlığına erişsin.** Bu gün aşkı anlamaya çalışayım desin.

Yine çâresizim. Çünkü aşk yaşama biçimiyle ilgili. **Yaşantılarımıza karşı aldığımız tavırla.** Yazık ki bu tavır, aşk üstüne yazılar okumakla pek gelişemiyor. **Sezmek, yaşamak** gerek. Yine bulandırdım. İşi, ne oldukları pek belli olmayan karanlık kavramlara yıkıyorum boyuna. Hiç değilse şunu başarsam : Asık yüzlü okur biraz kuşkulansa. "Yok yahu, Allah Allah" falan dese. Diyebilse. Alay etse de razıyım, çünkü gülmece, aşka karşı değildir. Belki aşk başlı başına bir gülmecedir. O yüzden çok ciddi bir iştir.

Aşk, demek ki, yaşantılarımıza bir yönelme biçimi. Algılama, anlam verme biçimi. Aşka anlamını biz veriyoruz, o yüzden var ya da yok oluyor. Bu yönelme biçimi, belli bir **edâyla** ele geçirilebilir. (Ruh durumu diyemiyorum, edâ sözcüğünde, beni aşkın anlamına götürebilecek kıpırtılar var. "Ruh" sözü hoşuma gitmiyor, yaptığı olumsuz çağrışımlardan dolayı. Ruh durumunu (Mental State) bilimce, hiç değilse ilke olarak, belirlenebilecek bir özellikte görüyorum.) Bakın neye inanıyorum: A ve B gibi iki kişi olsun. Bunlar, fizyolojik tabanı olan aynı ruh durumunda olsunlar. Hiçbir bilim adamı hangisinin aşık olduğunu ruh durumlarına bakarak çıkaramaz. (İyi anlatamadım, şöyle demeliydim. Bu iki kişiden biri aşık. Ona rağmen

A ve B nin ruh durumları aynı. Aşk, nöronların elektriğinde yazmıyor.) Edâ, ruh durumundan farklı bir şey o yüzden. Nedir bu farklılık? Nereden geliyor? Aşkı beynimizden çıkan dalgalar belirlemiyor. Farklılık, edâ ve durum farklılığı.

Çünkü insan, yalnızca ruh durumundan kalkılarak belirlenebilecek bir varlık değil. Bu ruh durumunun temelinde olan bir şey var. Makinalara sokulamayan bir şey, hesaplanamayan bir şey. **Ruh durumundaki insanın o ruh durumuna aldığı tavır var.** Yönelmesi var. Bunu elektronik aygıtlar saptayamıyor. A da insan B de. A ve B'nin ruh durumları özdeş. (Böyle bir durum durumu düşünülebilir mi? O da ayrı bir sorun. Diyeyim ki düşündük.) Şimdi, A aşık, B değil. Anımsayalım, aşk bir duygulanım değil, duygulanım bir belirti yalnızca. (Duygulanım başka bir şeyin de belirtisi olabilir.) Aşk bir yaşama biçimi. Durumlardan çıkarılamıyor. Durumları şıyor. Aşkın **aşkın** yapısı buradan kaynaklanıyor.

Kolay karşı çıkılabilecek şeyler söylüyorum, farkındayım. Aşkı nasıl aşk edâsı içinde olmadığımızdan, kolayca yok edebiliyorsak, benim bu çaresiz çırpınmalarımı da yok edebilirsiniz. Aşkın kuşkuculuğa tahammülü yoktur.

Edânın durumdan farkı ne? Olanaksızı deneyeyim bir kez daha: A da, B de kızgın. Fizyolojik yapılarını inceliyor, ruh durumlarını belirliyorsunuz. Ama, A'nın kızgınlıkta görünür olan tavrı ile B'nin tavrı farklı olabilir. (Tavır: Davranışçı ruhbilimcilerin "attitude"leri gibi anlamayın olur mu?) Tavır yerine isterseniz **duruş** diyebilirim. (Almancası **Einstellung**) A'nın duruşu durumunda **gözlenemeyebilir.** (Peki, gözlenmiyorsa nasıl biliyoruz onu? kim bilir? Hep gözlediklerimizi mi biliyoruz? Fizik de ψ fonksiyonununu nasıl biliyoruz?) Aşk edâsı yaşantımıza karşı bir **duruştur,** böyle diyelim isterseniz. Durum bir sonuçtur, bir belirtidir, bilimce gözlemlenebilir bir görüntüdür. Edâ, görüntü artı başka bir şeydir. Bu başka şey, bizim görüntüye

bakışımızda, eğilişimizde, alışılmamış anlamıyla, tavır alışımızda, yukarıda bir iki ipuçunu verdiğim, duruşumuzdadır.

Olmadı mı? Biraz daha sabırla. Aşk anlatılacak. Anlatma aşk olmadan olanaksız bir iş.

A ve B aynı ağaca bakıyorlar aynı anda. Ne görüyorlar? Belli ışık ışınları çarpıyor gözlerine. Diyelim ki ikisinin de bakış noktası aynı. Aynı ışınlar çarpıyor gözlerine. (Aynı noktadan gelen ışınlar.) Aynı ağacı mı görecekler? Gördükleri, yalnızca ışık ışınlarından ya da onlara eşlik eden, örneğin ısı duyusu gibi, duyu organlarına çarpan uyarıların bir ürünü mü? Değil. A ve B farklı iki kişi. Geçmiş yaşantılar ağının gördüklerinde etkisi olacak. Örneğin, A botanik uzmanı diyelim. B den farklı bir anlam verecek ağaca. O anki gövde yapıları, ruhsal yapıları, ağaca niye baktıkları, beklentileri, görmelerine etkide bulunacak. İtirazı olan var mı buraya kadar? Edâlar aynı bile olsa (Bu nasıl saptanacak ayrı bir sorun.) aynı gözüken yaşantılar farklı, yaşanıyor. Yine de ikisi aynı ağaca bakıyoruz diyebilirler.

Edâ farkı ne doğurur? Aşık olarak algılama ile aşık olmadan algılama arasında ne fark var? Duyu organlarına çarpan malzemeyi farklı mı yorumluyorlar? Unutmayalım fark, kişinin yapısı ve geçmişteki bilgisi ve çevresel etkenlerle de gerçekleşebiliyor. Hem malzeme hiçbir zaman ham malzeme olarak algılanmıyor. Bir **şey** olarak algılanıyor. Bu, bir şey olarak algılama, şimdi olmasa bile ileride, bilimce, ilke olarak saptanabilir. Bilim de bir **kurama** dayandığı için, bu algılama sonucu beynimizdeki ve vücud yapımızdaki değişikliklerin saptanmasının arkasında, kendimizle dünya arasındaki ilişki konusunda, duyu organlarıyla duyu organlarına gelen malzemenin bağıntısı üstüne bir ön-kuramımızın olması gerekir. İşte çağdaş bilim adamı, dünyaya bir durma biçimi olan aşkı gözardı eden bir kuram geliştirmişse, aşkı ıskalayacaktır. Yazık ki çağımızda geçerli bilim anlayışı, bu gözardı etmeye büyük ölçüde katılıyor.

Peki, aşkı ıskalamayan bir ruhbilim geliştirilemez mi?

Böyle bir bilim, gözlemlere, nedensellik ilkesine dayandığı için, bir yanıyla, üç-dört yüzyıllık geçmişinden kalkarak söylendiğinde, aşk konusunda önemli saptamalar yapabilir. Aşık olanın üzerindeki fizyolojik, hormonal, psikolojik, toplumsal, tarihsel, kültürel etmenleri belirlemeye çalışabilir. Ama, şimdiki bilimsel **tavır** , bilimsel duruş aşk edâsından farklıdır. Bu edânın bizi götürdüğü varlığı algılama biçimiyle, bilimsel tavırla algılama arasında fark var. Aşık bir adamın davranışlarının akış çizelgesini çizebilirsiniz belki. Bu, **ex post facto** olacaktır, yani olup bittikten sonra. Durumlaştırarak, gözlemlenebilir, belirlenebilir özelliklerden kalkacaksınız.

Edânın bilimsel yakalanamazlığı neye benzer? Yerinde bir benzetme midir, bilemiyorum ya, şöyle anlatayım: Nasıl fizikte tek bir elektronun davranışını ilkece bilemiyorsak, ama, belli olasılık hesabıyla, başka elektronlarla birlikte, bir küme içinde istatistiksel olarak belirleme durumunda isek, edâ da belli ruh durumlarını etkilemesine karşın, insan beyninin, vücudunun incelenmesiyle saptanabilecek bir özellik değil.

Belli ruh durumları, yönelimler, tavırlar aşk edasını hazırlayabilir. Bunu yadsımıyorum. Ama edâyı belirlemez. Vücudumla ilgili ve diğer psiko-sosyal koşullar yerine geldi, şimdi aşık olacağım diyemezsiniz. O nedenle makinalar aşık olamayacaktır.

$$Ç = g(x,t)$$

fonksiyonunu düşünelim. "g", girdiyi göstersin, "Ç" çıktıyı. X, durumları, t, zamanı belirtiyor. Matematiksel olarak bu fonksiyonun özelliklerinin ne olabileceğini bir yana bırakalım. "g", birçok fonksiyonun fonksiyonu da olabilir. Edâ, yukarıdaki fonksiyon biçiminde yazılamıyor. Bu, salt matematiksel yetersizliğimiz sonucu değil, kavramsal yetmezlik sonucu. "Fonksiyon" kavramı, genel olarak küme kuramındaki bağıntı kav-

ramıyla ilintili, o da edâyı dile getirebilecek bir kavram değil. Çünkü edâ, yaşantımızı kendine göre düzenleyen bir özellik taşıdığı için, matematikçinin dilini aşıyor.

Batı kültürünün **logosunda**, düzenleyici aklında değil aşk. Logos'u bir yana koymakla başlıyor. Logos tavrından farklı bir tavır içinde olmalıyız. Aşk edâsı, logos'un düşünebileceği olanaklı dünyalardan birinde değil! **Logos olanaklı** dünyalarda değil aşk! Yaşadığımız dünya dışında, çelişki içermeyen, düşünebildiğimiz olanaklı dünyalar var. Bu olanaklı dünyalarda Logos'un yasaları geçerli.

Köşeye sıkıştım yine. Edâyla yönelip, içine girdiğimiz bir dünya, hayal ettiğimiz, düşündüğümüz dünya, logos yasalarına uymuyorsa, bundan nasıl söz edebiliyoruz. Logos kavramı kıskanç bir kavram. (Yine, kavram antromorfizmine girdim. Çârem yoktu. Derdimi anlatmak için okur bu tür sapmalarına izin vermelidir?) kendi dışında hiçbir şeye izin vermiyor. Bir cambazlık yapayım burada: Anlatımının yasaları logos'un yasalarına uyar, yoksa ben size bu yazıyı yazamazdım. Anlatım kurallarına, düşünce yasalarına uymaya çalışıyorum aşkı anlatırken.

Bu, ruh durumlarını etkilediği halde, kendi ruh durumu olmayan, bilinçce saptanamayan edâ konusunda bir örnek daha verip, konuyu fazlaca uzatmayayım.

D_1 ruh durumundayım. Beynime ve gövdemin gerekli yerlerine bir yığın elektrik kabloları bağlanmış. Gövdemdeki ve beynimdeki değişiklikler ekranda saptanıyor. Beynimin yaydığı dalgalar, kalp atışım, hormonlarımın salgılamaları, soluk alıp verişim, vücut sıcaklığım...D_1, bir belirtisi olabilir, aşk edâsının. Olmayabilir de. D_1'e bakıp bunu çıkaramazsınız. D_1'den çıkarak ard arda gelen D_n durumlarının çözümlemesinden de çıkaramayabilirsiniz. Edâ bunların **bileşkesi** değil. Şiir, kağıt üzerindeki mürekkep lekeleri değil. Okunduğunda, ses dalga-

ları değil. Şiirin **anlamını** kavrayamadan, mürekkep lekelerinin belirtmeye çalıştığını kavrayamazsınız. (Yorumsal döngüyü andırır bir döngü: lekeleri anlamadan şiiri nasıl anlayacaksınız? O lekelere şiir okuyacağım diye bakıyorum, lekelere önyönelmemde şiir edâsına sahibim. Fizik evren önünde şiir duruşuyla duruyorum. Tıpkı aşk da olduğu gibi, burada da şiir edâsı ruhsal durumumu aşıyor.) Mürekkep lekeleri **imâ** ederler. O imâ, ancak şiire, şiir tavrıyla, şiir duruşuyla, doğrusu, şiir edâsıyla yakalanabilir. D_1 .... D_n bize ancak o kişinin aşık olduğunu imâ edebilir. Kaldı ki benzetme buralarda bir yerlerde kalıyor: Edânın kavranılması, D_1 .... D_n nin **yorumuna** bağlıdır.

Günlük yaşayışımızın düz ayak kavram alanını, anlatım alanını aşıyor aşk. AŞK, BU DÜNYADA, BİLİM ADAMININ YA DA SIRADAN İNSANIN YAŞADIĞI DÜNYADA DEĞİL? Bu dünyanın yorumunda, edâlı anlamla yüklenmesinde. (Öbür dünyaya uçuvermeme ağırbaşlı okur, sakın kızmamalıdır! Platon'u anlamalı önce. Anlamını olağan dünyadan almayan aşk, olağan dünyada yaşanıyor. Aşık da etiyle kemiğiyle bu dünyanın insanı. Bilişen insan. Yüzyıllar boyunca insan kurduğu kültürel dünyayla, yaratıklarıyla olağan dünyayı olağan olmayan anlamlarla beziyor. Aşkı henüz bilim anlayamadı. Anlamaya uğraşacak, nasıl anlaşılması gerektiğini bulacaktır. Beni mistik bulan okurlarım, bilime karşı olmadığımı anlasınlar. Bilimin sınırları var. Sürekli genişleyen sınırları. Bir aşkolog, aşk bilimcisi, aşık olmak zorundadır. Edâyı gerçekleştirebilmiş biri olmalıdır. Aşkın bilimi yan tutmaz bir tavırla gerçekleştirilemez. Belli "know-how"ları belleyerek bilim eri olunabilir, onda bile kuşkum var ya, neyse. Aşk-bilim okuyacakların işi çok zor. Benim gibi mistik olmak zorunda değiller belki, ama mistikleri de anlasalar iyi olur. Onlara öğreteceğimiz çok şey var sanıyorum, isterlerse.)

Aşığım, ayaklarım bu dünyada, beynim, yüreğim, anlamını edâsıyla kuşanarak, bu dünyanın **ötesinde.** Aşkın, şiirle ya da diğer sanat alanlarıyla yakınlığı, akrabalığı burada.

Bu konuda benden bu kadar. Şimdilik. Sanmayın ki anlattıklarımdan memnunum. Aşk anlatılamaz değil. Zorluğu anlatan kişinin aşk edâsını yaşantısına katması gerekliliği. Saptama: Aşk, aşk edâsıyla mümkün. Varlığa karşı yöneltilmiş, varlığa çevrilmiş aşk edâsında, aşkın zembereği. Aşkın anlatımının başarılabilmesi de, karşımızdaki kişide bu edânın olmasına bağlı. Aşk, edâsız yazılamaz, anlatılamaz. (Psikiyatrist arkadaşların işi zor!).

Aşkı dile getirişimde, dışa vuruşumda, bir başkasına iletişimde, EDÂ İLETİMİ, EDÂ ALIŞVERİŞİ söz konusu. Bu, mimikten tutun da, jestlerden, gövdemizin duruşundan (gövde dili!) ağzımızdan çıkan söze, müziğe, kalemimizden çıkan fiziksel lekelere kadar, bir **anlatım ortamında** gerçekleşiyor.

Aşk bir duygu değil. Duygunun kendisi değil, aşk duyguda görünebilir, sadece. Anlatımını arar. Çünkü, toplumsal olaydır, bir başkasına gerek duyar.

AŞKIN BİLİŞİMİ deyimi, o nedenle önemli. İşte, bu bilişim zor mu zor bir iş. Şimdi, sevgiliye bir mesaj göndermek istiyorsunuz. Bir sinyal. Bu sinyal sizin edânızı karşınızdaki sevgiliye iletecek. EDÂDAN SİNYALE : Geçiş çok zor. Uygun sinyal bulmak. Bulabilmek. Bu sinyalin hedefine ulaşması kabulü, reddi, ayrı bir zorluk. USTALIK BURADA : Edânızı karşınızdakine ortak edebilmek, onu (abartmalı bir deyim kullanacağım, abartmalardan korkmamalı, aşka yakışır.) BÜYÜLEMEK. Deyim yerindeyse, AŞKLAMAK. Onu, edâ rezonansına sokmak durumundasınız. (Hesap kitap, sinsice tuzaklar, yalan dolan başlayabilir burada. Sakınmalı. Aşkı, logos'u dilin mantığını, bir araç olarak kullanır. Ama, bu mantığı çarpıtmamalı. Boş edâlarla, edâmsı edâlarla sevgiliye yönelmemeli.)

Edâdan sinyale çıkabildiniz. Sinyal hedefine vardı. Karşı taraf aşk edâsında ve antenlerini açık tutuyor. AŞKLANDINIZ.

Demek ki edâ yetmiyor. EDÂLAŞMA GEREK. Hedefine varamamış sinyallerle aşk olmaz. Neden Arabesk duyarlıklar yaşanıyor, anlaşıldı mı?

Sinyalin iletildiği ortam, EDÂLAŞMAYA OLANAK SAĞLAYICI BİR YAPIDA OLMALI : Ortamı saran çevre, toplumsal etkilenmeler, başkalarını ayıplamalar, yasaklar, bunların kişiler üzerindeki etkileri, günah, utanç duyguları, korkular, vicdan azapları, sinyalin **gürültüsü** durumundalar. Olumlu çevre ve ortam sinyal kıvılcımını alevlendirir. EDÂ PAYLAŞIMI OLUŞUR. AŞKLAŞILIR. Aşk yaşanır.

Tabiî, basitleştirdim. Sinyal bir yorumla alınıyor, bir anlam yüküyle. Sinyalin yapısı, bir radyo sinyalinden çok farklı. Yine de sinyal göndermede, teknolojiden yararlanılabilir.

En hızlı haberleşme araçları kullanılabilir. Görüntü, ses iletícileri, video, telefon, telsiz, bilgisayarlar...Hologramla, üç boyutlu resim elde edebiliriz, gelişmiş "laser" tekniği ile. Sevgiliye söylemek istediğimi, teknik kullanarak anlatabilirim.

Bu anlamıyla teknoloji aşka düşman değil. Aşkın hizmetinde ise. Aşk, teknolojinin buyruğuna girerse iş değişiyor, sömürü aracı olarak kullanılırsa eğer: Sinyal çarpıtılmasında, edâ yanıltılmasında... Teknolojinin olumsuz etkilediği bir dünya edâya olanak sağlayamayabilir.

İnsanoğlu ve insan kızı aşkı yaşamalı. Başka çâre yok. Teknolojinin bunca gelişip, zaman zaman bizi rahatsız ettiği bir dünyadayız. Bir dünya savaşı çıkarıp, insan kendini yok etmezse, nükleer kirlilik, hava kirliliği, gürüntü, çaresi bulunamayan hastalıklar ya da dünya dışından gelebilecek bir tehlike mavi küredeki hayatı yok etmezse, aşk sürecektir. Aşk adına teknolojiden korkmuyorum. Aşka değişik boyutlar katabileceğini düşünerek (sinyalleşme aşamasında), aşk zenginleşmesine yol

açabileceğini de sanıyorum. Bütün iş, insanın sahip olduğu olanakları yerli yerinde değerlendirmesine bağlıdır. Edâ, varlık karşısında bir duruşsa, çağdaş âşık, teknolojinin giderek egemenliğini duyurduğu dünyaya karşı da duracaktır. Zaten başka çâresi de yoktur. Aşk niçin 18., 19. yüzyılların bir başarısı olsun yalnızca?

İşte aşk, insanın eğitiminde, duygularını, aklını, kişiliğini, insan oluşunu eğitmede kaçınılmaz bir öğe iken, bilişim, insanın aşk deneylerinin saptanıp, saklanmasında, gerektiğinde, gerektiği biçimde kullanılmasında devreye giriyor. Aşkın algoritmi yok ama, bir dereceye kadar, koşullar yerine getirildiğinde öğretilebilir. Bu öğretimin en sağlıklı yollarından biri de, görerek, yaşayarak, geçmiş deneylerden yararlanarak öğrenmektir. Ustaların yanında kavramaktır bu işi. Aşk, böyle anlaşıldığında, bir **yaşama biçimidir.** Aşklı yaşama biçimine aday olanlara, aşkça bakmayı, aşkça eylemeyi öğretebilecek **aşk erbabı,** aşk ustaları gerekecektir. Aşkın bilişimi, yaşama içinde doğacaktır. İnsanlar, bu çok zor işi, nice acılardan, düş kırıklıklarından, gönül yorgunluklarından geçe geçe öğreneceklerdir. Öğrenebileceklerdir.

Dünyada nice değişik yaşama biçimleri var. Beceremeyen bunlarda yaşar gider. Antenleri kapalı kişilere kimse zorla aşk öğretemez. Edâ ile dünyaya yönelmeyi gösteremez.

Aşk eğitiminde bilginin payı büyük. Nasıl bir dünyada yaşıyoruz, bunu bilmeli. Evren, nasıl bir evrendir? Toplum nasıl bir toplum? Beni egemenliği altına almış, fiziksel, biyolojik, ruhsal, toplumsal etkenler nelerdir? Bunların nasıl farkına varabiliriz? Nasıl başedebiliriz onlarla?

Bilgi yetmiyor. Edâmızı dışlaştıracak anlatım olanaklarını kullanabilmeli, onları anlayabilmeliyiz. Sanat eğitimi, aşk eğitiminde bu nedenle gerekli.

Yaşama eğitimi arkadaşlar! Yaşama! Nasıl yaşayacağız da aşkı becerebileceğiz? Bakın ne denli zor âşık olmak. İnsan olmak ne denli zor. Aşka inancınız yoksa, edâ doğmaz içinizde. İnanç eğitimi gerekli bunun için.

Aşksızlar şapkalarını önlerine koyup düşünmelidirler. Yaşamanın aşktan daha üstün bir anlamı yok. Bilim bir aşktır, sanat ve yaşamak bir aşktır. İş, bütün bunları besleyen bütün insan etkinliğini aşka dönüştüren o baştaki edâyı gerçekleştirebilip, dünyaya farklı bir duruş biçimini sağlayabilmekte.

Çağımızda aşk konusunda psikiyatristler, toplumbilimciler, sanatçılar, felsefeciler düşünüyor. Aşk, uzmanlık konusu olmadı daha. Çağımız insanı yaşayışına anlam arıyor. Kendine hedefler seçiyor bunun için. Bu hedefler daha çok, toplumsal konumun yükselmesi, paraca güçlü olmak noktasında odaklaşıyor. Herhalde çok çok az kişi aşık olayım diye yaşıyor bu dünyada.

Aşkın kendisi hedef olabilir, olmayabilir de. Aşkla yürünen hedefle, yürünmeyen hedef arasında önemli ayırımlar olmalı. Duygularına sağlıklı geliştirici yollar bulamadan, hızla gelişen iletişim araçlarının etkisiyle tek düze, sıkıcı, boğulmuş, salt çıkarları gözeten yaşamanın, insanı yok eden bir yanı var. Adaletin ve hakça paylaşımın olduğu dünyada aşk, insanın kendi kendini bütün olanaklarıyla duyup yaşamasını sağlayacaktır.

Bana sorarsanız aşk hemen önünüzde. Öyle yakın ki bize. Çabamızı, yönelmemizi bekliyor.

Aşka kapısı açık olanlar: Bilişelim mi ha?

YAŞAMAYA SAHİP ÇIKMA ÇABASI OLARAK TEKNOLOJİYE FELSEFE AÇISINDAN BİR BAKIŞ

GİRİŞ

Teknoloji üstüne felsefece, irdeleyici düşünme çabaları Batıda yeni yeni ağırlık kazanıyor. [1] Bu yazı, bu konudaki lite-

---

1 Okur, bu yazımda dayandığım, doğrudan ya da dolaylı olarak yararlandığım kaynakları bilirse, çıkış noktalarını, tavrımı, görüşümü daha iyi anlayabilir. Önemlilerin dökümünü yapayım:

1- Analitik teknolojik felsefesi, özellikle analitik eğilimli felsefe çevrelerinde geliştirilmeye çalışılan araştırmaları içeriyor. Birkaçı şunlar:

a) F.Rapp, **Analytical Philosophy of Technology.** (Almancadan çevirenler S.R. Carpenter ve T. Longenbrch.) D. Reidel, Dordrecht, 1981.

b) Yine aynı yazarın derlediği **Naturverständnis und Naturbeherrschung,** Wilhelm Fınk Varlag, München, 1981.

Aynı yazarın iki makalesi:

c) "Die Ambivalenz der Naturerkenntnis : empirische Gewissheit und begriffliche Perspektivität", C. Burrichter ve diğerlerinin hazırladığı **Technische Rationalität und rationale Heuristik** adlı derlemeden, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1968.

d) "Kausale und teleologische Erklärungen" Hans Poser ve diğerlerinin derlediği **Formen teleologischen Denks** adlı derlemeden Tub - Dokumentation, Berlin, 1981, Heft 11.

2- Konuya olanca genişliğiyle bakan dev bir alan çalışması: **A Guide to the Culture of Science and Technology and Medicine,** derleyen, P.T. Durbin, The Free Press, New York, 1980

3- Son yıllarda kongerelere sunulmuş bildirilerden oluşan çeşitli görüşleri biraraya getiren iki önemli derleme:

a) **Philosophy and Technology,** derleyen. P.T. Durbin ve F.Rapp. D. Reidel, Dordrecht, 1983.

b) **Philosophy and Technology II : Information Technology and Computers in Theroy and Practice,** Derleyen C. Mitcham, A. Hunnin, D. Reidel, Dordrecht., 1986

4- Konuya fenomenoloji ve Heideggerci çizgiden bakan iki kitap.

a) Don Ihde, **Technics and Praxis,** D. Reidel, Dordrecht, 1979.

b) W. Schirmacher, **Technick und Gelassenheit,** Verlas Karl Alber, Freiburg München. 1983.

5- Son olarak Heidegger'in İngilizceye çevrilmiş, teknik üzerindeki temel yapıtı:

The Question Concerning Technology, Çeviren W. Lovitt, Harper Torchbooks, New York, 1977.

ratürle doğrudan hesaplaşmayı amaçlamıyor. Böyle bir iş, ancak bu yazının ardından gelebilecek çalışmaların alanına girebilir. Burada, teknoloji ve insan yaşamı arasındaki ilişkiler üstüne şimdilik geliştirmeye çalıştığım, belki birçok değişikliklerle ileride daha ayrıntılı işleyeceğim görüşlerimi, savlarımı okura tanıtmayı, olabilirse onunla tartışmayı düşünüyorum. Uzun yıllar, doğa ve toplum bilimlerini anlamaya çalıştım. Onlarsız çağımı değerlendirmek olanaklı değildi. Şimdi, oldukça ihmal ettiğimi yeni yeni anladığım teknoloji konusunu kalın çizgilerle, birkaç yanıyla deşmeye çalışacağım.

YAŞAMAYA SAHİP ÇIKMA ÇABASININ ANLAMI

"Yaşamaya sahip çıkma" deyimi ilk işitildiğinde oldukça değişik çağırşımlar yaratabiliyor. Yazık ki bu yazıda bu terimin doyasıya çözümünü, açılımını yapamayacağım. O, çağımızdaki "teknoloji" olgusuna bakışımı anlatabilmekte kullanmayı düşündüğüm birkaç **kilit kavramdan** biri.

Kimin yaşamasına sahip çıkma? **Kendinin ve yaşamayı paylaştıklarının. Paylaştığını düşündüklerinin.** İnsan olarak kimi görüyorsan onların. **Salt insanın değil ama.** Yaşamaya sahip olma, **birlikte,** düşüncede ya da gerçek yaşamda, dost ya da düşman olarak yaşadığım **yalnızca** kendi türümden varlıkların yaşamına **katılmak,** onların sorumluluğunu **duymak,** onlarla her türlü **maddî** (fiziksel, fizyolojik, bir anlamıyla psikolojik) **çevreye,** bu çevrenin düşüncede, tarihsel geçmişi içinde yarattığı düşünce **ortamına** da sahip çıkmak demek.[2] Doğaya sahip çıkmak demek, ağaca, dağa, kuşa örneğin. Dünyaya, giderek, gezegenlere, yıldızlara, evrene... Varolana!

2- "Çevre" ve "Ortam" kavramları için "Felsefede Eleştiri" adlı yazıma bakınız: **İnsan Bilimleri Dergisi,** O.D.T.Ü. 1985/2

Sahip çıkma çabası, tek tek ve birarada, burada dile getirilmeyenlerle birlikte, şu özellikleri taşıyan bir **çevre** ve **ortam** elde etmeyi, oluşturmayı, kurmayı içeriyor:

a) Anlam verebildiğimiz.

b) Kendimizi içinde **güvenli** ve **güvenceli** (garantili) duyduğumuz

c) Başkalarıyla paylaştığımız, paylaşabildiğimiz.

d) Sorumluluğunu duyduğumuz

e) Denetleyebildiğimiz, denetlemeye çalıştığımız, nasıl denetleneceğini ya da hiç de denetlenemeyeceğini düşündüğümüz.

f) Benimsediğimiz (İçimize sindirmeye çalıştığımız, içselleştirdiğimiz)

g) Kendimizi **içinde bağımsız, özerk** olarak duyduğumuz (Ya da bu duyguya kavuşmak için çabaladığımız)

Başkalarının da söylediği gibi, hâlâ Batıda pek sevilen deyimle, **evimiz yuvamız** olacak bir dünyada yaşamaya çabalamak.

Bakın, tekniği, teknolojiyi [3] nereden başlatıyorum:

Teknoloji salt üretilmiş **makinalar**, araç gereç, bir üretim süreci ve onun bilgisi değil; teknoloji **kökeninde** bir **anlama** çabası. Anlam verme çabası (a şıkkı!). Anlam veremediğiniz bir nesneyi üretemezsiniz. Onunla açlığa, âfetlere, ölüme, hastalığa karşı savaşamazsınız. Güvenliğinizi, varlığınızın güvencesini bulamazsınız (b şıkkı!). Toplumsal bir çaba, teknoloji (c şıkkı!). Paylaşmayı, **anlaşmayı**, haberleşmeyi gerektiyor. (Tabiî, kavgayı, çatışmayı, sömürüyü de!) Sorumluluğunu duyduğumuz bir çevre için üretiyor (d şıkkı!). Bu da ahlâk boyutunu işin içine

3- Bu iki kavram arasında şimdilik şöyle bir ayırımın olduğunu söyleyeyim : Teknik, bir **ürün** elde etme sürecindeki kurallar, yollar, yöntemleri içeriyor. Teknoloji, "tekniği"de kapsayan, bilgiler, düşünceler, planlar, hedefler, görüşler...

katıyor. Denetleme kaygısı zaten **sahip çıkma** kavramının içinde var (e şıkkı!). **Kontrol.** Sürece egemen olma. Değişen koşullara. Sahip olma çabasını engelleyen güçlere karşı. Yarattığımız, yaratılan çevreyi, ortamı benimsemek, insanın ruhsal düzeninin, toplumsal ruhsal düzeninin bir koşulu (f şıkkı!). Bu çevre ve ortamda işleri yürütenin biz olduğuna inanmamız da gerekiyor: Bağımsız, özerk olduğumuza (g şıkkı!).

Yazık ki, insanoğlu, kısa ya da belki de uzun tarihinde böyle bir çevre ve ortamı oluşturamamış. Yakınmaya başlayalım mı dersiniz? Ciltler dolusu kitaplara sığmaz bu yakınmalar. Yabancılaşmadan, sömürüden, teknolojinin oyuncağı oluşumuzdan tutun da insanlığımızı yitirdiğimize, robotlaştığımıza varıncaya dek, pek çok yakınma biçimi var. Yıllardır söylenip, yazılıp duruyor. Teknoloji, görüyorsunuz, insan yaşamının (Doğa yaşımının, evren yaşamının da diyebiliriz korkmadan. Bu bir abartma değildir. İnsan evrenin merkezi değildir. Bu artık biliniyor. İnsan yalnız da değil. Biz dünya gezegeniyle birlikte, güneş sisteminde, Samanyolu galaksisinde, evrende yaşıyoruz!) her alanına, her biçimine karışmış, **bir yaşamayı sahiplenme yolu** olarak çıkıyor karşımıza, dallı budaklı yapısıyla. Öyleyse teknoloji, kendine özgü bir **iç** işleyişe sahip olsa da, diğer insan etkinliklerinden soyutlanamaz. Teknolojinin **iç** işleyişi diyorum: Teknolojinin, üretim süreci, bu sürecin bilgisi, hedefleri, anlamı olarak belli kuralları, ilkeleri, yasaları var. Bu durum bizi yanıltmasın, insanoğlu, kendi yaşamına sahip olabilmek için teknolojiyi buldu, geliştirdi. Oysa, ipin ucunu da kaçırdı; doğayı denetlemeye kalktı, denetimi elinden kaçırdı; doğrusu kaçırdığını duyuyor, kaçırma tehlikesini yaşıyor. Yarattığı ürünlerle doğayı kirletti, toplumsal düzeni sarsıldı; geleceği (nükleer silahlar) tehlikeye girdi. Yakınmayı bırakalım. Anlaşılması gerekli çok şey var. Teknolojiyi anlayabilelim ki, denetleme olanağımız doğsun. Kökeninde, teknoloji, anlam verme çabasıydı. Sorunların

çözümü ortaya atılmıştı. Ne oldu da baştaki **amacımıza** ulaşmadık? Nerede yanlış yapıldı? Sahip çıkalım derken, nasıl yitirdik yaşamı? Yaşanır bir **çevre** peşinde koşarken, çevremiz, çevreyle ilgili düşünceler ortamı nasıl bulandı? Karıştı? Önemli sorunlar bunlar. Yanıtını doğrusu pek bilmiyorum. Şu "yaşama sahipliği" temel kavramından kalkarak, birkaç çizgisiyle geliştireceğim modelle belki bir iki ipucu sunabileceğim.

Özgün bir model geliştirdiğimi söylemiyorum. Birçok Batılı düşünürün imzası var bu modelde. Başta söyledim; bu yazıda bu düşünürlerle hesaplaşmayacağım. Çok erken bir iş benim için. Okur, bu "sahip çıkma" sözünden de rahatsız olabilir. Çıkış noktamı onaylamayabilir. Modelimi "idealist" bulabilir. Biraz sabır. Model ortaya çıksın hele. Bu yazıda bitmeyecek, olağan ki bu model. Yola çıktım ben, nereye varacağımı bilmiyorum. Bir kaç yazı sonra, okur, kulp takmada, damgalamakta da özgürdür, eleştirmekte de. Başka türlü nasıl anlayacağız teknolojiyi? Nasıl sahip çıkacağız yaşamaya? Teknoloji, sahip çıkmanın yollarından biriyse; eleştiri, yergi, övgü, kayıtsız kalma da başka yollardır.

TEKNOLOJİNİN BOYUTLARI

Teknoloji üstüne düşünmeye çalışanların bir bölümü, boyutlarını göremiyor. Teknoloji, yalnızca **ürün** değildir. Makina, makina üreten makina, teknik aygıtlar değildir, salt. Aygıtlar, maddî gerçekliğe katılıyorlar. İmal edilen her mâmül, her **ürün** onlardan **önceki** varlığa bir katkıdır. Bir **süreç** içinde oluşturulurlar. Bu süreç, insan düşüncesini, emeğini, çabasını gerektirir. Bu üretim süreci belli **örgütlenmeyi**, kurumlaşmayı, meslekleri doğurur. Bir insan **etkinliğidir**, üretim. Doğayla girilen bir tür etkileşimdir. İletişimdir. **Bilgiyi** gerektirir. Ürünün, üretim süreciyle elde edilişinin **açık** ya da **örtük** bilgisi vardır. **Örtük** sözünü kullanışım şundan: Öyle bilgiler vardır ki, **beceri** gerektirir; kitaplardan değil, yaşayarak, **iş**

başında, ustasından öğrenilir. Açıkça dile getirilemeyen, ancak yaşanarak öğrenilebilecek bilgilerdir bunlar. Bu da "zenaat erbabının" özel örgütlenmesini (ustalar, çıraklar, kalfalar...) gerektirir. Kuramsal uygulamalı bilgi ayırımı, buralardan geliyor. Eski Yunan'da **teknik** (tekne ile ilgili) işler kölelere gördürülürmüş çoğunluk. Eski Yunanlı o nedenle kuramsal bilgiyi teknik bilgiden, teknolojiden soyutlayabilmiş. Biraz da bu yüzden, düşünmenin amacı düşünmektir (örneğin, Aristoteles) diyebilmiş. Oysa, "yaşama sahipliği" kavramından kalktığımızda (bu kavramın arkasında yatan "görüş"ten kalktığımızda) böyle bir ayırımın **özel bir durumun** sonucu olduğunu görürüz. O sosyo-ekonomik koşullardan ortaya çıkmış bir durum. Bugün Batıda kuramsal bilimler (Bilimden, yalnızca kuramsal bir çabayı anlayan büyük bir grup da var) hızla gelişmiş. Ders kitapları, daha başta, öğrenciye sakın teknolojiyle bilimi karıştırmayın derler. Bir yerde haklılar, bir yerde değiller. Haklılar: Kuramsal fizik örneğin, başını almış gidiyor. Hattâ, ekonomi gibi toplum bilimleri sınıfına sokulan bilimlerde de, matematiksel modeller, erişebildikleri en yüksek abartılı konuma ulaşmış bulunuyorlar. Oysa, burada **telos** unutuluyor. Yaşamaya sahip çıkma amacı, telos'u, dünyaya, yaşamaya, evrene sahip çıkma değil miydi? Bu amaç, yalnızca, anlama düzeyinde, kuramsal planda, açıklama modelleri olarak gerçekleştirilemez. İnsan salt **homo sapiens** değildir, **homo faberdir** de. Yapan, eyleyen, üreten insandır. **Homo technologicusdur.** Eylemlerini, ürünlerini, düşünce ürünlerini de buna katarak, söylersek, insanının **teleolojik,** belli bir amaca yönelik varlık olduğunu söyleyebiliriz. Teknoloji amaçsal bir etkinlik, bilgi ve üründür. Bu amaçlılık, içinde birçok farklı amacı taşır. Çoğunun farkına varmayabiliriz de. "Telos" kavramını, eskimiş, kurtulunması gereken bir kavram olarak görmüyorum. Bana sorarsanız, her türlü teknolojik etkinliğin temel amacı, yaşama sahip çıkmaktır. Ve her etkinlik, her ürün,

yalnızca dünyayı değiştirmek, **pratik** sorun çözme amacını taşımaz. Teknoloji aynı zamanda çevremizi, onunla birlikte ortamı, giderek evreni anlama çabasıdır. (Bir anlamıyla, Heideggerci düşünme biçimi!) Bu boyutuyla, teknoloji **tinsel** (manevi) bir yön içerir. Her ürün, onu üreten için anlam taşır. İşte bu özelliğe **tinsel** özellik diyorum. Bu "tinsel" sözcüğü, Alman idealizminden devşirilmiş bir sözcüktür. Ürküntü yaratmasın. Tinselliği, biraz ayağı yere basar biçimde kullanıyorum burada. **Fenomenolojik** anlamıyla. Bir sosyal - psikoloğun ya da antropoloğun kolayca saptayabileceği biçimde. Teknolojinin tinsel boyutu, teknolojik bilginin, üretimin, hedefin, niyetin, planın, projenin insan için ne anlama geldiğini gösterir. Anlam vermeden, yorumlamadan, giderek değer yüklemeden, değer vermeden, değerini düşünmeksizin teknolojiyle iç içe olamıyorsunuz. Bu anlamın araştırılması, anlaşılması bizi bir yönüyle teknolojiye götürecektir. Nasıl görüyor, teknolojiyle doğrudan uğraşan ya da uğraşmayan insan teknolojiyi? Nasıl bir etkinliktir o? Yaşamımızı ne yönde biçimlendiriyor? Kolaylaştırıyor mu? Zorlaştırıyor mu? Aydınlatıyor mu? Bulandırıyor mu? Bizi özgür ya da köle mi kılıyor?

Özetlersek, teknolojinin, bu yazının çerçevesi içindeki boyutlarını şöyle belirleyebiliriz:

a) Nesne (ürün)

b) Süreç (üretim)

c) Bilgi

d) Amaç (Plan, niyet, "design", proje, hedef...)

e) Tinsellik (Anlam)

Şimdi teknolojinin ortaya koyduğumuz boyutlarıyla, yaşama sahipliği çabasının özelliklerini karşılaştıralım. Bir tablo çizerek, ortaya çıkan durum üstünde kısaca birkaç yorum yapalım.

YAŞAYIŞIMIZI KUŞATAN YAŞAMA ATMOSFERİ OLARAK TEKNOLOJİNİN BELİRLENMESİNE DOĞRU

Dünyaya (evrene) bakışımızda teknoloji gözlük olmuş. Yaşantılarımızın, başımıza gelenlerin, duygularımızın, düşüncelerimizin **atmosferini** oluşturuyor. Teknolojinin ürünlerini dünyayı (evreni) anlamakta, açıklamakta, duyumsamakta, yorumlamakta kullanıyoruz. **Teknolojiyi anlamakta teknolojiyi de kullanıyoruz.** Bir kez daha söylenmeli : teknoloji sadece **araç** değil. Teknoloji "nesne" olan, ürün olan yanıyla yaşayışımızda kullanılıyor; oysa salt "nesne" 1 boyutu yok ki! Bilgi boyutuyla, anlam boyutuyla (tinsellik), dünyayı yorumlayışımıza katılıyor.

Çoğu kez, teknolojinin düşüncelerimizi, dünya örüşümüzü, yaşam anlayışımızı nasıl etkilediğini pek bilmiyoruz. **Teknoloji felsefecilerinin bir görevi de bunu açığa çıkarmak olmalı.** Böyle bir çaba, felsefeciden, bana göre, bir "kültür" görüşü, yorumu istiyor. Yâni, bir kültür kuramı çerçevesinde teknolojiyi, yaşama atmosferi olarak anlayabiliriz.

İnsanoğlunun, yaşam üstüne, evren üstüne görüşleri var. Bu görüşler, tarih içinde gelişiyor, değişiyor, etkisini sürdürüyor. Bir **yaşama biçimi, alışkanlığı** içinde görüşlerimizi oluşturuyoruz. İçinde bulunduğumuz yaşam biçimi, kişiliğimizle etkileşim halinde yaşamanın anlamını kuruyor. Bu anlamlandırılan, anlamlandırdığımız yaşam biçimiyle, bir **dünya tasarımı** ortaya **çıkıyor. Beklentilerimiz, değerlerimiz, umutlarımız, umutsuzluklarımız** belirginleşiyor. Dünya **tasarımımızla,** dünyaya bakıyor, tasarladığımız dünyayı bekliyor, elde etmeye çabalıyoruz. Bütün bunlarda, dünyaya, topluma, yaşayışa sahip olma uğraşı var. Bu uğraşda, bir toplulukla, başkalarıyla birlikte, **daha önce oluşturulmuş,** toplumu yönetme çabalarının dayandığı temel ilkelerden oluşan **ideolojilere** bağlanabiliyoruz. Ya da yerleşik **ideolojilere,** karşıt

(muhalif) ideolojilerle karşı çıkıyoruz. Belki ne yerleşik, yürürlükte ideolojilere, ne de karşıtlarına katılıyoruz; başkalarıyla paylaştığımız, **farklı** dünyayı değiştirme modelleri, farklı dünya tasarımları geliştiriyoruz.

Bu yazının sınırları içinde söylersek, ideolojilerin birkaç bileşeni var.

1. Kuramsal bileşen. Buradan dünya, evren açıklanıyor, yorumlanıyor. "Dünya budur", "yaşama budur" deniliyor. Bir başka deyimle, metafizik ve ahlâk öğeleri taşıyan bir bileşen. "Gerçekliği böyle anla", "şöyle şöyle yaşa" deniliyor.

2. Eyleme hazırlık bileşeni. Burada, "dünya, toplum, evren böyleyse; yaşam böyle yaşanacaksa, yaşanmalıysa, şunlar şunlar yapılmalıdır." buyruğu, buyrukları geliştiriliyor.

3. 1 ve 2'deki bileşenlere **ideolojinin öğreti** (doktrin) tabanı diyorum. Bir eylem, ideolojik ise 1 ve 2'ye dayanılarak yapılıyor. İdeolojinin üçüncü bileşeni **eylem** bileşenidir.

Burada, bizim sorumuz, teknolojinin yukarıdaki anlamıyla, ideolojiyle olan ilişkisinin nasıl bir ilişki olduğu sorusudur.

İdeolojiler, teknolojiyi **kullanırlar,** ondan yararlanırlar. Bu yararlanma, eylemi gerçekleştirme aşamasında (propoganda teknikleri, silahlar gibi) olabileceği gibi ideolojinin **meşrulaştırılmasında** (legitimation) ya da haklı kılınmasında da olabilir. İdeolojiler, teknik bilgiyi, bilimi de bu yolla kullanabilirler. Teknolojiye verilen anlam, onun yorumu, ideolojik kılığa sokulabilir.

Teknolojinin ideolojisi yok da biz mi, ideologlar olarak, ideolojik kılığa sokuyoruz onu. Teknolojinin **iç işleyişi** vardır. Yani, sorunlarına, teknik bilgiyle, hünerle çözüm getirme yolları. Burada, ideoloji çok **etkin rol oynamaz.** Bir mühendislik sorununun çözümünde **önce** teknik bilgilerin, kendi kuralları, yasaları içinde kullanılmaları söz konusu. Teknolojinin kul-

lanımında, telosun, tinselliğinin, bilgisinin yorumunda **dış bir etken** olarak ideoloji ya da ideolojiler etkili olabilir.

Örneğin bir barajın nereye kurulacağı sorusunda teknik bilgilere gerek vardır. Bu bilgiler, karar aşamasında **gereklidir** ama, **yeterli değildir.** İdeolojik kaygılar, bu teknik bilgileri şu ya da bu yönde kullanabilir. Burada teknik bilgilerle, teknolojinin tinsel boyutu ve telosuyla ideoloji arasında ilişki tek yönlü değil, çift yönlüdür. Teknolojik boyutlar ideolojinin 1. ve 2. bileşenlerinin oluşmasında etkili olabilir.

Yaşamayı sahiplenme, ideolojisiz olanaklı değildir. Burada ideolojinin özellikle kültür tarihimizin son dönemlerinde taşıdığı olumsuz anlamından dolayı (devlet düzenini yıkmaya yönelik fanatik düşünceler anlamında!) bu savıma hemen karşı çıkılabilir. Ama ben ideolojiyi böyle anlamıyorum. Nasıl anladığımı kısaca belirttim.

Şimdi, yaşama sahip çıkmakla, teknoloji arasındaki ilişkiyi daha yakından gözden geçirelim. Böylece, bir ideoloji (ideolojiler) ışığında, teknolojinin yaşayışımızı kuşatan atmosferinin anlamını yakalamaya çalışabiliriz.

Yaşamaya sahip olmak, yineleyelim ve daha da açıklayalım, şu noktalarda belirginleşiyor:

a) Yaşama sahip olmak için onu **tanımalı, bilmeli,** açıklamalı, **yorumlamalıyız.** Bilgimizin güvenceli, güvenilir olması gerekiyor.

b) Doğadan gelecek, gelmekte olan etkilerle başedebilmeliyiz. Bu da doğanın bir parçası olarak, **bedenimizin,** bir doğal **çevre** içinde varlığını sürdürebilmesi demek. Burada doğa öğesi, en azından iki yanıyla işe karışıyor:

1) Bedenimiz hastalıklara karşı korunmalıdır. Tıp bilimi, teknolojinin bir öğesi olarak geliştirilmelidir.

2) Doğal âfetlere, felaketlere karşı donanımlı, hazırlıklı olmalıyız. Mühendislik bilgisi ve tekniğin önemli bir rolü var burada. Zanaatın da.

c) Yaşama sahip çıkmak, toplumsal yaşamı düzenleyebilmekle olanaklı. Dostlarınızla, yandaşlarımızla, güvenilir, güvenceli bir toplum oluşturmalıyız. Politika, politika bilimi, bir teknoloji öğesi olarak elimizin altında olmalı. Düşmanlarınıza karşıysa, yine politika ve silah teknolojisini, askerlik bilgisini, bilimi, tekniğini oluşturmalıyız.

d) Yaşamaya sahip olmanın, psikolojik doğrusu, psiko - sosyolojik koşulları da var. Yaşamaya sahip olduğumuza **inanmalıyız.** Kendimizi bu yaşam içinde, güvenli, duymalıyız. Bu ise ruh hekimliğini, toplum danışmanlığını, psikolojik rehberliği, eğitimi gündeme getiriyor.

e) Zaman içinde yaşıyor ve "Kevn-ü fesad" dünyada! Yaşlanıp ölüyoruz. Zamana karşı direnmeliyiz. Yok olma karşısında, yaşlanma, güçten düşme karşısında kendimizi güvenli duymalıyız. Burada **ölüm teknikleri,** ölüm sonrası umutlar, görüşler. (Din! Evet din teknolojik bir işlev görüyor burada! Dinin tek işlevinin bu olduğunu söylemiyoruz. Ya da dine inanmayanlar için onun yerine geçecek umut kaynakları benzer bir işlev görüyor).

Zamanın içindeki değişim, **geçmişin,** geleceğe aktarılmasını, geleneğin sürdürülmesini şart koşuyor. Bu da, diğer kültür kurumlarının yanında, eğitimle yapılabilir. (Teknoloji olarak eğitim!).

Bu açıkmalarımızı teknolojinin öğeleriyle birleştirdiğimizde, karşımıza şöyle bir tablo çıkıyor:

Yaşam sahipliği öğeleri / Teknoloji Öğeleri	Bilgi	Doğa		Toplum	Ruhsallık	Zaman
		Beden	Çevre			
Bilgi	1	2	3	4	5	6
Ürün	7	8	9	10	11	12
Süreç	13	14	15	16	17	18
Hedef (Telos)	19	20	21	22	23	24
Anlam (Tinsellik)	25	26	27	28	29	30

İşte bu tablo, yaşama atmosferi olarak teknolojinin boyutlarını sergiliyor! Burada 30 öğenin belirlendiğini görüyoruz. Birkaçı hakkında konuşalım. Tümünün uzun uzadıya incelenmesi bu yazının sınırlarını aşıyor.

Örneğin 1, yaşam bilgisinin teknik bilgiyle örtüşüğü yerdir. 1, teknik bilginin ne ölçüde, yaşama sahipliğini sağlayacak güvenceli, güvenilir bilgi olduğunu araştırmaya yarayan bir alanı koyuyor önümüze. 2, tıp bilgisinin bedenimizi ayakta tutup, sağlıklı biçimde yaşamaya sahip olmamızda nasıl bir görev üstlendiğinin sorgulanma olanağını gösteriyor. 4, bilgi olarak teknolojiyle toplum içindeki insanların yaşamaya sahip çıkma çabaları arasındaki karşılıklı ilişkileri belirtiyor. ("Böyle ilişkiler vardır, bunları araştıralım, bunlar bir araştırma, inceleme, sorgulama alanı ortaya koyuyor" diyor). 6, zaman hakkındaki teknik bilgiyle, zamanın aşındırmalarının yol açtığı değişikliklere nasıl direneceğimizi, sorunlarımızın ne olduğunu, bunları nasıl çözebileceğimizi araştırıyor. İncelediğimiz bir başka alan. 7, ürün olarak bilgimizi, bilgi üretiminin teknolojinin, yapısını, güvencesini sorguluyor. Mantık, bilgi kuramı, bilgi sosyolojisi (bir yanıyla) araştırma alanlarını açıyor.

Örneğin 12, tarih içinde teknolojik ürünlerin değişimini, tarihini gündeme getiriyor. 14, bedenimizin işlevinin araştırıldığı, yaşamaya sahip çıkmak için bedenimizin çalışmasını sorguluyor. 19 - 24, bilgimizin dünyayla ilişkisinin ruhsal düzenimizin... neye göre, hangi hedeflere göre, tarihselliği içinde (24) düzenlendiğini, düzenlenmesi gerektiğini sorgulayan alanlardır. 25 - 30, yaşayışımızın teknolojiyle nasıl yorumlandığı, yorumlanması gerektiği üstüne sorgulama alanları açıyor. Bilginin ne anlamı vardır, teknoloji atmosferinde? Bedenimizin, çevremizin? Doğanın- Ruhsal yapımızın? Duygularımızın? Zaman akışının anlamı nedir? Teknolojinin anlam katmanı, tinsel yapısı, yansıttığı değerler, çizelgede yatay konumda gösterilen, yaşama sahip olmanın öğeleriyle tek tek ilişkileri 25 - 30 arasında, tartışma, araştırma konusu yapılabilir. 1 - 30 arasında her öğe, bir araştırma alanını belirlediği gibi, ayrıca teknolojinin hangi noktalarda, nasıl, yaşama sahip çıkmada etkili olduğunu, bu etkilerin anlaşılabilmesi için hangi noktaların gözden geçirilmesi gerektiğini gösteriyor.

FELSEFEYE DÜŞEN GÖREV

Ben felsefeciyim. Mesleğim bu. Hemen herkes bilir ki, felsefenin ne olduğu konusunda felsefeciler çoğunlukla anlaşamazlar. Bu bir olgu. Bana sorarsanız **hoş** bir olgu. Felsefeye **yakışan** bir olgu. Teknolojinin ne olduğu konusu üstünde de bir çok meslekdaşımla anlaşamayacağımı biliyorum. Mesleği felsefeci olmayan, **felsefi duyarlığı, felsefi bilinci, felsefi vicdanı** olan okurlarla da, büyük olasılıkla, uyuşamayacağımız noktalar olacaktır. Açık yüreklilikle söylüyorum, ben de bu yazıyı herkesle uyuşalım diye yazmadım. Elbet, tümüyle olmasa da, söylediklerimin bir yanıyla, bana hak verilmesini isterim.

Teknolojinin yaşamımızdaki yeri yurdu konusunda **henüz** konuşmaya başladım. Birkaç saptama yaptım. Çok genel

bağlamda. İnce, belli noktalara odaklanmış, ayrıntılı çalışmalar gerekiyor.

Önce okura, felsefeden, felsefeciden ne anladığımı belirteyim. Felsefe bir **tavırla** başlar. Ortaya konmuş savları, görüşleri, sorgulama, eleştirme, **kurcalama** tavrı. Batı düşüncesinde Sokrates'le başlayan tavır.

Her düşünce, felsefî tavır taşımayabilir. Çoğunluk taşımaz da. Ben de bu yazımda, **düşünmeye, anlamaya, toparlamaya, belirlemeye** çalıştım. Tutumun tüm anlamıyla felsefî değildir. Çünkü, birçok noktanın üstüne yetesiye gitmedim.=

Neyi, nasıl, ne adına kurcalar felsefeci?

a) Kuramları

b) Görüşleri

c) Savları

d) Etkinlikleri

e) Eylemleri (tek tek insanın ya da topluluğun eylemlerini, örneğin),

Sorguladığının nelere **dayandığını**, nelerden **kalktığını** araştırır. Bu temel dayanaklarla, bunlara dayanan savlar, görüşler arasındaki bağı inceler. Gerekirse, bozar. (Deconstruction. Son zamanlarda Batıda örneğin Derrida'nın yaptığı!) Gerektiğinde, alternatif bağlantılar kurar. Farklı kurguların, "inşâların" olanağını gösterir. Bir **arayıştır** felsefî tutum. Bir yetinmeme halidir. "Neden başka türlü olmasın?" der.

Yalnızca sorgulamaz. Saptar da. Kavramların birbirleriyle ilişkilerinden doğan süreç içinde, bu süreci belirleyebilir, betimleyebilir, yönlendirebilir. Kavramların **iç işleyişle** uğraşır. Ufuk genişliği arar. Sapmaları ortaya koyar. Kavramsal araştırmalarda **özgürce değiştirmeler** (Husserl!) yapar. Özgür, alabildiğine geniş, kavramsal işleyiş olanakları serer önümüze.

Eylemleri inceliyorsa, onlara yüklenen değerlendirmeleri belirler, sorgular, sergiler, bağlarını araştırır, kurar.

Felsefenin üstünlüğü yok, diğer araştırma yollarında. **Haddini bilmek en büyük felsefî erdemlerden** biridir. Başkalarına haddini bildirmek de.

Kısaca felsefe, bir tavırla başlar, **kendine özgü iç işleyişe sahip** araştırmalarla sürer. Felsefe varlığı ele alıp, varlık araştırmaları (ontoloji) yapabilir. Yaşantıları (experience, erfahrung, erlebnis) inceleyip, fenomenolojik araştırmalar gerçekleştirebilir. Bunlar, rasgele, her felsefecinin keyfine, zevkine bağlı araştırmalar değildir. Bir geleneği, öğrenilmesi gerekli yolu yordamı vardır.

Bütün bunları ideoloji - felsefe bağını açıklayabilmek için söylüyorum. İdeoloji de bir saptama, anlama çabasıdır. Telos'u dünyayı, düzeni değiştirmek ya da sürdürmektedir. Felsefe, ideolojinin içinde çalışabilir. İçinde çalıştığı ideolojiyi **meşru kılma** görevini üstlenebilir. İdeolojinin dayandığı metafiziği destekleme, yargılama, belirgin kılma işini görüyor olabilir. Yalnız, burada, felsefî tutum sonuna dek sürdülürse, felsefeci (aynı zamanda ideolog da olabilir bu kişi!) hangi ideolojiye, ne adına hizmet ettiğini açıklamalıdır. **Felsefî namus** bunu gerektirir.

Felsefe ideolojileri yeniden kurabilir. Onlara daha derin, daha sağlıklı, daha sağlam yapı kazandırmak için.

Yine felsefe, ideolojileri yıkmaya çalışabilir. Ya da, savlarını belirgin kılıp, saklı, örtük yanlarını aşikar kılabilir. İçyüzlerini ortaya koyabilir. İpliğini pazara çıkarabilir. (Benim anladığım felsefenin ipliğinin pazara çıkarılması da yine felsefî bir tutumla olabilir!).

Felsefe ideoloji ilişkisi ayrı bir çalışma konusu, aslında. Bu yazının sınırları içinde bu kadarı yeter. Peki, felsefecinin, felsefî tutum dediği şey, hangi ideolojinin bir eseridir? İdeolojiden

arınmış, **ideoloji üstü** bir varlık mıdır felsefeci? O kadar saf olmamak gerek. Felsefe tarihinde, tarihlerinde, büyük denen felsefecilerin çoğunun dayandıkları ideoloji açığa çıkarılabilir. Doğrusu, felsefe tarihlerinde, felsefe sistemi denilen sistemlerin çoğunda ideoloji öğesi bulunabilir! (Felsefeci okuru epey rahatsız edebilir bu sav!) Neden böyle diyorum? Çünkü, belli bir toplumda, belli bir dünya görüşü ve politika anlayışı içinde, belli bir insan ve dünya tasarımı için düşünüyor, düşünür. Aristoteles'in düşünmek için düşündüğüne bakmayın. Tavrı felsefîdir. Ama ortaya attığı ahlak ve politika görüşü bir ideolojidir. Felsefî bir tutumla ileri sürülmüş bir ideolojidir. Felsefî bir tutumla ileri sürülmüş ideolojilere, kavramlara, felsefî iç işleyişe sahip ideolojilere felsefe sistemleri denmiş.

Teknoloji konusuna döneyim. **Teknoloji felsefesi nasıl olanaklıdır?** Olanaklıdır. Çünkü teknolojinin doğurduğu kavramların incelenmesi felsefî bir tutum ve işleyişle ele alınabilir. Sorgulanabilir.[4] Saptanabilir. Değişik kurgulamalar yapılabilir. Benim çabam da böyle bir çaba. Bu kurgulamada dünya görüşüm, giderek kafamdaki **dünya tasarımı**, özlediğim dünya ve toplum, beklentilerim, ideolojim önemli rol oynar. Bu ideolojinin, muhakkak yerleşik ideolojilerden biri olması gerekmez. Kimsenin henüz kabul etmediği **ideoloji taslağı** da olabilir, dayanaklarım. Hemen söyleyeyim, benim bu yazımdaki dayanaklarım bir ideoloji taslağıdır. (Yoksa, farkına varmadığım bir yerleşik ideoloji mi bunu bana söyletiyor?) Ancak teknoloji konusunda görüşlerim, genişleyip, ayrıntılara indikçe bu taslak belirgin olacaktır.

Felsefeci, teknolojinin saydığım öğelerini tek tek inceleyebilir. Birbirleri arasındaki ilişkileri tek tek ya da genel olarak ince-

4. Bu tür bir açıklama "Felsefî" olarak teknolojinin felsefesinin nasıl olanaklı olduğunu yeteşiye açıklamıyor. Çünkü **önce**, teknolojinin olanağı üstünde durulmalıydı. Şimdilik bu soruları pek kurcalamıyorum.

leyebilir. Çizdiğim çizelgedeki 30 noktanın üstüne gidebilir. Örneğin, bir teknolojik ürünü, diyelim ki, bir elektrik motorunu, o motorun **telosunu** çözümleyebilir. (Telos çözümlemeleri, önemli bir felsefi araştırma alanıdır.) Diğer nesnelerle bağını araştırabilir. Bilgisini sorgulayabilir. Toplum yaşayışındaki yerini, anlamını, insanlar arası iletişimdeki rolünü inceleyebilir. Tarihselliğini çözümleyebilir. Onu nasıl algıladığımızı fenomenolojik yönden ele alabilir.

Söylediklerim ipucu yalnızca. Bu yazım da tümüyle teknoloji konusunda ipucu. İpin ucunu kaçırmamak için genişletilip, derinleştirilmesi, eleştirilmesi, kısaca, felsefi tutumun sağlıklı biçiminde yürütülmesi **gerekir.**

BİLİM - TEKNOLOJİ FELSEFESİ AÇISINDAN ARAŞTIRMA

Araştırmanın gerek teknolojide gerek bilimde belli bir hedefi vardır. Bilimde, eğer bilimi saf bilim olarak ele alırsak; hakikati bulmak, o zamana kadar açıklanamamış, problem olarak kalmış noktaları açıklığa kavuşturmak, problemleri çözmek, elimizdeki mevcut teorilerin eksiğini gediğini, özürlü yanlarını gidermek, teoriyle gözlemler arasında uyuşmayan noktaların sebeplerini araştırmak, bazı deneyleri daha uygun, daha pratik, daha işe yarar hale getirmeye çalışmaktır. Teknolojide ise bir problemin pratik çözümüne yönelik araştırmalar yapılıyor. Fakat çağımızda teknolojiyle bilimin özellikle fiziği ele aldığımızda, birbirinden ayrılamayacağını, teknolojik araştırmalarla saf bilimsel dediğimiz araştırmaların birbirinin içine girdiğini ve birbirini bütünlediğini görüyoruz. Belki teknolojik araştırmada eğer mühendislik alanını ele alırsak, bir sürecin denetlenmesi ve belli hedeflere yönlendirilmesi konusunda veya bir ürünün elde edilmesinde, o ürünün, sonucun daha sağlam, daha dayanıklı, daha güvenilir, daha az enerjiyle, çabayla daha çok ürün, sonuç elde edilmesine yönelik çalışmalar var. Ben bunlara girmeyeceğim. Bu konuşmada üzerinde yoğunlaşmak istediğim, bilimsel ve teknolojik dediğimiz, ikisini bir arada alayım, yani hakikatin bulunmasına yönelik veya gerçekliğin dönüştürülmesine, değiştirilmesine yönelik, araştırmaların dayandığı bazı metafizik ve ahlakî değerler konusu. Zamanımın yettiği ölçüde konuşmak istiyorum.

Araştırma, bilimde ve teknolojide bir problemden kaynaklanıyor. Ve bilimin işleyişinde genellikle bize, eğer araştırmacı isek, öğretilen, bu problemin çözümünde kendi kuralları içerisinde, yani o problemin ait olduğu diğer problemler bütününden, genellikle tecrid edilerek kendi içinde çözme ve

problemi kendi içinde bir sürü faktörden soyutlayarak ele alma düşüncesi var. Oysa her araştırma, ele aldığı problemi çözerken muhakkak o problemi yaratan daha başka bir yığın problem, bir yığın değişik faktörlerin etkisi altında kalır. Yani sadece teknisyen araştırmacı, problem çözmeye yönelik araştırmacı, belki araştırmasını tekniğe uygun yapabilmek için bu araştırmasını kuşatan birçok faktörün farkında değildir. Nedir bunlar? Bilimde ve teknolojide yapılan araştırmaların ait olduğu bütünlük, çoğu zaman araştırıcılar tarafından farkedilemeyen, fakdedilse de yeterince anlaşılmayan bu araştırma konteksleri nedir acaba? Nasıl bir kültürel, toplumsal, ahlâkî, tarihî atmosfer içerisinde araştırmalar yürütülüyor?

Bir defa, araştırmanın kendi iç yapısı var. Yani bir alanda bir problemi çözmeye çalışıyorsanız, muhakkak o problemin ait olduğu bir gelenek söz konusudur. O problem size o anda verilmiş bir problem değildir. Bu problemin bir geçmişi vardır. Ve o problemi bir yerlerden devralmışızdır. Geçmişle bazı noktalardan bağlantıları vardır. Geleceğe yönelik araştırmalarla geçmişteki bağlantılar araştırıcı tarafından kurulmak zorunda olan bir bağdır. Oysa yapılan çalışmalarda bu işin bir tarihinin olduğu görüşünden bile araştırmacılar çoğu zaman yoksundurlar. Hatta bunun önemli olmadığı bile söylenir.

Bir de sosyolojik çevre önemli oluyor. Çünkü fizikçiler, kimyacılar, tıp adamları, mühendisler hepsi toplumlar halinde yaşıyorlar ve bunların belli liderleri oluyor. Topluluklar halinde yaşayan araştırmacıların kendi aralarında sosyolojik açıdan çok enteresan görüşler arzeden ilişkileri oluyor. O bakımdan araştırma dendiği zaman genellikle metodolojik şeyler söylenir; araştırma ne demektir, nasıl olur? vb. gibi daha bir sürü yanı. Oysa burada, genellikle ihmal edilen iki şeyin önemini tekrar edeyim. Birincisi, araştırma yaparken, biz acaba bu araştırmanın tarihinde neredeyiz? Bizden önce kimler bu sahaya el atmıştır? Ne gibi sonuçlara varmıştır? Bu tarihî akış içinde ben

nerdeyim? İkinci soru, ben bir araştırmacı olarak hangi bilimsel topluluk içindeyim? Hangi bilimsel topluluğun görüşüne yakınım? Çünkü araştırma yapmış kişiler bilirler ki araştırmanın ileri safhalarında, herşeyin açık olmadığı bir ortamda olunuz. Çünkü birçok şey müphemdir. Ve orada neyin hakikat, neyin hakikat olmadığı, neyin gerçekten tesbit edilip edilmediği uzun tartışmalara ve tekrar yapılması gereken hesaplara ve gözlemlere bağlıdır. İşte bu safhada bu araştırmanın ruhunu ve heyecanını yaşayan bilim adamı bir takım şeylere inanmak ve belli topluluklara ait olmak zorundadır. Bu konu da yeterince araştırılmış değildir.

Bilim sosyolojisi de henüz yeni bir disiplindir. Hatta bilim antropolojisi çok önemli geliyor bana. Tıpkı dilini ve geleneklerini yeterince bilmediğimiz topluluklara giden antropologlar gibi, bir takım bilim antropologları bilim araştırma topluluklarının arasına katılıp onların dilini, değer yargılarını, bakış açılarını, nasıl birlikte gerçeğin, hakikatin peşinde koştuklarını, birbirlerine karşı tavırlarının ne olduğunu, kıskançlık, çekememezlik veya başka bir durumun olup olmadığını tesbit edip, bütün bunları gün ışığına çıkarmak zorundadırlar. Çünkü bize bilim konusundıa gerçeklere uymayan idealize edilmiş şeyler söyleniyor. Bilim adamı diye bir şey duyuyorsunuz. Fakat bu nerede nasıl yaşıyor, böyle dünyaya ait midir, değil midir? Bu kişi öyle müthiş bir kişidir ki, ele aldığı problemleri hemen çözüveriyor, sonuçlara varıyor, hiçbir sıkıntısı yok. Sanki aramızdan biri değilmiş gibi çok farklı bir dünyadan gelmiş gibi, bilimin, bilimsel çalışmanın sanki bu hayattan çıkmış şeyler değil de, bu hayatın üstünde, onları yargılayan çok yukarda bir yerde olduğunu sanmak gibi bir inanç var ki, bu hiç de gerçekçi değil.

Tabiî, bunun iki şeyden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bir tanesi işin tarihini, bilimsel araştırmanın geçmişini iyi bilmemek, ikincisi işin sosyolojisini iyi bilmemek. Bu araştırmacıların

oluşturduğu geleneğin ve topluluğun bir iç özelliği; bir de bunları saran bilimi kuşatan, daha geniş bir konteksten söz edebiliriz. Çünkü bilim adamları veya teknoloji ile uğraşan, problem çözmeye uğraşan teknokratlar, teknisyenler, uygulamalı bilimciler, hepsi belli bir toplumda, belli ahlakî değerler içerisinde ve belli bir siyasi güç etkisinde yaşıyorlar. Yani bilimsel araştırmalar, sadece hakikati bulmak için bilim adamı denilen o nerden geldiği belli olmayan, gökten indirilmiş gibi gösterilen ve bu hayatın kirine, pasına bulaşmamış insanların yaptığı bir şey midir? Yoksa bilim araştırmalarının, teknolojik araştırmaların gündemini beliryeyen başka güçler var mıdır? Bilim adamı hakikatin peşindedir ve sadece onu düşünür. Objektiftir. Ne demekse o, ve bu adam objektif olmaya çalışarak, gerçeklerin peşinde gider. Yalnız onu bulmak ister. Bu, batı kültüründe önemli bir düşünce. Kaynağı belli Platon ve Aristoteles'e kadar götürülebilir. Çok saygı duyulacak bir düşüncedir; ama pratikte bunun nasıl işlediğini anlamak gerekiyor. Onun için işte biraz önce sözünü ettiğim bilim sosyolojisi, bilim tarihi, bilim antropolojisinin yanında bilimin, bilimsel araştırmaların ekonomik, sosyoekonomik, politik ekonomik yapısını da iyi çıkarmak gerekir.

Ben fizik okumuş bir adamım. Diyelim ki yetenekliyim ve fizik alanında çalışacağım. O zaman bir akademik kuruma yahut bir araştırma kurumuna asistan olarak giriyorum. Hocalarım, ustalarım bana problemleri öğretiyorlar. Diyorlar ki fiziğin en önemli problemleri bunlardır, bunlar çözülecek. Ben de inanıyorum. Çünkü benim bütün çabam hakikati bulmaktır. Ve çözülmemiş hakikati bulmak için o hakikate giden yolda çözülmemiş problemleri çözmektir. Ben araştırma yoluna ilk koyulmuş, yeni başlamış bir genç olarak yolumda ustalarımın bana tuttuğu ışıkta yürüyorum. Oysa kim belirliyor bu soruların, problemlerin, bu araştırmaların gündemini? Hakikaten problemlerin kendisi mi? Yani daha önce sadece hakikati bul-

mak için yola çıkmış insanların bıraktığı problemleri mi ben ele alıyorum? Bu problemlerin ardarda gelmesi, birbirini takip etmesi sadece problemlerin iç yapısına mı bağlı? Yoksa dışarıdan müdahaleler sözkonusu mudur? Belki bana hakikati çözmek için önüme sürülen problemler, belki bir ülkenin veya belli ülkelerin çıkarlarına hizmet etmek için. Onların güçlerini, sosyoekonomik veya askeri güçlerini artırmak için. Örnekse bir silah yapımı. Ben safdil inanmış, bilime iman etmiş bir kişi olarak yaptığım araştırmalarda kimin ekmeğine yağ sürmekte, kimin çıkarına hizmet etmekteyim acaba? Yani kimler beni yönetmektedir. Çünkü, duyarsınız akademik çevrelerde bir çok kişi "ben bilim adamıyım, araştırmacıyım, objektifim. Onun için ben politik problemlere girmedim. Politika benim uzağımdadır. Bu problem bilimin problemi değildir. Değerlerle ilgilidir. Bilimin değerlerle hiç ilgisi yoktur. Bilim adamı bütün bu tartışmalar karşısında yan tutmaz, nötr bir konumdadır" derler. Bu tabi çok safdil bir bilim anlayışıdır. Çünkü eğer bilime böyle bakılırsa bilimi kuşatan ekonomik, askeri, politik güçlerin çok kolay etkisi altına girebilirsiniz ve sizi araştırmacı olarak kullanırlar.

Bunun sorgulanması gerekir. Yani yapılan araştırmalar ne adına yapılmaktadır? Bu araştırmaların gündemini kim belirlemektedir? Bu işin mâli desteğini kim sağlıyor? Ve ben bir araştırmacı olarak kime hizmet etmekteyim? Şimdi bu bilimsel araştırmaların, teknolojik araştırmaların, dış yönden, dış faktörlerce belirlenmesine ilişkin ve bu dış açıdan çok önemli bir ahlâk problemiyle karşı karşıyayız. Yani ben bilim adamıyım, kim belirliyorsa belirliyor bunları, ben problemi, hakikate giden bir problemi çözmekle yükümlüyüm, diyebilir miyiz? Bilim ahlâkının bir boyutu var. Yani sosyopolitik, askeri. Bilimi, bilimsel araştırmaları kuşatan ve çoğu zaman, belki de hiçbir zaman farkına varamadığımız faktörler olabilir. İkincisi bilim araştırmalarının, teknolojik araştırmaların iç ahlâkı

sözkonusudur. Araştırma ahlâkı yaptığımız işi, deneyleri, gözlemleri, araştırmaları çarpıtmadan, bozmadan, saptırmadan ortaya koyma işidir.

Bilim tarihinde bunun enteresan örneklerini görürsünüz. Yani yapılan deneyi bulguları, nasıl değiştirmiş, saptırmış. Tabi bizim gibi üçüncü dünya ülkelerinin durumu daha enteresan ve daha karışık. Çünkü bizler gerek teknolojide, gerek bilimde bir takım problemleri hazır alıyoruz. Aynı örneği vereyim: Ben fizik okuyan bir öğrenciysem, fizik kitaplarını hazır buluyorum. Birileri yazmış. Büyük ihtimalle dışardan bir yerden gelmiş. Lâboratuarındaki malzemeler, deney düzenekleri, hepsi birileri tarafından yapılmış. Yani ben, bana başka kişilerin, başka güçlerin hazırladığı, önceden hazırladığı bir alana giriyorum ve bunu da bilim adına yapıyorum. Hakikati bulmak için bana bir takım şeyler önceden hazırlanmış, diyorlar ki "Sen işte bu bu kitapları okur, bu bu problemleri çözersen, bu deneyleri yaparsan, bilim denen bir şey var, bunu öğrenirsin. Bilim de öyle bir alandır ki, hakikati keşfetmenin, âlemi anlamanın bundan başka da yolu yoktur. Ve bu bilimin, kültürle, ahlâkla, günlük hayatla çok yakından bağları yoktur. Bu bilimin kendi içerisinde kuralları vardır. Bunları öğrenmen gerekir." Böyle bir ortam içerisinde, böyle bir etki içerisinde ben bilim öğreniyorum. Okulu bitirdikten sonra yetenekli bir öğrenciysem, büyük ihtimalle dışarlara bir yerlere kapak atmaya çalışıyorum. Ve dışarlarda adı çok ünlüye çıkmış araştırma kurumlarında, yüksek lisans, doktora yapmak istiyorum.

Bütün bu çabalar ne adına oluyor? Bütün bu çabaları belirleyen psikolojik, sosyolojik, daha başka faktörler olabilir, ama ben bütün bunları, iyi bir bilim adamı, iyi bir araştırmaci olmak için yapıyorum. İyi bir araştırıcı olmanın kültürle, siyasetle, askerlikle, yani bilimin dışardan ekonomiyle, ekonomik güçle, çıkar çatışmasıyla ilgili olmadığını söylüyorum. Hatta öyle bir sığınak bulduğuma inanıyorum. Einstein'in şöyle bir sözü var:

"Hayatın bir sürü kargaşasından, zorluğundan kaçmak için bilime sığınıyorum. Bilimin koruyuculuğu altında hakikati bulmaya çalışıyorum." Oysa bu saf inancımda dışardan bu araştırmaları belirleyenlerin oyununa gelmiş olabilirim. Buna karşılık şöyle bir cevap verilebilir: Bu kaçınılmaz, ne yapabilirim ki? Yani bir takım insanlar, bir takım güçler, bir takım hükümetler, eğer bilimin gündemini belirliyorlarsa, ben hakikati bulmaya çalışan bir bilim adamı olarak bu çemberden, bu zincirlerden kendimi nasıl sıyırabilirim? Ne yapılabilir? Tabi bunun cevabını bulmak çok zor. Bunu tartışmak gerekir.

Ne yapılabilir? Herşeyden önce bilim okuyacak, araştırma yapacak insanlara bunun şuurunu vermek gerekir. Çünkü bizler bu ülkede yaşayan kişiler olarak bilimi ve teknolojik araştırmaları geliştirmek istiyorsak, bunları ülkemizde oluşturmak, yani dışardan transfer değil de, bizim de bilime katkımız olsun istiyorsak o zaman bütün bu mekanizmayı bir defa kavramamız gerekiyor. Ne oluyor, nasıl işliyor bunlar? Tabi bu işin bir tarafı. Yani bu işin sadece farketmeyle, anlamayla ilgili bir yanı. Anlamak problemlerin çözülmesine yetmiyor. Çünkü kavga politik, ekonomik, siyasi, ideolojik bir kavga ve tek tek bizleri aşıyor. Fakat dediğim gibi işin bu boyutu yani bunların farkına varma boyutu çok önemli. Bunun için ne yapılabilir? Şimdi bilim ahlâkının iki boyutu olduğundan söz etmiştim. Bir tanesi iç boyutu, yani çarpıtmadan, yalan söylemeden, insani değerleri boşlamadan araştırmalar yapmak, ikincisi kime hizmet ettiğimi anlamaya çalışmak bunu farketmeye çalışmak. Bunu anlayıp buna göre tavrını koymak. Tabi, gönül araştırıcıların otonom olmasını istiyor. Yani kendi problemlerini kendisi koyabilen, kendi kültüründen, kendi toplumundan, kendi geçmişinden gelen problemleri, kendisi ortaya koyabilip, kendisi araştırmaya çalışan insanlar, araştırıcılar olsun istiyor. Fakat böyle bir otonomi nasıl elde edilir, bu da yine sorulması gereken bir sorudur. Bunun için araştırma ahlâkının, bilim ahlâkı-

nın bilim kurumlarında okutulması önerilebilir. Bana sorarsanız bu hem çözümdür, hem değildir. Çünkü bu dersi kimin okutacağına bağlı. Bu da sadece iş olsun diye okutulan, belli kuralların, belli görüşlerin kuru kuruya anlatıldığı bir şey olabilir. Bence bilim ahlâkıyla ilgili karşılaştığımız problemlerin çözümü, bir insan tipinin bir araştırıcı insan tipinin ortaya çıkışıyla olur. Bizim kültürümüze has, bizim kültürümüzün problemlerini kendi içine sindirmiş, kendi toplumunun ve insanının yaşadığı, içinde bulunduğu insanlık durumunun problemlerini sindirmiş, bunların kaygısını çeken örnek araştırıcılar gereklidir. Yani genç bir insan olarak ben araştırma kurumuna girdiğim zaman bana ahlâk dersi vermenin çok fazla âlemi, anlamı yok. Ben karşımda örnek görmeliyim, yani benim ustalarım bana örnek olmalı, ahlâk bakımından nasıl davranıyorlar, ekonomik sıkıntılar karşısında nasıl davranıyorlar. Ahlâk problemleri, yaşama problemleri karşısında benim ustam olan araştırmacı nasıl davranıyor? Benim onları yaşayarak öğrenmem gerekir ki ben de insan olarak mükemmel bir araştırmacı olabileyim. Yani usta bir yandan kendinden sonra gelen çıraklarına hem araştırmanın nasıl yapıldığını teknik olarak öğretecek, hem de araştırmacının bir insan olduğunu kendi kültüründen, kendi toplumundan, kendi tarihinden gelen bir insan olduğunu gösterecek. Yani bir anlamda insan-ı kâmil modeli, örneği bana sunmaya çalışacak veya sunmadığı zaman bana samimi bir biçimde bunu açıklayabilecek, benimle tartışabilecek ki, ben o zaman hem teknik olarak problemlerini çözebilen iyi bir araştırmacı olabileyim, hem de bu toplumun, içinde yaşadığı topluma, kültüre, faydalı olmaya çalışan ve bunun problemlerini farketmeye çalışan bir kişi olabileyim.

TEKHNE KAVRAMI ÜSTÜNE BİR ARAŞTIRMA*

τίς ἂν θύρας ἁμάρτοι;
quis aberrabit a iannua?
Kim kapıya isabet ettiremez
Aristoteles, 993b5**

1. AMAÇ VE YÖNTEM

Tekhnê (τέχνη), özellikle M.Ö. 800'lerden, Homeros destanlarından başlayarak içine Hesiodos'un yapıtlarını da alarak, M.Ö. 322'de Aristoteles'in ölümüne dek[1] süren yaklaşık beş yüz yıllık bir zaman dilimi içinde, Eski Yunan kültürünün önemli bulduğum özelliklerini simgeleyen bir kavram. Bu kavram, filologlar ve Yunan Kültürü uzmanları ve felsefecilerce incelenmiş; amacım, bu yazımla bu tür incelemeler dizisine katılmak değil; Yunan Kültürü üstüne filolojik ve felsefî yaklaşımlar arasındaki tartışma[2] bir yana, hedefim, bu yazıda, deyim yerindeyse bir **felsefî teknoloji antropolojisi** örneği vermek.[3] Daha açıkcası, teknoloji konusunda geliştirmeye çalıştığım düşüncelerimi, Yunan Kültürü örneğinde gözden geçirmek. Okur, böylece hem Yunan Kültürünün belli bir zaman dilimi içinde teknolojiye nasıl baktığını benim gözümle görecek, hem de çizdiğim bu kültürel betimlemeden

1. Bu tarih, yalnızca, çalışmamıza konu olan döneme sınır çekmenin ötesinde fazlaca bir anlam taşımayabilir. Büyük İskender sonrası Yunan Kültüründe tekhnê ayrı bir çalışma konusu yapılabilir.
2. Bu iki yaklaşımı ve bunlar karşısındaki tutumu şu yazıda tartıştım: "Herakleitos Üstüne Bir Ussallık Araştırması" **Araştırma** Cilt XIII, s. 109 - 130 A.Ü.D.T.C.F. Yayınlarından, 1991.
3. Çağdaş felsefede teknolojiye fenomenolojik gözlükle kültürel açıdan bakma çabalarını D. Ihde'de gördüm. Bkz. **Technology and the Life World**, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1990.

çıkardığım sonuçlarla çağımızdaki teknolojinin kültürel yerini benimle birlikte düşünmüş olacak.

Olağan ki, bu tür çalışmalar, ne titiz filologları ne de konuya derinlemesine bakmak isteyen felsefecileri tam anlamıyla tatmin edebilir. Filoloji - Antropoloji - Felsefe üçgeninde çalışmanın zorluklarını, yapabileceğim olası yanlışları göğüsleyebilirim. Yapacağım yorumlar, daha önce ortaya konmuş görüşlerin özeti ya da tekrarı olmayacak. Hiç değilse ben öyle sanıyorum.

Bu çalışmada, Liddell and Scott (1968) ile Langenscheidts **Grosswörterbuch** (1970) Yunanca - Almanca sözlüklerinden yararlandım. Özgün metinleri elde etmeye çalıştım. Filolojik çözümlemelerde ayrıntıya gitmedim; daha çok felsefî sonuçlarla ilgilenen okura seslenmeyi amaçladım. Bu arada Eski Yunanca metinleri okurken, yaptığım yanlışlar varsa, elimden gelen titizliği göstermeme karşın, bunun sorumluluğunu üstleniyorum.

Ayrıca, Eski Yunanca sözcükleri latin harfleriyle yazmak gerektiğinde, Türkçe'de okunduğu gibi yazmaya çalıştım. Bu çalışmaya başlamadan önce, belli inançlarım vardı. Onlar aracılığıyla çalışmalarımı yürüttüm. Bu inançlarımı okura açık kılmam gerek. (olağan ki farketmediğim ya da farketsem de örtük inançlarım hep olacaktır!) Bu açık kılma uğraşında, okur, çalışma yöntemlerim konusunda da bir fikir edinebilir.

1. Bir kültürün özellikleri, yazılı metinlere geçirilmiş ürünleri aracılığıyla, anlaşılabilir. Hele bu kültür, Eski Yunan Kültüründe olduğu gibi, tarihe mal olmuşsa, başka bir inceleme yolu da pek yoktur.

2. Homeros, Hesiodos gibi destan yazıcılarının, şairlerinin yanında, Sokrat öncesi düşünürlerin, özellikle Platônes, Aristoteles gibi filozofların kendi kültürleri üstündeki düşüncelerinden kalkarak, Yunan kültürünün belli bir özelliğini anla-

ma yoluna gidebiliriz. Yazık ki, o dönemde yaşamış, sokaktan, sıradan bir Yunanlı soyluyla, bir askerle, bir köleyle konuşma, tartışma, muhabbet olanağımız yoktur. Keşke olsaydı! Belki o zaman, Eski Yunan'ı göklere çıkaran Batılı yorumcuların, filologlrın otoritesinden kurtulur, kendi gözümüzle bu kültür içinde yaşayarak, kendi görüşlerimizi geliştirebilirdik. Aradan yüzyıllar geçmiş, araya tek tanrılı dinler, din adamları, sayısız filozof, kültür adamlarının yorumları karışmış. Bütün bu kaldırılmış toz yığını arasından **"Eski Yunanlının yaşamında teknolojinin, tekniğin nasıl bir yeri vardı?"** sorusuna özgün yanıtlar bulabilmek oldukça zor. Yine de, ne bu kültürü kendimizden uzak, etkisini yitirmiş bir pagan inançlar düzeni olarak ne de Yunanlılar zaten bizdendi, Anadolu'nun bir parçasıydı diyen, fazlaca abartıldığında bu kültürü anlamamızı engelleyen saf dil bir inancın etkisinde kalmadan, canlı yorumlar getirebiliriz bu kültüre.

3. Felsefî kültür betimlemesi, bir kültüre felsefî antropolojik[4] yaklaşım, belli bir toplumda, belli bir zaman dilimi içinde, belli felsefî kaygılarla gerçekleştirilir. Hedef, o kültürdeki kavramların kullanılışını, birbirleriyle, diğer kültürdeki kavramlarla ilişkilerini ortaya koymaktır. Felsefe tarihçileri (tümü olmasa da) bu yolu benimsemiş olabilirler. O kültürün **içinde kalarak,** onu **içten** anlamaya çalışarak, belli bir yere dek sempatiyle yapılan betimlemeler, olağan ki eleştirel tutumu da elden bırakmayacaktır.

---

4. Buradaki felsefî antropoloji deyimini N. Hartmann ve ardından gidenlerin anladığı anlamda kullanmıyorum. Bir toplum bilimleri eri olarak bir antropolog, nasıl bir kültürü "yakından" kendine özgü biçimde tanımaya çalışıyorsa, felsefî antropolog da, o kültürün **kavram ağını** kendince betimleyebilir. Bu anlamda, bir kültürde oluşmuş kavramların ortaya çıkması, belki de Wittgen Stein ve P. Winch'i izleyerek, o kültürdeki **yaşama biçimini** yakalamaya götürebilir bizi. (Bu konuda "Bir toplumsal bilim düşüncesi" başlıklı yazıma bakılabilir: **Impetus,** Sayı I, 1985.)

4. Böyle bir araştırma ruhu içindeki felsefeci, o kültürdeki yazılı ürünlere, destanlara, folklor ve sanat ürünlerine edebiyat yapıtlarına, bilimsel ve felsefî çalışmalara yönelecektir. Bu yönelişi, şu ya da bu felsefî sorundan ya da sorunlardan, felsefe araştırmalarından kaynaklandığı için, betimlemeleri, kendi sorunlarının oluştuğu çerçeve açısından olacaktır. Burada, kimi toplumbilimcilerin ve felsefecilerin (K. Marx, Max Weber, Hegel, Nietzsche... gibi) Eski Yunan kültürünü nasıl gördükleri hatırlansın.

5. **İyi bir** felsefî kültür betimlemesinin kültürün bütünlüğünü yakalayarak, dilsel ve kavramsal saptırmalardan, çarpıtmalardan elde geldiğince kaçınması gerekir.

6. Betim eri, betimlemelerini belli bir **açıdan;** belli bir **dil aracılığı** ile (betimleyenin kendi dili), kendi sorunlarının ağırlığı ile yaptığını unutmamalıdır. Sonunda bize bir "tasvir", bir "betim", "kavramların bir işleyiş resmini" sunacak, bir felsefî öyküleme (narration), bir anlatı gerçekleştirecektir.

7. Bu anlatının felsefece anlamlı olabilmesi, çağının felsefesine, felsefe geleneğine tuttuğu ışıkla ortaya çıkacaktır.

2. KÜLTÜR VE ÖĞELERİ

Bu çalışmanın ana hedefi, belli bir kültür anlayışı içinde, Eski Yunan kültüründe "tekniğin" yeri üstüne yorum getirmek olduğuna göre, kültür ve kültür - teknoloji ilişkisi üstüne, çalışma öncesi düşünce ve inançlarımı, bu yazının gerektirdiği kadarıyla belirtmeliyim.

Kültür, toplumların yaşama biçimlerini anlatan bir terim. Yaşama biçimi dendiğinde, o toplumun inançları, düşünceleri, varsa geliştirdikleri sistemli bilgileri, efsaneleri, oturuş kalkışları, yâni yemek yeyişleri, pişirişleri, doğadan ürün elde edişleri, doğayı denetlemeleri, dolayısıyla teknolojileri, toplumsal dayanışma biçimleri, bireylerarası ilişkileri, ekonomik

yaşayışları, sevinçleri acıları paylaşma biçimleri, doğum - ölüm törenleri, bütün bu etkinliklerin, tavırların dayandığı yaşamaya verilen anlam anlaşılıyor. Kültür yalnızca etkinliklerden oluşmuyor. Bu etkinliklerin üretime yönelmesi sonucu ortaya konulan ürünlerde, yazılı, sözlü yapıtlar, müzik ürünleri, sanat ürünleri (resim, heykel, mozaik...) günlük yaşamda kullanılan araç - gereç de kültürü oluşturuyor. Demek ki kültür, belli bir toplumun yaşama biçimine, toplumsal etkinliklerine, bunların dayandığı yaşamaya verilen anlama, bu yaşamın ürettiği ürünlerin tümüne verilen bir ad. Değişik alanlarda, belli belirsiz kullanıla kullanıla epeyce aşınmış olmasına karşın, yine de insan yaşayışını ve düşüncesini anlamak ve anlatmakta işe yarayabileceğini düşünüyorum.

Kültür terimini hem bireysel, tek tek insanların kültürleri hem de toplumsal, tek tek toplumların kültürleri olarak anlayabiliriz. Ayrıca tüm toplumları oluşturan ya da bazı toplumların bir arada oluşturdukları ortak yaşama biçimlerine ve ürünlerine, **yaşam anlamlarına** da kültür diyebiliriz. Avrupa kültürü, İslâm kültürü, dünya kültürü gibi. Bireylerin kültüründen ne anladığımı da belirteyim; çünkü, diğer iki kültür anlayışı alışılmış anlayışların pek dışına çıkmıyor.

Günlük dilde, "kültürlü" insanlardan söz edilir. Bilgisi, malumatı, geniş, eylemlerinde belli bir "düzey" tutturmuş insandır o. Ben, kültürün "bireysel bileşeni" olarak anladığım bu kavramla, bireyin kendinde kültürünü taşıması özelliğini göz önünde bulundurarak, bu alışılmış kullanımın dışına çıkacağım. Söylediklerimin daha anlaşılır bir kılığa sokmak için yeniden başa döneyim. Soru ve yanıtlarla ilerleyeyim.

Soru: Nelerin "kültürü" olabilir?

Yanıt: Tek bir toplumun, toplumların ve tek bir bireyin.

Soru: Toplumun ya da toplumların kültürünü belirleyen öğeler nelerdir?

Yanıt: Yaşama biçimi ya da biçimleri, üretilen ürünler, yaşama biçimlerinin ve ürünlerinin "ardında" yatan yaşamaya verilen anlam. Ve bütün bunların bilgisi ya da bilgisinin bilgisi...

Soru: Bütün kültürlerde ortak olan, tarih boyunca, ya da aynı zaman diliminde pek değişmeyen özellikler var mıdır?

Yanıt: Olduğunu ileri sürüyorum. Bir açıdan; Her kültür, belli bir yerde, belli zaman aralığında, toplumlarda ve toplumu oluşturan bireylerde kendini gösterir. Belki tüm kültürler: a) Doğayla, doğal çevreyle, toplumsal yaşamıyla ilgili sorunlarla başetme yollarını içerirler. Toplumların yaşaması, ayakta kalması için kültür oluşturmaları gereklidir. Bu gerekliliğin üstüne kurulmuş, ilk bakışta belki bir özgürlük olarak görülebilecek (Nietzsche, gençlik yazılarında kültüre bir "yalan" olarak bakıyordu!) yaratı alanını, bir yorumla yaşam gereksinimlerinin karşılanıp, yaşamadan alınan keyfin, yaşamaya duyulan hayretin alanı olarak görüyorum. Sanat, bilim, efsaneler, oyunlar, folklor ürünleri bu alanı oluşturur. b) Başka bir açıdan: Her kültür: 1. Belli bir doğal çevreyle ilişkiyi (ekolojik ilişki) 2. Toplumsal düzeni. 3. Toplumsal yönetim kurallarını. 4. Eylemleri yönlendirecek ahlak düzenini. 5. Doğayı ve toplumu denetlemeye yarayan "teknolojiyi" (en "ilkel" dediğimiz toplumların bile, bu anlamda teknolojisi vardır.) 6. Bir inanç sistemini (Bu inanç sistemi "din" olabileceği gibi, belli törenlerle kendini ortaya koyan "mitolojik" düzen de olabilir.) 7. Bütün bunların belli bir oranda bilgisini (Bu bilgisinin belli bir aşamaya ulaşması bilimi, felsefeyi doğurabilir.) 8. Bütün bu öğeleri ortaya koyacak bir iletişim düzenini, dili içerir.

Soru: "Bireyin kültürü" nedir öyleyse?

Yanıt: Bireyin içine sindirdiği, benimsediği, yorumlandırdığı, anlamlandırdığı kültürdür. Toplumsal kültürün bireye yansıması, bireyce görülmesidir. Kültürü ancak bireyler

yaşayabilirler. Onlar, kültürü belli bir gözle görürler. Çok tartışmalı bir nokta olmasına karşın, hemen söyleyeyim: Birey öğesini ortadan kaldırmak olanağı yoktur. Bireyin yaşamadığı, "görmediği", duymadığı, anlamlandırmadığı, bireyler üstü bir kültür, Hegelci anlamda bir "Geist" yoktur. Hegel olmasaydı, "Geist" olmayacaktı. Homeros, Hesiodos, Sokrates olmasaydı, Yunan Kültürünün neye benzediğini anlamayacaktık. Klanlarda bile "büyücü"nün "birey"liğinden söz edebiliriz. Buradaki bireylik, toplumdan "kopmamış" bireyliktir ama, toplum bireylerinin "benliklerinde", içlerinde yaşar. İçlerinde, bir anlamda, bir "anlama" bürünür. Kültür bireylerde kendini gösterebilir. Bu birey, o kültürü "dıştan" gören birey de olabilir. Bir antropolog, bireylerle konuşarak, onları gözleyerek, onların verdiği anlamı yakalayarak, kültürü kavrayabilir. Bireylerde ortaya çıkan kültürü yakalayamadan, salt uzak ve dıştan gözlemlerle bir kültürün anlaşılması olanaklı değildir.

Soru: Kültür: "birey" aracılığı ile anlatılabildiğine göre, kültüre giren, kültürde olan bireyin, bu birey ister o kültürü anlatmak için orada olsun, ister o kültürde alabildiğine yaşayan biri olsun, üstünde kültürün yansıması nasıl bir ilişki oluşturur?

Yanıt: Kültürle bireyin ilişkisi de kültürün öğelerini oluşturur. Bireyin ait olduğunu düşündüğü kültüre bakışı da kültürün bir parçasıdır. Öyleyse yukarıda verdiğimiz sekiz temel kültür öğesinin yanına, bireyin, bireylerin kültürle (bütünle) ilişkisini içeren iki öğe daha katabiliriz. Bunlar bireyin o kültüre verdiği anlamla oluşur. İşte dokuzuncu öğe, bireylerin ya da bireyler topluluğunun o kültürle ilgili duyguları ve düşünceleridir. Bireyler, bulundukları kültürde böyle bir duygu ve düşünce atmosferi içinde yaşarlar. Bu duygu ve düşünce atmosferini duygusal dünyalarında duyar, solurlar. Diğer öğe, onuncu öğe ise, estetik öğedir. Bu, o kültürde sanatın, edebiyatın, tiyatronun, folklora dayalı yaratmaların kaynağını oluşturur. İleride, bu öğelerin Eski Yunan Kültüründeki

işleyişlerini göreceğiz. İşte bu inanç ve kaygılarla yola çıkarak çalışmama başladım. Kafamda yanıtını aradığım sorular şunlardı:

3. ÇALIŞMANIN ANA SORULARI

Özellikle bizim kültür geçmişimiz açısından kültür ile teknoloji arasında nasıl bir ilişki vardır? [5] Bu soruyu Eski Yunan Kültüründe nasıl inceleyebiliriz? Eski Yunanlı teknolojiyi yaşayışının neresinde görüyordu? Ona nasıl bir anlam veriyordu? Bu anlam verişin ardından ne yatmaktadır? Biz bundan, diğer kültürler için ne çıkarabiliriz?

Çalışmanın 2. bölümünde teknolojinin kültürün temel öğelerinden biri olduğu görüşünü ileri sürdük. Diğer temel öğelerle ilişkisi nedir teknolojinin? Eski Yunanda bu ilişki nasıldı?

Felsefî antropoloji açısından, Eski Yunan'daki "tekhne" kavramı başka hangi kavramlarla "yakından" ilişkilidir? Neden? Neden böyle bir ilişki var? Bunun sonucu nedir?

Soruları çoğaltmak mümkün. Dikkat edilirse, daha incelemeye geçmeden önce, bir ön çerçeveyle, belli bir kültür kuramıyla (teorisiyle) soruyorum soruları. Başka türlü soru sorma olanağı, çerçevesiz soru sorma olanağı yoktur sanıyorum. Ortaya koyacağım, koymaya çalışacağım ilişkiler ağı, benim gözümle görülmüş bir ağ olacaktır.

Kültürün "bireysel göz" olmadan görülemeyeceğine olan inancım, böyle bir yöntemsel kaygıdan kaynaklanıyor. Bu kaygının salt yöntemsel ya da kültürün bilinmesiyle ilgili "epistemolojik" bir sorun olmadığını sanıyorum. Kültürün ancak bireysel olarak görülebileceği olgusu, bireysel değildir!

---

5. Bu soruyu kurcalayan en önemli düşünürlerimizden biri Ziya Gökalp'tir. Gökalp'in kültürümüzdeki yeri üstüne şu yazıma bakılabilir: "Ziya Gökalp'in Düşünce Çerçevesini Anlama Denemesi" **İnsan Bilimleri Dergisi,** O.D.T.Ü., 1988/1

(Yükselen karşı çıkışları duyar gibiyim!) Böylesine paradoksal sözler etmeden düşünebilme olanağı yok. Yanılıyor olabilirim. Yanılgım da benimdir.

4. ESKİ YUNAN KÜLTÜRÜ ÜSTÜNE BİR ÖN YORUM

Eski Yunan kültürü nasıl bir kültürdü? Bir kültürün "nasıl" olduğu sorusu nasıl bir sorudur? Bir yorum sorusudur. Eldeki belgelere dayanan bir yorum ve betimleme sorusudur.

Yunan kültürü, filizlendiği coğrafya diliminde, kendinden önce ortaya çıkmış Mısır, Mezopotamya, Anadolu kültürlerinin etkilerini taşır. Homeros, Hesiodos hiç yoktan ortaya çıkmamıştır.[6] Daha önce yaşanmış binlerce yıllık deneyim, Eski Yunan kültürüne, çeşitli ülkeler arasında Akdeniz ve Egede deniz yoluyla geziler yapan tüccarlar, gezginler, askerî etkileşimler sonucu aktarılmıştır. Böylesi eski ve binlerce yıllık, işlenmiş kültür beşiğinde büyüdü, Yunan Kültürü. Tarih yönünden şanslı idi. Platonôs, Timaos diyaloğunda (22 b), bir Mısırlı yaşlı rahibin Solon'a "Ey Solon, Siz Yunanlılar hep çocuksunuz, aranızda yaşlı kimseler yok" dediğini, söyler. Yunan kültürü hep çocuk kalan bir kültür oldu. Hem çevresindeki kültürlere göre gençti, deneyimsizdi, yeniydi. Mısır'ın M.Ö. 3000'lere giden Anadolunun M.Ö. 7000'lere dayanan –Çatal Höyük ve İran'daki kazılarda bulunan süs eşyaları bunu gösteriyor– yaşlılığı, durmuş, oturmuş düzeni karşısında Eski Yunanlıların, M.Ö. 1000'lerde ürünlerini belirgin biçimde vermeğe başlayan genç kültürü, [7] πόλις'lerin [8] güvenlik arayan bölünmüşlüğünde ve bağımsızlık çabalarıyla, İskender seferle-

6. Bu konuda, örneğin bkz. Bernal s.15 ve ötesi, Sarton s. 129, Sayılı s. 433 - 64
7. Mansel, diğer birçok Yunan tarihi yazarlarıyla birlikte, M.Ö. 1000-700 arasına Yunanlıların orta çağı diyor. (s. 123)
8. πόλις, Sanskritçe'de pür, puram, sözcüğü, πῦλη, kapı, kapı kanadı, giriş, açılış sözcüğüyle bağlantılı görülebilir. (Langen scheidts, s. 566) Eğer böyle bir bağlantının dayanağı varsa, Yunan kent-devletlerinin "açılma"ya uygun, dışa açık olduğu görüşü savunulabilir.

rine dek süren aşağı yukarı 700 yıllık serüveninde, bir türlü kalıcı dengeye, durmuş oturmuşluğa erişemedi. Eski Yunanlı, hep aradı, tartıştı, çatıştı, savaştı. ἀγών onun yazgısıydı belki, çatışma, hem askerî, hem siyasal, hem ekonomiik hem de ruhsal ve düşünsel alanda sürekli bir arama ve huzursuzluğu yaşadı. **Huzursuz bir çocuk kültürü,** Batı kültürünün, felsefesinin ve biliminin temelini oluşturdu. Çatışmanın, ἀγών'un olmadığı yerde, kültürel kokuşmuşluk çıkıyor. Örneğin, Mısır kültürünün dengeli ve sınırları belirli sınıfsal düzeni, yüzlerce yıl bu durgunluğu yaşadı. **Bu huzursuz ve haşarı kültürden öğrenecek şeylerimiz bitmedi daha:** Yeter ki yeniden yorumlara gidilsin. Bu yorumlar arasında çatışmalar doğsun!

Eski Yunan toplumu sınıflı bir toplumdu. Bu açıdan çevresindeki kültürlere benziyor. Bu kültürlerden, destanlarına çok şey aktardı. Öyleyse, toplumsal düzen, inanç düzeni açısından onlardan etkilendi. Toprağı ekip biçmeyi, zeytin, üzüm yetiştirmeyi, bunlardan zeytinyağı, şarap yapmayı daha M.Ö. 1000'lerden itibaren biliyordu. İlk zamanlarda Homeros'dan öğrendiğimize göre (Odüsseya), soylu Odüssevs orak biçiyor, buğday öğütüyordu, kölelerle birlikte. Marangozluk yapıyordu. Sınıf ayırımı henüz kesin çizgilerle ortaya çıkmamıştı. Ticaret gelişmediği için, herkes kendine yetecek ürünü elde etmek durumundaydı. Evde çalışan işçilerle evin sahipleri arasında uçurum yoktu, dinsel törenlere birlikte katılabiliyorlardı. Sonraları, ticaret geliştikçe, ücretli işçiler, zenaatçiler, bakır, demir işçileri, çömlekçiler, dülgerler, marangozlar, haberciler, rahipler, tabibler, rüyaları ve kuşların uçuşlarını yorumlayan, gaipten haber veren biliciler, falcılar, şölenlerde soyluları eğlendiren şarkıcılar, müzisyenler, hokkabazlar, hepsi zenaatçi sınıfından sayıldı. Bu sınıf hiçbir zaman soylu sınıfın toplumsal konumuna erişemedi. [9] Özellikle teknolojinin bu kültürdeki yerini arayışımızda bu durum çok

9. Mansel, s. 124, ve ötesi.

önemli olacaktır. Ayrıca, sınıflı toplumsal yapı, bilimin, felsefenin ortaya çıkışında, ahlak düzeninin oluşumunda devlet yapısında, kültürdeki duygu atmosferinin biçimlenmesinde belirleyici bir etki taşıyacaktır.

Yunanlılar, küçük kent - devletleri düzeninde yaşamalarına rağmen, sürekli olarak, bu kent devletlerinin πόλις'lerin sınırlarını zorlamışlar, dışa açılmışlar. [10] Gemilerle uzaklara gitmekten çekinmemişler. Önceleri Girit, Rodos, Kıbrıs üs olarak kullanılmış, Marmara'dan Karadenize açılmışlar. Ticaret yapmışlar, ticaret kolonileri kurmuşlar. M.Ö. 8. yüzyıldan başlayarak, Fenikelilerle boy ölçüşmeye başlamışlar. Onlardan yazıyı öğrenmiş, alfabelerini geliştirmişler. [11]

Yunanlılar, demiri işlemeyi biliyorlardı. Theodoros Efes'teki Diyana tapınağında merkezî ısıtma düzeni oluşturmuştu. Mimar Mandrokles Boğaz'a köprü kurmuştu.[12] Tünel kazımını, çeşitli silah yapımını biliyorlar, zamanı ölçebiliyorlardı. [13] Şehir plancısı Miletos'lu Hippodamos Atina körfezindeki yerleşimi planlamıştı. [14] Laurion maden yataklarında gümüş çıkarılıyor, işleniyordu. Ziraatte gübre (κόπρος) kullanmayı biliyorlardı. [15] İki uçlu çapayı, körüğü, çömlekçi tezgâhını bulmuşlardı. Theodoros, diabêtês'i, tesviye âletini, düzeci bulmuştu.

Bu teknik gereçlerin çoğu, çok önceleri biliniyordu. Çömlekçilik M.Ö. 4000'lerde, el değirmeni M.Ö. 2000'lerde kullanılıyordu. [16] Metal işleme Anadoluda, M.Ö. 7000'lere kadar geri gidiyordu. Çıkrık ve dokuma tezgâhları da biliniyordu. Bu

10. πόλις'in πύλη, kapı sözcüğüyle yakınlığının anlamı olsa gerek!
11. Mansel, s. 129
12. Herodotos. V. kitap, 87. bölüm.
13. Diels, 1. bölüm.
14. M.Ö. 450'lerde. Sarton, s. 284
15. Sarton, s. 131.
16. Hodges, 2. bölüm.

açılardan, Eski Yunan kültürünün teknolojide "büyük" buluşlar yaptığı söylenemez.

Tıp alanında, yine Mezopotamya'dan etkilenmişlerdir. [17] Doktorlar, deri, dil, göz, ter, idrar, dışkı muayeneleri yapıyorlardı. Nabız atışı konusunda ise bilgileri yoktu. [18] İklimle, iyileşme arasındaki bağı kurmaları, hastalıkların iyileştirilmesinde psikolojik etkileri farketmeleri dikkat çekiciydi.

Matematik, astronomi, matematiksel coğrafya, fizik, kimya, kimyasal teknoloji, jeoloji, meteoroloji, biyoloji, tıp, fizyopsikoloji alanlarına katkıları olmuştu. [19]

İşte, tekhnê kavramının yerini aradığımız kültürün, bu açıdan çok kısa olarak görünümü böyleydi.

5. MÜTHOS'DAN TEKHN'ÊYE BİR YORUM

Bir toplumun inanç düzenini, buna bağlı olarak yaşayışını, değerlerini anlam vermelerini destanlarından, müthos'undan çıkarabiliriz. Müthos çözümlemesi, antropologlar tarafından da oldukça denenmiş bir yoldur.

Yunan kültürü müthos'dan bilgiye, soyut bilgiye, kavramsal düşünceye geçebildiği için, kendine özgü ilginç bir zenginlik taşır. Örneğin, adalet gibi soyut bir kavram, Yunan kültüründe, Dikê (Δίκη) olarak yaşar. Yunanlı müthos'dan Logos'a geçer; Logos'dan da Müthos'a. Platônos, bu tanrıçayla yaşanan kavramı τὸ δικαιον yapmıştır. [20] Birbirine sıkı sıkıya bağlı müthos ve Logos, söylence ve soyut düşünce düzlemleri, bunlar arasındaki geçiş, Yunan yaşam biçiminin dikkat çekici bir özelliğidir. Bundan dolayı, Eski Yunan düşüncesini, Logos'unu, bilimini felsefesini mütossuz anlamak olanağı hemen hemen yoktur.

---

17. Sayılı, s. 473.
18. Sarton, 13. bölüm.
19. Cohen, kitabın tümü.
20. Erhat, s. 98.

Örneğimizi ilerletelim. Dikê, Hora'lardan biridir. ὥρᾱ, doğal zaman parçası, yıl, gün, saat, yaşama değişikliği, iklim gibi anlamlara gelir. Ölçüyü, ölçmeyi, değişenin bir düzen içinde belirlenmesi düşüncesini içerir. Düzen, Tanrısal ya da insanların koyduğu bir düzendir. İki durumda da ortada "koyulan" bir şey vardır. Bunu Hora'ların anası, "Themis" (θέμις) sözcüğünün kökenine giderek bulabiliriz. τίθημι, yerleştirmek, oturtmak, fiilinden türeyen bu sözcük. Öyleyse, hak, adalet, yasa, Zeus'le Themis'den doğmuştur. Zeus, baş tanrı, dizenin güvencesidir. Themis ise, gücünü Zeus'den alarak düzeni **ortaya koyacaktır.** Düzenin yerleştirilip, geliştirilmesinde Dikê'nin kardeşleri, Evnomia (εὐνομια), iyi düzen, kurallılık, yasallık, ve Eirênê (εἰρήνη) sevinç, huzur, uyum, sevinç zamanı yardımcı olacaktır. Hesiodos, Dikê'yi insanlar arasına katar, böylece tanrıça, Eski Yunanistan'daki çatışmalar, çekişmelerle dolu kargaşalı yaşamı düzene koyacaktır.

Böylece, Eski Yunan yaşama biçiminin kendi yaşayışına nasıl baktığı, nasıl yaşadığı, yaşayışına nasıl anlam yüklediği bu örnekle ortaya çıkıyor: Üç tanrıçanın düzen sağlama görevleri, istekleri, yaşanan kargaşalığa[21] çözüm, soyut düşünce düzeyinde Platônos tarafından getirilmeye çalışıldı. Adalet, tanrıça olmaktan çıkarılıp, cinsiz (τὸ) bir kavram oldu. Özellikle Platônos'un **Devlet** diyaloğunda tartışıldı. [22]

İşte, dilin (γλῶσσα) ve o dille anlatılmaya çalışılan kavramların (Logos) bir kültürde kullanılışından kalkılarak, o kültürün özelliklerinin saptanması çabamızda, bu kavramların, yalnızca Logos düzleminde değil, müthos düzleminde de ele alınması

---

21. M.Ö. 5. yüzyılda Atina'da adalet düzeni oldukça bozulmuştu. Davalar çoğunluk kuralıyla seçilmiş yargıçlar tarafından görülürdü. Perikles zamanında yargıçlar ücret almaya başlayınca, yargıçlar paralı olan bu mesleği bırakmak istemediler. Dâvâların sayısı arttı. Aristofanês bunu **Eşek Arıları** adlı yapıtında dile getirir. Bu yapıtı dilimize S. Eyüboğlu çevirdi, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966.
22. Benzeri bir örnek erôs kavramı için de verilebilirdi.

gereği buradan doğdu. Öyleyse, çalışmamızı yönlendiren temel varsayımımız dile getirilirse, şöyle denebilir: Eski Yunan Kültürünün Logos'u ve söylencesi, o kültürün taşıdığı yaşama biçimini, biçimlerini ortaya koyabilir. Şimdi bu temel varsayımımızla, tekhnê kavramına bakabiliriz.

Tekhnê kavramını aydınlatabilmek için, başlıca üç ayrı tanrı, tanrıça(lar) öbeği üstünde yoğunlaşmak istiyoruz. Bunlar sırasıyla, Mousa'lar, Asklêpiyos ve Hefaystos'dur.

Hesiodos, **Theogonia**'da (94 - 96): "Mousalar'dan ve okçu Apollon'dan gelir / Yeryüzündeki ozanlar ve çalgıcılar / Nasıl Zeus'den gelirse krallar" der. Homeros ise **Odüsseya**'da (8. bölüm 486 - 488) şöyle anar Mousa'ları: "Çok akıllı Odüsseos, Demodokos'a şöyle dedi: / 'Daha çok sayarım, Demodokos seni tekmil ölümlülerden, / sanatı ya Mousa öğretti sana ya da Apollon'" [23]

Eski Yunan Kültüründe, bir anlamıyla "tekhnê" sahibi insanlar, tanrılar, tanrıçalar soyundan gelmekte, onlara tanrısal bir anlam yüklenilmektedir. Genellikle dokuz adın geçtiğini görürüz, Mousa'lar başlığı altında: καλλιόπη (Kalliyope) destan şiirle, lirik şiirle, κλειώ (Kleyo) tarihle, πολύμνιά (Polümniya) Pandomimle, Εὐτέρπη (Evterpê) flütle, Τερψιχόρη (Terpsikhorê) dansla, Ἐρατώ (Eratô) korolu şiirle Μελπομένη (Melpomenê) tragedya ile θάλειά (Thaleya) komedya ile, Οὐρανίη (Uranyê) gökbilimi ile ilgilenir. Demek ki, Mousa'lar yalnızca, bugünkü anlamıyla sanatla değil tarih ve gökbilimiyle, genel olarak bilimle de ilgilenirler. Bir anlamda, araştıran, anlam arayan, düzeni, yaşamı kavramaya çalışan insana yardımcı "esin perileri"dir. 'Mousa' [24] sözcüğü, **men** kökünden gelir. Latincede mens, mentis (akıl, karakter, ruh, vicdan,

---

23. ὀδυσσεια'yı Odysseia olarak değil de Odüsseya olarak yazıyorum; çünkü Eski Yunanca'da "u" (Üpsülon) ü, ei, ey olarak okunur. Taşlıklıoğlu s. 3.
24. Mousa, sözcüğünü okunuşuna göre Musa olarak yazmam gerekirdi. Türkçede yaratacağı çağırışımdan dolayı, Mousa olarak yazmayı yeğledim.

düşünme yetisi) sözcüğüyle bağlantılı olarak, Eski Yunancada, μανθάνω fiilinin, öğrenmek, araştırmak, algılamak, kavramak, alışkanlık kazanmak gibi anlamlarını içerirler. Yine bu kökten μαίνω fiili, etken çatıda uyarmak, kızmak, koparmak, heyecanla, ruhla dolmak, çıldırmak, orta çatıda μαιομαι, araştırmak, aramak, çabalamak anlamlarını taşır. Apollon ve Mousa'lar, bilimin ve sanatın yüreği ve beyniyle, duygusu ve aklıyle yaratmaya çabalayan insanın yardımcılarıdır.

Mousa'lar Zeus ile Mnêmosüne (Μνημοσυνη) nin birleşmesi sonucu doğmuşlardır. Anaları yine **men** kökünden bir adı taşır, bellek anlamına gelir.

Men kökü yalnızca, aklı, sakin düşünceyi değil, μανία (manya) gibi deliliği, çalgınlığı da içinde taşır. Apollon onları Delphi'ye indirip, sakinleştirdi, uslu bir hâle getirdi. [25]

Demek ki, Mousa'lar, Apollon'un dizginleyici gücüyle birlikte sanatı yaratabiliyorlar.[26]

Mousa'ların, bu sözcüğün etimolojisinden kalkılarak, "dağ anası" oldukları Diyonüsos'la birlikte anıldıkları da söylenir. [27] Bir anlamda, sanat; çılgınca bir etkiyle doğar, dağlarla ilgilidir, tek bir tanrısal gücün değil, bir tanrılar grubunun katkılarıyla oluşur.

Tekhnê'nin bilgiye, yaratmaya, aramaya, araştırmaya, öğrenmeye ve bugünkü anlamıyla güzel sanatlara dayalı yanının tanrısal bir nitelik taşıdığını görüyoruz. Yaşamanın anlaşılması, kavranması, ondan zevk alınması, tanrıların insana dönüşmesi ya da insanın tanrılaşması biçiminde yorumlanmaktadır.

Hekim tanrı Asklêpiyos, bize, tekhnê kavramının bir başka boyutunun aydınlatılmasında yardımcı olacaktır.

---

25. Graves, s. 76-82; **İlyada**, I, 603 - 4
26. Nietzsche'nin Diyonüsos ile Apollon ilişkisine verdiği yorumun kaynağı olabilir.
27. **Zeus**, Cilt I, s.104, s. III not. 5.

Asklêpiyos, 'Ασκληπιόζ, sözcüğünün anlamı üstüne değişik, tartışmalı yorumlar var. "Yılan" anlamı taşıdığı da söyleniyor.[28] Resim ve heykellerde, köpek, evrensel küre, insan başlı yılan, kaz, çam kozalağı, koç başı, kuzgun, âsâ, âsâya sarılmış yılan, çelenk, zafer tanrıçası Nikê ile birlikte ele alındığını görüyoruz.[29] Görevi insanları iyileştirmektir. Ana adı incelendiğinde, kuzgun ya da karga anlamlarına geldiği görülür. Apollon ile Lapith'ler kralı Flegyas'ın kızı Koronis'in birleşmesiyle meydana geldi, bu hekim tanrı. Tıpkı Mousa'larda olduğu gibi, Apollon burada da işin içine giriyor. Hekimliği doğurtan bir güçtür Apollon. Apollon'un akıllı, güzel sanatlara düşkün yanının olduğu düşünülürse, baştan beri, Eski Yunan kültüründe tıpla sanatın kaynağının bir bakıma aynı olduğunu görürüz. Bu, tanrıları eleştiren tanrı,[30] başta ekin, tarım, çobanlık, sağlık, ceza tanrısı idi.[31] Apollon kendinde Mousa'ların ve Asklêpiyos'un niteliklerini taşır.

Asklêpiyos'un resim ve heykellerinde görülen hayvan, bitki motifleri, doğayla iç içe oluşunu, taşıdığı âsâ ise belli bir güç taşıdığını simgeliyor. Zafer tanrıçası da hastalığın yenilmesini gösterir.

Asklêpiyos, Koronis'ten doğmadır, dedik; ama bu doğuşta bir "aldatılma", aldanma ögesi saklıdır. Koronis,[32] Apollon'dan gebe kaldıktan sonra bir yabancıyı yatağına alır. Kuzgun bunu Apollon'a haber verir. O da çocuğu anasının karnından alır, büyümesi için at adam Kheyron'a verir.

---

28. **Zeus**, Cilt II, 2. kısım, s. 1085 - 87
29. a. g. y. s. 1076 - 1084
30. **İlyada**, XXIV, 33 ve ötesi : "Amansız tanrılar işiniz gücünüz kötülük..."
31. Necatigil, Apollon maddesi.
32. Kuzgun ya da karga anlamlarına gelebilen bu sözcük, tanrıça Athena'nın da adıdır. (Graves, s. 82). Atinalılar, kentlerinin koruyucusu, Zafer ve zırh tanrıçası Athena'yı kız oğlan kız gördükleri için, onun çocuğu olabileceğini düşünmüyorlar ve müthos'u çarpıtıyorlar!»

Burada, tekhnê'nin anlamında yatan "aldanma" öğesine dikkat çekmek isterim. İleride görülebileceği gibi, tekhne ile uğraşanlarda aldanma bir bakıma kaçınılmazdır. [33] Aklın, Apollon'un aldatılması bunu gösterir. Apollon'un çocuğu ana karnından alması, bir hekimlik işlemidir. Değişimin aldanmanın, kurtuluşun simgesi olabilir. Bebek Asklêpiyos, at adam Kheyron'dan doğayla içiçe yaşayarak, hekimlik sanatını öğrenir. Kheyron doğada yaşar, doğayı tanır, bilgisini, hünerini Asklêpiyos'a aktarır.

Asklêpiyos, hekimlikte öylesine ileri gider ki, ölüleri diriltmek ister, diriltir. Bu gücü ona Athena verir. ("Zırh" tanrıçasının hekimlikle ilgisi!) "Gorgo" canavar kızı, öldüğünde akan kanını Athena toplamış ve Asklêpiyos'a vermiş, o da, bu şifalı kanla ölüleri diriltmiş. Zevs, düzeni bozan bu hekimin üstüne yıldırım salar ve onu öldürür. [34] Ayrıca, insanların diriltilmesinde, korku salan canavar kanının kullanılması da düşündürücüdür!

Tanrısal düzenin "tekhne" ile bozulabileceği endişesi, düşüncesi, Eski Yunan kültüründe de vardır. Zeus buna izin vermez. Ölümlüler, ölmelidir. Apollon, Asklêpiyos'un öcünü almak ister, Zeus'e yıldırımı bağışlayan Küklôpsları öldürür, Asklêpiyos'u da gökte burçlar arasına yerleştirir. Tekhnê'nin düzen bozculuğu, tanrılar katında çatışmaya yolaçıyor. Apollon, insanlardan yana çıkarak, Zeus'e kafa tutabiliyor. Asklêpiyos'u diriltiyor. **Tekhnê'nin altında yatan aldanma ölçüsüzlük, daha o zamanlardan, Batı uygarlığının köklerinde bulunabiliyor demek ki!**

Asklêpiyos, kızı Hügieya (sağlık) ve oğullarıyla sıkı bir aile düzeni oluşturur. Bu düzenin, toplumsal düzendeki karşılığı

---

33. Çünkü, şansa bağlıdır, zorunluluk karşısında âcizdir. Bkz. Eldeki çalışma, 6. 2 ve 6. 3 bölümler.
34. Zeus'in yardımıyla ölmenin bir "euthanasia" olduğu ileri sürülür. Böyle ölen Asklêpiyos, tanrı katına yükselir. (**Zeus**, 2. cilt, 2. kısım, s. 23-24)

hekimlerin oluşturdukları sıkı bir lonca düzeniydi. Adına tapınaklar yapıldı. (Asklêpiyon) Tekhnê, dinsel bir yapı taşıyarak, doğa ile iç içe, güzel sanatlarla arasındaki sıkı bağı koruyup, kültürdeki etkinliğini sürdürdü.

Yüzlerce yıl sonra, Batı insanının yaşayacağı sorunların kültürel kökenlerini müthosların incelenmesinden çıkarabilmemiz de anlamlı. Gen teknolojisindeki çalışmalar, araştırmalar, tıptaki ilerlemeler Zevs'i kızdıracak mıdır? Bir Apollon çıkıp, Zevs'den intikam alabilecek midir?

Tekhnê'nin önemli bir bileşenini oluşturan, demircilik ve ateş tanrısı Hefaystos'un serüveni, tanrıça Athena ile birlikte mitolojinin en ilginç bölümlerinden birini oluşturur.

Hefaystos (Ἥφαιστος), Roma mitolojisinde Volcanus olarak geçiyor. Adın etimolojisine gidildiğinde Hemera-faystos (ἡμέραφαιστός) sözcüğüyle ilgili olduğunu ileri sürenler vardır.[35] Günle ışıyan, gündüz ışıyan anlamlarına gelir. Zenaat tanrısının "ışıkla", enerjiyle, güçle, ateşle ilişkisi daha adında kendini gösterir. Yine dokumacılık, ve kalkan tanrıçısı, sanayinin koruyucu Athena'nın sözcük anlamı, geceyle ışıyan, gece ışıyan (ay) dır.[36] Zenaat ve sanatla ilgili bu iki tanrısal gücün arasındaki farkı da, bu "gece" ve "gündüz" ayırımıyla yorumlayabiliriz. Hefaystos, açık, aydınlık bir tanrıdır. Saklısı gizlisi yoktur. Oysa, kız oğlan kız kalmasına özen gösterilen ay tanrıçası Athena, tutkulu, kıskanç, babası Zevs'e atıp tutan Troyalılara pis düzenler kuran,[37] insafsız, kıskanç bir tanrıçadır. Bu anlamda, "karanlık"tır. Zevs onu kafasından silahlı olarak doğurur. Teknolojiyi koruyan bu tanrıçanın aynı zamanda savaş ve kalkan tanrıçası olması, silahlı olarak doğması da, tekhnê'nin savaşla olan ilgisini göstermesi açısından ne denli

35. Graves, s. 87.
36. Graves, s. 87.
37. **Ilyada**, I. 400.

düşündürücüdür! Çağımızda teknolojinin durumu şöyle bir düşünülsün! Silah yapımı için çalışan yüzlerce bilim adamı ve mühendis tanrıça Athena'yı saygıyla anmaktada! Üstelik, Hefaystos'la birlikte anılan bu tanrıça, M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Solon, peysistrates Kleyistenes'in reformlarıyla güçlenip, bir sanat ve sanayi kent-devleti haline gelen "Athênay" (Ἀθηναι) Atina kentinin koruyucusudur. (Latin mitolojisinde Minevra!).

Zevs, Okeyanos kızı Metis'le birleşir. Metis, akıl, us, düşünce gücü anlamlarına gelir. Onu gebe bıraktıktan sonra, yutar.[38] Bu yutuşunda, Metis'ten doğacak çocuklarının onu tahtından kovmasından korkmasının etkili olduğu söylenir. Toprak ve Gök'ün tavsiyesi üzerine bu "yutma" eylemini gerçekleştirmiştir. Zevs. Athena, akıldan, Metis'ten değil de Zevs'in kafasından doğar. Teknik, tekhnê, niçin akıldan kaynaklanmamaktadır ki? Zevs, niçin aklın ürününden korkmaktadır? Athena, niçin savaş hilesi öğreten bir Tanrıça olmuştur? Savaş arabasını, savaş borusunu, flütü, karasabanı, dokuma tezgahını bulan bu Tanrıça, niçin aklın ürünü değildir?

Üstelik Athena, insanların teknik becerilerini kıskanır. Bunu Arakhne destanında görüyoruz. Arakhnê, Lidyalı bir kızdır. El işlerinde son derece hünerlidir. Athena ile boy ölçüşebileceğini sanır. Athena, koca karı kılığına girer, Arakhnê'ye kim olduğunu söyleyerek, onunla yarışır. Gergef üstünde yarışmaya başlarlar. Arakhnê'nin gergef işleyişini kıskanan Athena, gergefini yırtar kızın. Kız üzüntüsünden kendini asar. Tanrıça onu kuytularda ağını ören örümcek haline getirir.

Teknolojinin insana insafının olmadığı sonucu çıkarabililir mi buradan? Trayalılara karşı, Akhaları; Anadoluya karşı Yunanlıları tutan bu tanrıça, Hera (ya da Here, Ἥρα, İon lehçesinde Ἥρη oluyor.) ve Poseydon'la birleşerek Zevs'i zincire vurmak ister.[39] Demek ki hem insanlara hem tanrılara, baş

---

38. Hesiodos, *Theogonia*, 866 ve ötesi.
39. *İlyada*, I, 400.

tanrıya, bir hıncı vardır. Afroditê'ye ve Ares'e karşı insafsızdır. Bu tehlikeli tanrıçayla Hefaystos'un ilişkisi nasıldır?

Hefaystos, Athena'nın doğumuna yardım eder. Çift yanlı baltasıyla Zevs'in kafasını yararak onun doğuşuna katkıda bulunur. [40] Demek ki, teknik çözümlerde bir "çare", bir yardımcı olarak ortaya çıkan Hefaystos, Athena'dan, tekniğin tehlikeli özelliğinden, öncedir. Tekhnê, önceleri, salt kötülük olsun diye ortaya çıkmamıştır. Kötülük sonradan belirmiştir. Tekhnê'nin, savaşta kullanımı, olumlu kullanımlarından sonradır. Ayrıca, Erikhthonyos (Ἐριχθονιος) destanında bu ilişkiyi başka bir açıdan görebiliriz. Erikhthonyos, yün ve toprak adlarından türemiştir. Athena, bir gün Hefaystos'un işliğine silah ısmarlamaya gelir. (Tekniğin silah yapımında kullanılması!) Topal ve çirkin bir tanrı olan Hefaystos, Athena'nın güzelliği karşısında, ona tutuluverir! (Athena, neden bir "cadı" değil de, güzel bir bakiredir? Ve neden aklı hileye ermeyen Hefaytos çirkindir? Kullanılmaya, aldatılmaya açık olduğu için mi?) Kovalamaya başlar Athena'yı. Sarılır Athena'ya ve boğuşma sırasında spermlerini Athena'nın bacağına akıtır. Kız oğlan kız tanrıça tiksinerek yünle bacağını siler ve yün parçasını toprağa atar. Bu yün parçasından bir erkek çoçuk doğar. Erikhthonyos. Athena bu çocuğu Kekrops'un kızlarına emanet eder.

Bebeği iki yılan arasında gören kızlar, korkularından, çıldırarak Akropolis'ten aşağı atarlar kendilerini, Erikhthonyos, bütün topraktan doğma yaratıklar gibi yılan kuyrukluymuş, Athena'nın tapınağına kadar sürünmüş ve kalkanının altına girerek büyümüş. Sonraları Atina kralı olmuş. Erikhthonyos'un dört atlı arabayı keşfettiği ve Atina'ya para ve Panathenia bayramını getirdiği söylenir.

40. **Zeus**, 2. cilt, I. kısım, s. 709.

Bu öyküde düşündürücü noktaları kısaca sıralarsak: Athena tekniğin tutku ve savaş yanı, zararsız yanıyla uzlaşıma girememiştir. Bu iki zıt özellikten, çatışmadan, doğal yolla bir ürün ortaya çıkmamıştır. Çocuk, Athena'nın tiksintisiyle doğmuştur. Üstelik gizlenmiştir. Gizlendiği yer, bir savaş gereci olan kalkandır. "Yılan" kuyruklu çocuk imgesi, tıbbın simgesinin yılan olduğu düşünülürse, ilginçtir. Üstelik çıldırtıcı bir korkunçluğa sahiptir bu ürün. Attika bölgesinin efsanevî kralı, topraktan doğma, üstü insan, altı yılan Kekrops'un kızlarını çıldırtmıştır. Akropolis'ten kendilerini atan kızlar, bir egemenliğin, iktidarın (Akropolis) ortadan kaldırılmasının, kaldırılabileceğinin bir simgesi midir? İktidar ve teknoloji bağını, tekniğin denetlenemez özelliğini, Eski Yunan kültürü yüzyıllar öncesinden sezmemiş midir?

Tekhnê'yi Eski Yunan kültürüne yerleştiren güç, hep "tanrı"lardan mı gelir? İnsanlar, tanrılarla yarışıp, Arakhne gibi örümceğe mi dönüşürler hep? Hünerli, yaratıcı ölümlü insan yok mudur? Hefaystos'un incelenmesine geçmeden önce, bu sorunun yanıtını Daydolos'un serüvenini inceleyerek bulmaya çalışalım.

Daydolos, ustaca işlenmiş ya da işleyen anlamına geliyor. Eli her sanata yatkın, oldukça hünerli bir Atinalı. Mimar, Heykeltraş. Platônos'un Menon diyaloğunda (97d) "canlı" heykelleri yapan kişi. Baltayı, tesviye âletini, matkabı bulduğu söylenir. Yelkenliyi de. Bu son derece becerikli usta, yeğeni Talos (τᾶλας, τάλαινα, τάλᾶν acı çeken, bahtsız, acılı) ile birlikte çalışırmış. Talos ölü yılanın dişlerinden esinlenerek testereyi icat edince kıskanmış ve Akropolis'ten atmış onu, öldürmüş. Yargılanıp, sürülmüş. Talos'un, testereyi, pergeli, çömlekçi çarkını icat ettiği söylenir.

Teknik becerenin, "icadın", buluşun öldürücü bir yarışmaya yol açması insanlar arasında da görülüyor. Athena'nın Arekh-

ne'yi ortadan kaldırmasıyla sonuçlanan, tanrıların insanlara "teknik" becerilerinden dolayı duydukları öfke, insanların kendi aralarında da sözkonusu. Burada da Akropolis'ten atlayarak, atarak ölme öldürme, örneği ile karşılaşıyoruz. Talos'un ölmeyip de kekliğe dönüşmesi, Arakhnê'nin örümcek olması, o zamanın Yunan kültüründe taşıdığı oldukça karmaşık simgesel anlamların dışında, teknolojinin "dönüşüm" gücünü de gösteriyor olamaz mı? Zenaat ustaları neden birbirlerini kıskanır? Aralarında bir güç kavgası, toplumda, alanında en yüksek noktada olma çabası söz konusudur.

Daydalos bu olaydan sonra, Girit'e giderek kral Minos'un buyruğu altına girer. Kralın karısı Pasifae, bir boğaya aşık olunca, Daydolos, ona içine girebileceği tahtadan inek yapmış. (Tekhnê'nin yalnızca iktidarı ele geçirmede değil, iktidarı aldatan, "doğaya aykırı" ilişkilerde de yardımcı olduğunu görüyoruz.) Bu ilişkiden Minatouros (Minos'un boğası!) adlı garip bir yaratık doğar. Bu garip yaratığın gözden uzakta tutulması için Daydalos, Labürinthos'u (λαβύρινθος) kurar. Labürinthos, içinden çıkılması son derece zor bir dehlizdir, labirenttir. Tekhnê, çarpık bir ilişkiye yardımcı olmuş (tahta inek'le), ortaya çıkan ürünün barındırılması, örtülüp saklanması için yeniden işe karışıp, içinden çıkılması zor bir mekân oluşturmuş. Ne tuhaftır ki, Daydolos'un hünerini kendisine karşı da kullandığını anlayan Minos, onu oğlu İkaros'la birlikte labürinthos'a kapatmış. Tekhnê böylece kendi kazdığı kuyuya kendi düşmüş oluyor bir anlamda. Teknolojinin denetim altına alınamaması kendi kendine zarar verebiliyor.

Oysa, Daydalos yine hünerini kullanarak bu amansız yerden çıkmanın yolunu bulmuş: Kanat takıp, oğluyla birlikte uçmaya başlamışlar.

Tekhnê, en güç zamanlarda bile, cesaret ve hayal gücüyle birleştiğinde bir çâre olabiliyor: Uçma, bir kurtuluş yoludur. Ne var ki, burada da ölçüyü kaçırma tehlikesi var. İkaros,

yükselme tutkusuyla güneşe yaklaştıkça, kanatlarını gövdesine bağlayan balmumu eriyor, denize düşüp ölüyor.

Tekhnê, hem kurtuluş hem ölüm, hem çözüm, hem sorun; doğaya karşı, doğanın hizmetinde (boğa ile insanın birleşmesine, tahta inekle yardımcı olmak gibi) hem kötülükleri saklamak, hem iktidara yardım etmek hem karşı çıkmakta kullanılır. İnsan ve tanrıların oyuncağı olabildiği gibi, kendi kendini ortadan kaldırabilecek tehlikeleri de (Daydolos'un kapatılması) içinde taşır. Hem içinden kimsenin çıkamayacağı bir mekân yaratıp, hem de ondan kurtulma becerisine erişebilme, kendi yarattığı sorunlara yine kendisinin çâre bulabilmesi, ama bu beceri sonucu elde edilen başarıda, özgürlükte ölçülü olmak gerektiği; hayal gücünün, yaratıcılığın bir çâre olduğu ama sınırların da bilinmesi zorunluluğu, Daydolos müthosundan çağımız adına da çıkarabileceğimiz derslerden bâzılarıdır.

Peki, Hefaystos, Atina agorasının güneyinde Kolonos Agoraios tepesinin üstünde tapınağı olan,[41] ateş ve demircilik tanrısı nasıl doğmuş ve neler yapmıştır? Eski Yunan kültüründe nasıl bir yeri vardır. Tekhnê hakkında ondan ne öğrenebiliriz?

Hefaystos, Zevs ile Hera'nın çocuğu. Hera, Zevs'in son karısıdır. Dırdırcı, kıskanç, hırçın, inatçı bir kadındır. Sanki, kaprisli, varlıklı burjuva kadınlarına benzer.[42] Zevs'e sürekli sorun yaratır.[43] Hefaystos, anasından sürekli yakınır.

Bu yorumuyla, tekhnê'nin doğuşunda bir olağandışılık yoktur, Tanrıların olağan birleşmesi sonucudur. Yalnız, onu ana karnında büyüten tanrıçadan sürekli yakınma vardır. Anası olumsuz bir tiptir. Topraktan fışkıran ateşin ve enerjinin, madeni işleme, biçimlendirme, dönüştürme gücünün tanrısının

41. Mansel, resim 212, s. 369.
42. Erhat, s. 146.
43. Örneğin, İlyada VIII, 407.

doğuşu, topraktan, topraktaki hareketten, huzursuzluktan oluştuğu için, Hera anası olarak gösterilmiş olabilir.[44]

Bir başka efsaneye göre, Zevs Athena'yı kafasından yaratınca Hera, Athena'yı kıskanıp, Hefaystos'u kendi başına doğurur.[45] Aklı, Metis'i, yutup Athena'yı, silah teknolojisini, biraz da güzel sanatları doğuran baş tanrıya bir kafa tutma olarak, huzursuz, kıskanç bir ananın kendi başına yarattığı babasız bir tanrıdır, sanayi ve teknik hüner tanrısı.

Hefaystos, çirkin ve topaldı. Sekerek yürürdü. Güçlü bir boynu, kıllı göğsü vardı. Yanında uşak olarak kullandığı, kendi ürettiği iki genç kız robot bulundururdu.[46] Akıllıdır bu uşaklar, iş görme güçleri vardır.

Anası Hera, babasız Hefaystos'un çirkinliğinden utanır. Baş tanrıya bir kafa tutma olarak doğrulmuş bu çocuk, bu tekhnê, güzel ve yakışıklı soylu insanlardan daha aşağıdadır. Tanrıların alay konusudur. Tanrılar ona gülerler.[47] Tanrıların başları sıkıştıkça yardıma çağırdıkları, anasının ondan tiksinmesine rağmen, onsuz yapamadığı[48] bu Tanrının kendisi de çirkinliğinden utanır. Bu çirkinliğinden dolayı, tanrıların ve insanların sorunlarını çözmeye çalışarak, kendini kabul ettirmeye uğraşır.

Hefaystos'un topallığının bir açıklaması da, çok eski dönemlerde, savaşlarda araç gereç yapan ustaların, düşmana teknik sırları vermemeleri için ayaklarının kesilmesidir.[49]

---

44. Topraktan ateşin fışkırdığı yerlere "Hefayston" deniliyor. Bkz. **Zeus**, 2. cilt, 2. kısım, s. 972.
45. Hesiodos, **Theogonia**, 927 ve ötesi.
46. Ilyada, XVIII, 417-20
47. Örneğin, bkz. **Ilyada** I, s. 599 ve ötesi, Ayrıca, Tanrıların nelere güldükleriyle ilgili olarak bkz. Kerenyi, s. 198-206.
48. Hera başı sıkıştıkça, onu yardıma çağırır. **Ilyada**, XXI, 331-340
49. Graves, s. 88

Hefaystos, Olimpos'taki tanrıların evlerini yapan bir mimar, madenleri işleten bir mühendistir. Çekiç, örs, kerpeten ve çift yanlı baltayı yapmıştır. Kahramanlara görklü silahlar, ziynet ve sanat eserlerini topraktan çıkan ateşte, yanardağlarda yapıyordu. Tanrıların tunçtan evlerini, Erôs'un, Apollon'un oklarını Helios'un kayığını (arabasını), Akhillevs'in pusatlarını yapan odur. Atina'da sanatkarlar Athena ile onu pirleri sayarlardı, Theseyon tapınağını o yapmıştı. İnsanlar madenlerin işlenişini, dökümcülüğü, sanat işlerini ondan öğrenirlerdi. Aigis ile Zevs'in âsâsı, Poseidon'un üç dişlisi onun ürünüydü.[50]

Hefaystos iyi kötü demeden çoğu kez taraf tutmadan güçlü insanlara hizmet eder. Athena gibi savaşın ve tutkunun yanında değildir. Doğuştan zayıf olan bu tanrı, bir anlamda "aferin delisi" dir!

Anası, onun çirkinliğinden utanarak, Olimpos'tan atar onu. Talos gibi o da yüksekten atılmıştır. Deniz kızı Thetis ve Evrünome onu kurtarırlar.[51]

Bu hareketinden dolayı anasından öc almayı bilir, ona bir taht yapar, anası oturur oturmaz, zincirler sarar anasını, zincirlerden kurtarılması için tanrılarca Diyanüsos görevlendirilir. Diyönüsos, onu serhoş eder, bir eşeğe bindirip getirir ve Hera'nın bağları çözülür.

Tekhnê'yi, hüneri elinde tutanlar serhoş edilebilir demek ki! Tekhnê'nin bağımsızlığı yoktur, tutkuların ve güçlerin boyunduruğundadır.

Zevs de, birgün Hera'dan yana çıktığı için, kızarak fırlatır onu Olimpos'tan. Lemnos adasına düşen Hefaystos, orada sönmüş bir yanardağda yaşamaya başlar. Küklôpes'le (tepegözler) ve Kabeyroy'la birlikte yaşar orada. Ateşle çalışır,

---

50. Peterich, Hefaystos bölümü
51. Deniz kızlarının kurtarışı, demircilliğin Ege'den, denizden geldiği biçimde yorumlanıyor. Bkz. Graves, s. 86-88

üretir. Yanındaki varlıklar, ürkütücü varlıklardır. Aitna'da (Etna yanadağı!) mekân tuttuğu söylenir.

Hefaystos'un asıl önemi Promêthevsle olan ilişkisinden gelir. Themis'in (adalet) oğlu, 'önceden gören Promêthevs Zeus'i sürekli baskı altında tutan titanların soyundan gelme, insandan yana bir güçtür. Yeni bir düzen hazırlar insanlar için, Zeus kızar ona. Baş tanrıyı aldatır ve ateşi insanlara verir. Bunun üzerine köle gibi zincire vurulur. Yazar Aishülos, Promêtevs'i zincire vurulmuş olarak düşünür.[52] Tanrı Zeus, Promêthevs'e kızarak insanlardan varını yoğunu sakladı. Promêthevs ateşi çalar ve Nartheks kamışındıa saklar. Zeus, Hefaystos'u çağırarak, ona çamurdan bir insan yapmasını, içine insan sesi koymasını buyurur. Afroditê onu büyüleriyle donatacak, Athena el işlerini öğretecek, Hermias onun içine köpek yüreği ve tilki huyu koyacaktır. Böyle yaratılan ilk kadın ölümlüye Pandora (Tek tanrılı dinlerde Havva ana!) dediler. Promethevs'in uyarılarına rağmen kardeşi Epimethêvs, kendisine kılavuz tanrı Hermeyasla gönderilen Pandora'yı bir armağan olarak alır ve onunla evlenir. Pandora kutusunun kapağını açınca, bu dert kutusundan tüm kötülükler dünyaya yayıldı. Bir umut kaldı içeride. Dünya belâyla doldu.

Dünyadaki kötülüğün kaynağı, Hefaystos'un ustaca yarattığı kadından doğdu. Tekhnê'yi burada yine kötülüğe hizmet ederken görüyoruz. Aynı tanrı Hefaystos, kavgaları ve çatışmaları da önler, insanlara, tanrılara yardım eder; anasıyla babasının kavgasını yetiştirir.[53] Promethevs'e yardım eder onu Kafkas dağına çıkarır.

Hefaystos, Kharis'le (zerâfet) evlidir.[54] Bir başka yerde, Khariftlerin en küçüğü aglaei (parlak) ile evli olarak

52. Başıma gelecek olanı biliyordum. Bile bile suç işledim. Cezama razıyım der, Promêthevs.
53. **İlyada**, I, 571-600.
54. **Odüsseya**, XVIII, 383.

gösterilir.[55] "Yanık yüzlü" Aithiops'un babası olduğu söylenir. Demek ki, ateş ve ışıkla ilgili bu zenaatkâr tanrı, kendisinin çirkin olmasına karşın, ateş, ışık, parlaklıklar ilgili bir hüner taşıdığı için, güzel sanatların da yardımcısıdır. Diyonüsos'la evliliğinde Ariadnê'ye o kadar güzel bir taç yapar ki, taç gökte yıldız olur.[56] Kafasında mavi hasır şapka (pilos) taşdığı (bu, gökyüzünün simgesi olabilir!) görüşü de vardır.[57] Hefaystos, zulüm ile yardımın, kabalıkla inceliğin, iyilikle kötülüğün arasında gidip gelir.

Asklepios'un anasında gördüğümüz aldatma motifi, Hefaystos için de tekrarlanır. Karısı, Afroditê onu savaş ve kaba güç tanrısı Ares'le aldatır.[58] Tekhnê'nin aldatılması, kötü yolda, kabalık, zulüm ve savaşta kullanılması ya da tekhnê'nin "aldatma" işi olduğu düşüncesi, Yunan kültürünün tekniği, teknolojiyi yorumunda yeniden karşımıza çıkıyor. Tıpkı Olimpos'tan atılışında olduğu gibi, Hefaystos, karısıyla aynı yatağı paylaşan Ares'i yaptığı ağla yakalar. Öcünü alır. Afroditê'den olan çocuklarının Deymos (kavga eden, korkan), Fobos (dehşet) H armonia'nın gerçek babaları Ares'dir.

Hefaystos'un öyküsü, Eski Yunan kültürünün tekhnê'ye nasıl baktığını açık açık giösteriyor. Bu tanrının işlerini birbirini tamamlayan şu üçlü ilişkiler içinde görüyorum: 1. Ateş, (enerji, güç, teknik üretim), atılma, aldatılma, 2. Ara bulma (bağdaştırma), güzellik, yardım 3. Kötülük, çirkinlik, alay.

Hefaystos, Aiskhülos'un **Kolları Bağlı Promêthevs**'inde, Zevs'in yardakçıları Kratos (güç) ve Bia (dehşet)'nın zoruyla, Promêthevs'i kayaya çiviler. Demek ki tekhnê, Zevs'in düzeninin, güçlünün buyruğu altındadır. Buna karşın, sanatından tiksindiğini söyler. Hünerli ellerinden nefret etmek-

55. **Theogania**, 948.
56. **Zeus**, Cilt I, s. 492.
57. **Zeus**, Cilt I, s. 386.
58. **Odüsseya**, viii, 267-366.

tedir. Kratos'un yanıtı ise şudur: "Basit düşün: Sanatın şu anda yaptığını kötülememeli." Zor ve dehşet, tanrısal düzenin buyruğunda, tekhnê'yi düzeni sürdürmek için kullanmaktadır. Hefaystos'un feryadı: "Keşke, bir başkası bu sanatı verseydi bana." Başkası, başka düzen, Promethevs'e, dolayısıyla insana yardım edecek midir? Burada trajik olan şudur: Hefaystos, hep bir güçlüden "sanatını almak" durumundadır. Promêthevs'in yazgısına, acılarına sadece ağlayabilir![59]

Özellikle Hefaystos'un serüveninden, bu serüveni yine aynı kültürdeki yazarlarca yapılan yorumlarından kalkarak, biraz önce üç ana öbeğe ayırdığımız dokuzlu yorum, tekhnê'nin bu kültürdeki yerini, kısa ve özlü olarak anlatmaktadır sanıyorum.

6. KÜLTÜRÜN KAVRAM AĞINDA

Herhangi bir iş yapılacaksa bir şey üretilecekse, oluşturulacaksa, insan etkinliğinin her alanında, yapısı gereği tekhnê bulunur. Yunan kültüründeki bu şaşırtıcı önemini vurgulamak, bu yazının ana amaçlarından biri. Bu çalışmaya başlamadan önce doğrusu böyle bir sonuca varacağımı bilmiyordum. Tekhnê, o zamanki görüşüme göre Platônos ve Aristoteles'te küçümsenen, kuramdan ve kültürel, düşünsel yaratmadan daha önemsiz görünen bir kavramdı. Bir "meslek" olgusunu gösterdiği için, sosyolojik açıdan da Aristokrat olmayan bir sınıfın etkinliğine verilen bir addı; Soylu filozoflar mesleksizdi, felsefe bir meslek değildi, çünkü[60] Düşünce, kültürel yaratma, tekhnê aşılarak elde edilebilirdi. Platõnos'un idealar, Aristoteles'in kuramsal yaşamı hedef alan felsefe görüşü bunu gösteriyordu.

---

59. Aeschylus, **Prometheus Bound, The Suppliants, Seven Against Thobes, The Persians,** Penguin Books, Harmand Sworth, Middle sex, 1984 (1961).
60. Bu konuda Platônos'un **Devlet**'inin VI. kitabı, özellikle 475 e - 498 c bölümleri incelenebilir.

Şimdi bu görüşümün nasıl bir öğrenmeyle, nelere dayanarak değiştiğini anlatmaya çalışacağım. Bu amaçla yazımın başında anlatmaya çabaladığım kuramsal modele bir kez daha dönmek gerek.

Bir kültürün (özellikle Almancadaki **Bildung**, Eski Yunancadaki Paydeya (παιδεια) anlamında) kuramsal örgüsünün, birbirine kimi zaman sıkı, kimi zaman gevşek kavramsal ağlarla bağlanmış bir kavramlar ağı oluşturduğunu düşünüyorum. Bu ağda (Eski Yunan Kültürü için) tekhnê düğümü üstünde yoğunlaşıp, bu düğüme gelen iplikleri izleyerek, diğer kavramlarla olan bağlantılarını ortaya koyarak, yorumlara girişeceğim. Yorumların bir klâsik filolog "ihtiyatını" aşacak, bir felsefeci ataklığı taşıyacak.

Tekhnê Eski Yunan yaşama biçiminin hemen her alanına girmiş bir kavram. Herhangi bir işte beceri, hüner, el hüneri, kahinlik anlamlarını taşıyor. Avcılık, tarım, balık tutma, boks yapma, yapı yapma, hesap etme, yün tarama, yün yıkama, arabacılık, tartışma, sayma, eleştirme, yemek pişirme, boyama, flüt çalma, sürü besleme, at yetiştirme, krallık, büyü, ölçme, para kazanma, resim, iknâ, çömlekçilik, savunma, heykel, konuşma, strateji, taktik, ticaret, dokuma, tartma, yün yapma sanatları, Platônos'un diyologlarında bulabildiğimiz sanatların bir bölümü. Hekimlik, yöneticilik, bugünkü anlamıyla güzel sanatlar da tekhnê kavramının içine giriyor.

Bu anlamıyla, üretime beslenmeye, sağlığı korumaya, geçimini sağlayıp, estetik beğeniyi geliştirme, estetik yaratma tutkusunu doyurmaya, düşünsel sorunları çözmeye yönelik insan etkinliklerine "tekhnê' denilebiliyor. Hemen hemen ister bugünkü anlamıyla sanat etkinliği, teknik, teknoloji, tıp etkinliği, isterse ahlak alanlarında, eylemlerimizle ilgili (ölçme tekniği, ölçüsüne uygun, dengeli davranmayı bilme, ἡ μετδικὴ τέχνη [61] bilgece davranabilme), hatta aşkla bağlantılı, ἐρωτικὴ

61. Platônos, **Protogoras** diyaloğu, 356 d.

τέχνη, (Platônos, Sofist, 222e) olsun, başta belki doğayla başetmede karşılaşılan sorunlarla ilgili olan, Hind-Avrupa dillerinde "tkp" kökü ile değişik anlatım biçimlerine, ağaç, tahta işçiliği, marangozluk, yapı ustalığı gibi anlamlarıyla, tekhnê kavramı, genel olarak yaşama biçimi, paydeya (παιδεία) kavramıyla bütünleşiyor. İnsanın işleri erga, ergasya (ἔργα, ἐργασια) etkinlikleri içinde şu ya da bu biçimde tekhnê'yi taşıyor.

Medêmiye tekhnê (μηδεμιη τεχνη) hiçbir şekilde, ideê tekhnê (ιδεη τέχνη) doğrudan, dolaysız anlamlarına gelir. Tekhnê sözcüğünün zarf olarak kullanımının iki örneğinde bile, bu sözcüğün kültürün hemen her alanına nasıl sızdığını görebiliriz.

Aradan geçen yüzlerce yıldan sonra, Batı dünyasında ezici bir yoğunlukta yaşanan teknolojinin, kültürün her alanına sızmasından yakınmalar hemen hemen yüzyıldan fazla bir süredir sürüp gidiyor. Tekhnê öyle bir kavram ki Batı kültürünü oluşturan çekirdiğin özünü baştan beri oluşturuyor. Olağan ki toplumsal, ekonomik düzenin değişimi tekhnê'nin anlamını epey değiştirdi; ama, kavramsal iz sürücüler açısından, beni de onlara katıp, bu yazımdaki varsayımları ve araştırma yollarımı bir ölçüde paylaşırsanız, tekhnê'nin zaman içindeki serüveninden öğrenebileceğimiz şeylerin heyecanını benimle birlikte yaşayabilirsiniz.

Peki, bir zenaat, bir araç, bir vasıta olarak görülen teknik nasıl olmuş da bu genel anlamına kavuşmuş, ya da, bu genel anlamından dar anlamlarına doğru gidip gelmiş? Neler olmuş tekhnê'ye? Başına neler gelmiş?

Bilebildiğim kadarıyla, Homeros ve Hesiodos'ta tekhnê, el becerisi, metal işi, gemi yapımı becerisi, kahinlerin, bilicilerin becerisi, alışılmış anlamıyla "olumlu" bir nitelik taşıyor. Teknik becerinin, dinsel bir içerik taşıdığına dikkat edilsin: Tekhnê yalnızca teknik alanlara uygulanmıyor, bilici mantis'in (μάντις.

bilici, düş yorumcusu, geleceği gören, gelecekten haber veren bir yalvaç, bir anlam verici, yorumcu) işi de "tekniktir"tir. Bilici bir tekhnikos (τεχνικός) dur. Öyleyse baştan beri, tekhnê, kültürü elinde tutmaktadır, anlam verme, yorumlama, geleceği görmeye karışmıştır. Burada ilginç olan, alışılmış anlamıyla, "olumsuz" yanı, hile, oyun, aldatma, güzelim Türkçeyle "düzen kurma" yine baştan beri iş başındadır. Homeros, **Odüsseya**'nın dördüncü kitabında (455) "Başvurdu o da ustası olduğu bütün düzenlere" derken, tekhnê bu olumsuz rengini gösteriyor. Hesiodos, **Theogonia**'da (160) "τέχνην κακήν ἔχει" Kötü bir oyun hazırladı, kurnazca bir düzen kurdu diyor. Kimin için? Toprağın oğlu kronos, Uronos'un hayalarını çelik bir tırpanla keser. Toprak gebe kalır. İşte bu çelik tırpan, toprağın kurnazca bir düzenle çeliği yaratmasıdır. (Aynı yapıt, 160 - 184) yine aynı yapıtta, Hesiodos, cehennem köpeğini "Amansız sinsilikler ustası bir köpek" olarak nitelerken, "tekhnê" böylesi bir sinsilik anlamıyla yüklenir.

Eski Yunan Kültürü "tekhnê"yi, "teknik" bir ustalık alanında, zenaat alanında tutmamıştır. Teknoloji, teknolojik ürün, çelik olarak, bir tarım aracı olarak ortaya çıkmış, bu çelik tırpan erkeklik gücünü harekete geçirip, tarımı, doğumu başlatırken,[62] tekhnê düzenini kurmuştur. Teknolojinin düzen kurması, hile yapması, teknolojik düzenin, hile düzeni olduğu, yüzyıllar öncesi, Batı kültürünün kültür genlerine yazılmış olmuyor mu? Gen okuyucular, kültür geneologları, bunu görmüşlerdir, muhakkak!

62. Dikkat: Benzer kökten ὁ τέκτων, marangoz, yapı ustası, yaratıcı yazar anlamlarına gelir. Sonskritced'e taksan, marangoz anlamındadır. τὸ τέκνον (teknon) ise çocuk demektir. τεκνοποι–έω: Çocuk yapmak, çocuk doğurma, çocuk büyütmedir. Doğurma, hem de insan yavrusunun doğması tekhnê ile ilgilidir! Doğayla ilgilidir tekhnê. İleri de daha ayrıntılı inceleyeceğim.

Sonra, değişen politik, ekonomik, sınıfsal koşullar sonucunda, beşinci ve dördüncü yüzyıllarda, filozoflar, sofistler, tekhnê'yi meslek olarak görmeye çalışmışlar, tekhnê'yi mesleğe indirgemeye uğraşmışlardır. Örneğin, Platônos, **Protegoras** diyaloğunda (317c) ἐπι τεχνη μαθειν τι, bir şeyi meslek olarak öğrenmek deyimini kullanmıştır. Zaman değişmiş, krallar ortadan kalkmış, Yunan Orta Çağı sona ermiş, Peloponez savaşları M.Ö. 404'de Attika'nın esir olmasıyla bittiğinde, Attika çiftlikleri yağmalanmış, büyük toprak sahipleri, üreticiler, el değiştirmiştir. Pasion adlı bir köle, bir bankerin yanında para işine başlayıp, kalkan, zırh yapımına girerek çok zengin olmuştur.[63] Bu örneği Yunan toplumundaki çalkantıyı, sınırları delip geçen sısınfsal hareketliliği yansıttığı için verdim. Böylesine kargaşa dolu, çekişmelerle yüklü düzendi, Eski Yunan düzeni.

ἡ στασις (ἵσταμαι, fiilinden) durgun halde durmak, durum, koşul anlamlarının yanında, tıpkı tekhnê sözcüğü gibi, olumsuz bir anlamı, kavgayı, nifakı, hizipleşmeyi, çekişmeyi içinde taşıyor. "Κατα τὴν στάσιν δὴ σταντες" ifadesi, herkesin yerli yerinde durmayı anlamında yorumlanabilir. Oysa, στασις, hiç de yerli yerinde durması göstermiyor, bir de çekişmeyi, kavgayı, ἀγων'u anlatıyor. Kültürdeki bu paradoksal çekirdek, düzenin, düzene karşı hile ile durma, kargaşa anlamlarına gelmesi, bu harika çelişki, bu harika kargaşa ne denli öğreticidir. Bu kültürün iki yüzü: Eski Yunan bunun için önemli bir kültürdür. (Aydınlanmacı, Hümanist büyüklerime saygı ile sunarım!) Kültürde tekhnê'nin anlam kaymalarına uğratılması, meslek haline gelmesi, getirilmek istenmesi oldukça düşündürücüdür. Şimdi bu çabayı, bir başka açıdan sevgili Platõnos ve öğrencisi Aristoteles'in kaygıları açısından görelim.

---

63. Sorton, 16. bölüm.

6.1, POYESIS VE PRAKSİS ÇEKİŞMESİ

Poyesis (ποιησις), meydana getirme, oluşturma, yaratma üretme, yapma, etkili olma anlamlarına gelebilen bir sözcük, (Fiili, ποιέω). Praksis (πρᾶξις)[64] ise eylemde bulunmak, başarma, zorluğun üstesinden gelme gibi anlamlar taşır. Bu iki sözcük, örneğin birine iyi ya da kötü birşey yapmak anlamında, ortak bir anlamı paylaşıyorlar. (κακά ya da ἀγαθὰ ποιεῖν τινα, πράσσω'nun kullanımlarından birine uyuyor.) Eski Yunancada τί ποιεῖς; ne yapıyorsun demek. Mastar halinde ποιειν ve πραττειν nesne aldığında, nesneleri genellikle değişik oluyor. Poyeyn'in nesnesi, maddeyle ilgili, heykel, yapı gibi şeyler olmasına karşın, pratteyn'in nesnesi işler, eylemler (ἔργα) oluyor. Bu iki fiil arasındaki ayırımı önce Platon'da görüyoruz. **Kharmides,** 163b'de ποιειν başkalarının işini yapmak, πραττειν ise kendi işini yapmak olarak anlaşılıyor. İşte bu ayırım, Yunan kültüründe önemli bir dönüşümün göstergesidir. Nedir bu dönüşüm? Niçin önemlidir? Tekhnê'nin anlaşılması için önemlidir. Homeros'dan bu yana Poyesis, daha çok tekhnê ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Praksis'le arasına konulan ayırım, yalnızca Eski Yunan düşüncesi için değil, Batı düşüncesindeki gelişimi anlayabilmek için de yorumlanması gerekli bir düşünce ve kültür olgusu olarak görülebilir.

Poyeô, Homeros'da maddi şeylerin yapılması, örneğin bir yapının, bir döküm işinin başarılmasıdır. Yaratılan, ortaya konulan, var edilen nesneler için kullanılır, çoğu zaman. Örneğin bir sözcük, orta çatıda, tıpkı τεκν – όω, τεκνοποι – έω fiillerinde olduğu gibi, çocuk doğurma anlamına gelmektedir. Yemek yapmak, bir matematik problemine çözüm getirmek, ileri sürülen bir koşulu yerine getirmek anlamlarının yanına Homeros'dan sonra şiir yazmak da ekleniyor. Dahası, bir haberci,

64. Fiili πράσσω.

aracılığı ile haberleşmek, kehanette bulunmak dost olmak, evlat olmak, varsaymak olarak Türkçeye aktarabileceğimiz değişik biçimleriyle kullanımları var. Bir etkinliği, oluşumu belirtiyor. Aristoteles'in kategorilerinden birini, etkinliği, (edilgenliğin zıttı olarak) gösteriyor.[65] Tıpta, ameliyat anlamı da var. İcat etme, çözüm bulma, bu sözcüğün diğer anlamları.

Doğurma, yaratma, oluşturma, özellikle de, daha çok maddeye yönelik ürünleri, etkinlikleri dile getiren poyesis ve onunla ilgili ortak kökten türemiş sözcükler, insanın yaratımını sözel ve madde yanıyla dile getirerek, kültürün önemli bir bölümü yansıtıyor.

Praksis ve parattô fiilinden türetilen sözcükler öbeği ise, şu anlamları taşıyor : Eylem, yapıp etme, somut gerçek, sonuç veren işler (τὸ πραγμια'dan). Örneğin τὸ πρακτειον, mevkii, resmî makam, οἱ πρηκτηρες tüccarlar, πρακτικος, etkin, güçlü, ὁ πρακτωρ başaran, vergi toplayan, ceza veren, ceza toplayan kişi demek. Praksis sözcüğü, toplumsal, politik etkinlikleri gösteriyor, daha çok. Toplumsal güce, toplumsal, ekonomik başarıya yönelik eylemleri anlatıyor. Örneğin κατα πρηξιν ticari yolculukta olma demek. Platônos 163e'de ἡ των ἀγαθων πρᾶξις, iyi eylem deyimini kullanıyor. Oysa günlük kullanım "sofistçe" sömürüye açıktır. ὁ πρακτης, hain kişi, ἡ πραξις των ἔργων, bugünün siyasal ortamında "iş bitirici eylem" demek. Aristoteles 1450 ª18'de söze (λόγος) zıt eylem anlamında kullanıyor. Ayrıca, cinsel ilişki, alıştırma, askerî hareket, ceza toplama, para koparma, sonraki yüzyıllarda "ders verme" olarak anlaşılıyor.

İşte, o dönemin dilinde bir kaç özelliğiyle gösterdiğimiz bu kullanımlar, Platônos ve öğrencisi Aristoteles'ce yeniden yorumlanıyor. Bu yorumlar, soyut, felsefece düşünmenin dönüm noktalarından birini, önemli bir aşamayı, Sokrates'in kavıam-

---

65. ποιειν, πάσχειν'in zıttı.

ların görünüşteki anlamlarının "arkasında", "evrensel" anlamlarını araştırma çabasını yansıtıyor. Praksis, toplumda taşıdığı "olumlu", "olumsuz" anlamlarından koparıp, amacı kendi içinde, ahlak eylemleri olarak yorumlanıyor. Kendine yetme, kendisi için olma, başka hiçbir şeye hizmet etmeme anlayışı, felsefe aracılığıyla, sofistlerin onca çabasına karşı, oluşturulmaya çalışılıyor. Ben buna **yer çekimine** karşı **gök çekiminin** etkin olmaya başlaması diyorum. Poyesis, tüccarların, teknisyenlerin, şairlerin işidir. Aristoteles, 132 8ª 27-35'de, ürün meydana getirme olduğu sürece, ürünü oluşturanın da araç olduğunu söylüyor. Yaratma eylemi bitince, ürün ile araç farklı oluyor. İşin ve emeğin kendi başına değeri yoktur. Tüccarlar ve teknisyenler ve sanatçıların yaşamı yaşanmamalıdır; bu yaşam değersizdir, çünkü erdemin düşmanıdır. Politik yaşama olanak sağlamamaktadır. Bundan dolayı, bir ayırım yapılmalıdır. Dünyanın yönetimi, Eski Yunanın bitmek tükenmeyen kavgası içinde, **poyesis'e** değil **praksis**'e bırakılmalıdır. Yeryüzünün verdiği acı, hep araç olmalı, kendisi olamamak, kendi başına olamamak sancısı, gök çekimine, düşünmeye formlara, düşünceye, düşünmek için düşünmeye yönelerek giderilmelidir. Kurtuluş (σωςω), felsefeye yükselmekte aranmalıdır.

Şimdi bu **kaygısızlık kaygısının** nasıl oluşturulup geliştirilmeye çalışıldığını biraz daha yakından görelim.

Aristoteles, **Nikomakhos'a Ethik**'inde (1140b1-5), Praksis'in amacının kendisinden farklı olamayacağını söyler. Poyesis'de ise, ürün, ürünü oluşturandan, üretim bittiğinde, tümüyle farklıdır. Ev, ustadan farklıdır. Poyesis, kendisi için istenmez, bir başka şey için istenir. Kendi başına değeri yoktur. (1328a 27-35). Hem poyesis'de hem de praksis'de, ilke, hep, yapandadır, üretendedir. Bu anlamda kuramsal yaşam (θεωρητικός βίος), bir praksis olarak, kendisi olan, hakikat olan bir çabadır çünkü, akla göre yaşama (ὁ κατα τὸν νοῦν βίος) en iyi, en zevkli yaşamdır. (1178a 6-8). Kuramsal düşünme, tefekkür, yalnız kendisi için sevilir.

Sanatlar, zenaat işleri (τέχναι) rastlantı sonucu (ἀπὸ τύχης) ya da başkalarının teşvikiyle gerçekleşir. Yapanla, yaptığı ürettiği arasında işsel bir bağ yoktur. Araçtır poyesis, oysa, erdemli işlerde, (τὰ κατὰ τὰς ἀρετὰς γιγνομενα), yani praksislerde, (αἱ πραξεις), bunları yapanlar belli özellikler taşımalıdır. (Aristoteles, 1105a 25-31) önce, eylemi yapanlar, bunu bilerek (εἰδως) yapmalı. Bilme, sanatlarda da gereklidir. Asıl ayırıcı özellik, seçmede, seçerek emin ve sarsılmaz biçimde eylem yapmaktadır. Çünkü insan yapa yapa erdemli olur.

Görüldüğü gibi, eylem, praksis, eyleyenden belli özellikler istiyor. Ona bağlıdır, ondan ayrılmaz. Bu anlamda, bir eylem olarak kuramsal düşünce, poyesis'de olduğu gibi, eyleyenden bağımsız bir ürüne sahip değil. (Aristoteles, 1177b 1-5, 1325b 14-22). Ürünü, üretimi, üreteni, birdir, kuramsal eylemin.

Bu birlik, bu birlikte yaşanan bütünlük, bağımsızlık, Eski Yunanlının özlemi, ideali idi. Felsefe bir praksis'di; ancak yaşamın gereksinimleri karşılandıktan sonra, poyesis'den sonra, ortaya çıkabilirdi. (Aristoteles, 982 b 20-25), Fenikeliler ve Mısırlılarda ortaya çıkmamıştı çünkü, onlarda, mal mülk hırsı (φιλοχρηματον) vardı; Eski Yunanlılar ise φιλομαθές, bilgi sevgisi olan insanlardı. (Platônos, **Devlet**, 435 e)

Bu, ürünü olmayan eylem, etkinlik Plâtônos'da tekhnê olarak da ele alınıyor. Örneğin, elde etme sanatının (τέχνη κτητική) ürünü yoktur. Platônos'un, şaşırtıcı biçimde, tekhnê ile pistêmê'yi bir tuttuğu diyologları vardır. Örneğin **Kharmides** diyoloğu bina örnektir. Matematiğin nesneleri algılanamaz, ancak kavranabilir. Bu kuramsal bilgiye tekhnê der Platônos. (Evthüdemus, 290 b4). Tekhnê'nin bilgi, hem de kuramsal bilgi olabileceği onun, içinde kültürün hemen her öğesini taşıdığının bir göstergesidir. Sonraları, özellikle, Aristoteles, Tekhnê'yi bu bütünlükten koparmaya çalışmıştır.

Poyesis, felsefeyi hazırlayıcı çabadır. Poyesis, yaşamanın kendisi değildir, ona hazırlıktır. Praksis yaşam, poyesis

değildir![66] Yaşam, bir anlamda, Eski Yunancadaki o güzel sözcükle ὁ καιρος'dur, Kayros'dur; uygun yerde, uygun zamanda, mutlu zamanda, huzur içinde yaşanan bir şeydir. Ancak, boş zamanı (σχολή) olanların, günlük işlerle "mukayyet olmayıp", "serbest" olanların işidir. Skholê'siz, kuramsal düşünce, dolayasıyla, mutluluk olanaklı değildir. σχολαξω fiili, serbest zamanı olma, oyalanma, yavaş yavaş yürüme, dinlenme anlamlarına gelir. Ders verme, okul anlamlarına gelişi'de oldukça ilginçtir! Okul bir zorunluluk değil, bir özgürlük, bağımsızlıktır.[67] Çünkü, kuram, derin düşünce, düşünme böylesine bağımsızlığı, günlük yaşamın hay huyundan arınmışlığı şart koşar.

Θεωρος, sözcüğü, başka anlamlarının yanında seyreden, yaban ellere geziye çıkan, gördüğünden bağımsız olan anlamlarına geliyor. Bunun, toplumsal, sınıfsal, ekonomik koşulu da kölelerdir. Çünkü, köleler eyleme hizmet ederler. Mutluluk bir yaşam boyu aklını kullanarak, tanrılara uyarak yaşamaktan doğar. (Aristoteles, 1179 a 22-32). Yalnızlıkla elde edilemez; başkalarıyla birlikte, dostlarla birlikte yaşanır; çünkü dostum, bir başka benimdir, bir diğer kendimdir.[69] Dostum, eşitimdir, felsefeci olarak benim gibi soyludur. Boş zamanı olanların düşünecek, düşünmek için düşünecek, kaygısızlığın kaygısını duyabilecek, yer çekiminin kavgasını, hır gürünü, didişmesini ortadan kaldıracak gök çekimine kapılabilecek zamanı olanların işidir, felsefe, düşünme için düşünme. İyi yöneltilmiş bir

66. ὁ δέ βίος πραξις οὐ ποίησις ἐστιν. Aristoteles, 124a7. Bu tümceyi Latinceye çevirdiğimizde, Vita potro actio, non effectio est, tümcesi çıkar; eylemdir yaşamak, "etkin olmak, onu hazırlayan, etkileyen, poyesis değildir, yorumuna ulaşabiliriz, sanırım.
67. Eğitimcilerimizin kulakları çınlasın!
68. ὁ δουλος ὑπηρέτης των πρός τὴν πρᾶξιν, Aristoteles, 1254 a7.
69. ἑτερος γὰρ αὐτος ὁ φιλος ἐστιν, amicus enim alter ipse est. (Aristoteles, 1170 b 7).

kent devletinde, insanların günlük gereksinmeleri karşılandıktan sonra, kendilerine ayıracak zamanları olmalıdır. [70]

Öyleyse, böyle iyi yönetilmiş devletin, bu devletteki bireylerin yaşayışları üzerinde açıklamalar aramak için, Eski Yunan dilinde ortaya çıkan kavram ağının bir parçasını daha yeniden yorumlayalım.

6.2. KÜLTÜR ÇEKİRDEĞİNDE BİR KAVRAM OLARAK TEKHNÊ

Eski Yunan kültürünün kavram ağına, bu yazının olanakları içinde tekhnê'yi yerleştirdik. Tekhnê, kültür içinde bir çok değişik etkinliği şemsiyesi altında topluyor. Daha önce zaman zaman sözünü ettiğimiz bu etkinlikleri kısaca anımsayalım. Musikê (μουσική), Mousaların (Μουσα) "esin perilerinin", tanrıçaların esinlediği, bugünkü anlamıyla güzel sanatları simgelediğini söyleyebileceğimiz (müzik, edebiyat...) tekhnê'nin ana öğelerinden ilki. Ayrıca, μουσικός, müzisyen anlamına gelebildiği gibi, αμαθης sözcüğünün zıt anlamlısı olarak, ince zevkli, uyumlu insan, bilim adamı da demek. Güzel sanatların yanında ikinci ana öğe μηχανη. Bu sözcük, zenaat yoluyla, özellikle askerlikte karşılaşılan sorunlara çözüm getirme, aygıt, makina (örneğin tiyatroda kullanılan "mekanik" araç gereç) anlamlarına gelebiliyor. Tıpkı, tekhnê kavramında olduğu gibi, bir amaca ulaşmak, sorunlarla baş etmek, çözüm bulmak anlamlarına gelmesi, çalışmamızın ana savı açısından ilginç: **Eski Yunan Kültürü tekhnê ağırlıklı bir kültürdür.** Sorunlarla didişmeye, onun üstesinden gelmeye çalışan, buna çözüm arayan devingen bir toplum yapısına, eğitim düzenine sahiptir. Tekhnê, bir çözüm çabasıdır; örneğin πασῃ τέχνῃ καὶ μηχανῃ deyimi akla gelebilecek her türlü yolla, bütün çözüm olanak-

---

70. Aristoteles, 1269 34-35.

larımızı kullanarak anlamında yorumlanabilir. Yine, ἐκ μηχανῆς τινος herhangi bir biçimde, her hangi bir yoldan demek. Mekhanê, bir yandan, bugünkü anlamıyla tekniği, teknolojiyi vurgularken, diğer yandan, yalnızca bu anlamın sınırları içinde kalmayıp, günlük yaşamın her hangi bir sorunun çözümünü gösteriyor.

ἰατρική, tıp, iyileştirme sanatı, tekhnê'nin üçüncü ana öğesi. Bu yazıda, tıbbın, kültürde tuttuğu yeri tartışmayacağım. Yalnız, Eski Yunanlı'nın tekhnê'ye hayranlığının, tutkusunun altında tıbbın yattığını, giderek tabbın, tekhnê'nin aslını oluşturduğunu söylemekle fazla abartmış olmayız sanıyorum. Örneğin, Platonôs'un **Gorgias** diyaloğu (464b, 465a, 501a). Bedenimize göstereceğimiz titizliğin ruhumuza gösterdiğimiz titizlik demek olduğunu, birçok felsefe tartışmasında, tıptan örnekler kullanıldığını, söylemeliyim. (Örneğin, Platônos, **Faydrus,** 270c-d) Doktor, her hangi bir "teknisyen" değildir. Doktor, hastalığı bilir, çünkü sağlığı bilir. Bilgedir doktor, eğiticidir. Hastayı yalnızca iyileştirmiyor, aynı zamanda eğitiyor da. (Platônos, **Devlet,** 473 d).

Politikê (πολιτική) yönetim sanatlarını, topluma çeki düzen verme yollarını gösteren dördüncü öğe. Παιδεια, eğitim, kültür, bir tekhnê'dir. Bu beşinci ana öğenin içinde, gümnastikê (γυμναστική), yalnızca, bedenin değil, ruhun eğitimini de kapsayan bir sözcük. Ayrıca, τὸ γυμνασμα (gümnasma) sözcüğü, beden eğitiminin yanında, çoğul haliyle retorik üstüne yazılmış ders kitaplarını ifade ediyor. Böylece, bir kez daha, ele aldığımız kültürün nasıl bir bütünlük halinde olduğunu bedenin ruhtan, beden eğitiminin düşünme, konuşma eğitiminden ayrılamayacağını görüyoruz. Altıncı ana öğe, bu söylediklerimizle ilgili olarak ρετωρική'dir, konuşma, tartışma, düşünme etki etme sanatı. Yedinci ana öğe, belki Aristoteles'e ters düşerek επιστήμη'dir. Epistêmê'dir, bilgidir. Bilgi "elde etmek" bir sanattır. Sanat bilgidir. Çünkü, usta

yaptığı işin nedenini bilendir. (Aristoteles, 1141b 18) Genel olanın bilgisidir tekhnê (Aristoteles, 981a 30). Ayrıca, bir şey elde etmeye, sahip olmaya yönelik çabalara, örneğin, "avlanma" gibi, etkinlikler de tekhnê'nin bir parçasıdır. κτητικὴ, elde etme sanatı diyor, Platônos buna (Örneğin **sofist**, 219 c).

Ne kaldı geriye? Kültürün hemen her ögesini içermiyor mu tekhnê?

Platônos ve Aristoteles, belki sofistlerle olan savaşlarından dolayı, tekhnê'yi küçük görmeye çalışmışlar. Yine de, Platônos, matematiği ve astronomiyi tekhnê'nin içinde görüyordu. (Özellikle, Sokrates'in düşüncelerinin yoğun olduğu diyologlarında!) Aristoteles, tekhnê'yi **akla dayalı** meydana getirme yetisi[71] olarak tanımlarken, aklın payını, görmezlikten gelemiyordu. Yine, Platônos, **Kratülos** diyoloğunda τεχνη sözcüğünün etimolojisini kendine göre yorumlarken, bunun εχονοη'den, akla sahip olmaktan çıktığını söylüyordu. (414b-e) Aristoteles, **Metafizik**'deki bilim (epistêmê) sınıflamasında, sanatı (poyetikê), bilimin altına yerleştiriyordu (10 25 b 25 - 30), oysa, biz bu çalışmamızda, sınıflamayı tersine çevirdik, Bu görüşümüzde dayandığımız noktaları tekrar tekrar belirttik. Ne Platônos ne de Aristoteles, devlet kuramları açısından bu tutumumuzu onaylamayacaklardır. Çünkü, o zaman, onlara göre, teknisyen, o büyük filozoftan daha "üstün" bir konuma gelebilecekti. Oysa, bize göre, böyle bir **kaygıya** gerek yoktur. Felsefeyi, bir "teknik" bir "meslek" saymak, onu sıradan bir uğraş durumuna getirmek değildi amacımız. Bu, iki büyük usta filozofun "üstünlüğünden" kuşkumuz yok. Felsefecinin, felsefenin, ayrıcalığının onlar için ne anlama geldiğini anlamıyor değiliz. "Gerçekçi" bir gözle baktığımızda, tüm kültürü tekhnê içinde gören gözümüz, felsefeyi de, ayrıcalığı olan bir tekhnê olarak görüyor!

71. ... ἕξις τις μετα λογου ποιτικὴ, **1140 a 7-8**

Bakın σοφια kavramından başlayalım. σοφιξω fiili, bilge kılmak, bilgilendirmek anlamlarında kullanılıyor. Orta çatıda σοφιξομαι fiili bilimsel olmanın yanında, ince düzenler kurmak, hileler yapmak da demek! τὸ σοφισμα tıpta kazanılmış beceriye verilen bir ad. ὁ σοφος, hünerli, becerikli, "pratik" ustalığı olan demek. ὁ σοφοτεχνης, sanatta beceri sahibini belirtiyor.

Platônos'un onca yüceltttiği, epistêmê kavramını alalım. επισταμαι fiili, nasıl yapılacağını bilmek, özellikle, okçulukta hünerli olmak demek. Bir meslekte becerli, hünerli olmak.

Üstelik, bu kültür, tekhnê'yi, kavramları olayları, açıklamada da kullanıyor. Sorates, bir düşünceyi anlatmakta, açıklamakta, vurgulamakta, çürütmekde, yadsımada kullanıyor bu sözcüğü. [72] Empodokles, solunumu, κλεψοδρα denilen, bir kaptan diğerine sıvıları akıtmakta kullanılan, bir çeşit sifonla açıklamaya çalışıyor (B 100). Herakleitos, βίος (yaşam), βιός (yay) sözcükleriyle oynayarak, yayla, ölüm arasında bir ilişki kuruyor (B 48). Uyumun, yay ve lirdeki yayların karşıt gerilimlerinden oluştuğunu sölyüyor (B 51). Keçeci mengenesinin yapısından çıkarak iyi ve kötünün aynı olduğu sonucuna ulaşıyor (B 59).

Elbette, zaman zaman tekhnê, özellikle mekanik öğesiyle, bu kültür içinde tepki uyandırmıyor değil. Örneğin, Ksenofon, **Oeconomicus, IV**, 2-3'de şunları söylüyor: "Mekanik sanatlar toplumsal sorunlar yaratıyor. Kentlerin şerefini lekeliyor. Bu sanatla uğraşanların bedenlerini bozuyor, dört duvar arasına kapıyor onları, aynı yerde oturup duruyorlar. Ateşin yanında geçiyor zamanları. Bedenlerindeki bozukluk, ruhlarında da bozulmaya yol açıyor. Bu meslekteki işçiler, dostluk ve vatandaşlık yapamıyor. Toplum tarafından aşağılanıyorlar." Antifa-

---

72. "Socrates's Use of the Techne-Analogy" D.L. Roochnik, **Journal of History of Philosophy**, cilt 24, No.3, s. 295 - 310, 1986.

nes'in kızgınlığı ise biraz abartılı görünüyor (Knafevs, Frag. 1.1): "ὅστις τένην κατέδειξε πρῶτος τῶν θεῶν, οὗτος μεσισ- τον ευρεν ανθρωποις κακόν." "Tanrıların hangisi ilk olarak insana sanatı öğrettiyse, insanlığa en büyük kötülüğü yaptı."

Oysa, insan fizyolojisinin, bir demircinin, çömlekçinin, ayakkabıcının çalışmasından kalkılarak öğrenildiği kültürde Hiprokretes Öğütler (παραγγελιαι), adlı yapıtında, "ἦν γαρ παρη φιλανθρωπη πάρεστι και φιλοτεχνιην" diyor. "İnsan sevgisinin olduğu yerde, tekhnê sevgisi vardır." Yine aynı kişinin o ünlü sözünü nasıl hatırlamayız : "Vitam brevem esse, longam artem". "ὁ βιος βραχυς , ἡ δε τέχνη μακρή." Ömür biter, sanat bitmez."

Burada yergi daha çok mekanik sanata, övgülerse tıp alanına kaymıştır.

Aeskhulos, övgü ve yerginin ötesinde, tekhnê'nin zorunluluktan çok daha zayıf olduğunu ileri sürerken (**Kolları Bağlı Promethevs,** 1.514) zorunluluktan, tanrıların yasalarını anlıyordu. Tekhnê güçlüdür bu dünyada, ama, tanrıların çizdiği "Yazgı"yı değiştirmekte yetersizdir. Çünkü, bütün beceriler ve bilimler Promothevs'in bir ihsanıdır. Hesiodos, **İşler ve Günler**'de, (Son dizeler) "Ne mutlu o insana ki bilip günlerini / ölümsüzleri kızdırmadan görür işini / Göklerin buyruğuna uyar ve suçlu olmaz" derken, tanrıların tekhnê'den daha güçlü olduğunu söylüyordu. Evet, kültür, tekhnê'yi yaratmıştı, o tekhnê ki, dünyadaki her sorunu çözebiliyordu. Çözmesinin tek yoluydu belki, Ama, tanrılardan korku, tanrı müdehalelesini ortadan kaldıramamıştı. Belki de Platônos ve Aristoteles'in yapmaya çalıştığı bu "müdahale"yi yenecek gücü bulmak, "gök çekimini" elde etmekti. Çünkü : "ἀργαλεος Ὀλυμπιος ἀντι φέρεσθαι": Zordur, olumposlulara karşı savaşmak!

Ne yapabilirdi, öyleyse bu kültür insanı? Belki de Aristofanes'in **Eşek arıları** (1.1431). Yapıtındaki öğüte kulak kabart-

mak gerekliydi: "ἕρδοι τις ἥν φιλαστος εἴδεη τεχνην": Herkes, hangi sanattan anlıyorsa, onu yapsın! İşini yapsın, ne işten anlıyorsa onu. Başaramayacağı işe kalkışmasın. Haddini bilsin, O zaman tanrıların işine karışılmayacak, tekhnê, ölçülü olmayı bilen insanların işi olacaktı. Yazık ki aradan geçen yüzlerce yıl içinde, Batı Kültürünün bunu öğrenebildiğini hâlâ söyleyemeyiz.

6.3. FÜSİS, PSÜKHE, POLİS

Eski Yunanlı insan, çağımız gözlüğüyle bakıldığında, şaşırtıcı bir özellik taşıyor: Bu insanın içinde devlet vardır, doğa vardır. Doğasında ruh vardır; düzen yasa vardır. Garip bir iç içelik sergiler bu kültür: Devlette birey, bireyde devlet, doğada insan, insanda doğa, devlette doğa düzeni, doğa düzeninde devlet düzeni vardır! Yunan Kültürünün gücü, belki de güçsüzlüğü, ama özgünlüğü, buradan kaynaklanıyor, bence. Basma kalıp "hümanizm", "akılcılık", "Yunan Mucizesi" gibi sloganları yadsıyorum. Tekhnê'yi de böyle bir çerçeve içinde anıyorum. Doğa, ruh, devlet: İşte kültürün üç ana çatısı. Tekhnê bu çatıda bulunuyor.

Şimdi, bu bölümde, bu savımı desteklemek için uğraşacağım. Kendini gök çekimine kaptıran kültür, sofistlerin ve kimi tragedya yazarlarının ve şairlerin çabalarına karşın, özellikle M.Ö. 6. yüzyıldan başlayarak, bu iç içeliği aradı. Bu iç içelikle var oldu. Göğe saygı duydu, yeryüzünün çilesini çekti, mutluluğunu tattı. Ama, sürekli olarak bu iki evren arasında gitti geldi. Bu πορεια'da (gezilerde) yaşayışına anlam aradı!

Niçin el işleriyle (χειρότεχνια) uğraşan işçiler hor görülüyordu? Çünkü, bu insanların "en iyi tarafları", yani akılları, yaradılışları gereği (φύσει) o denli zayıftır ki, içlerindeki aşağı hayvanları denetleyemez, onlara yaranır, isteklerini yerine getirir. (Platônos, **Devlet** 590 c).

Burada, "doğaları gereği" (φύσει) terimine dikkat edilsin: Doğa onları öyle kılmıştır. Yapacak birşey yoktur. Eğitilemez değillerdir, ama, doğa bu teknisyenlere, böyle olumsuz bir özellik yüklemiştir. Sorumluluk toplumdan değil, doğadandır! Bu "doğa", "doğadan", "doğası gereği" terimlerini ileride daha ayrıntılı tartışacağım.

Yine gökçekimli üstâd Platônos'a dönelim: "Tanrısal ve bilgili bir yöneticinin buyruğuna girmek herkes için yararlıdır, böyle bir yönetici içimizde bulunursa çok daha iyi olur (μαλιστα μὲν οἰκειον ἔχοντος ἐν αὑτῷ), ama bulunmazsa, hiç değilse dışımızdan bizi yönetir." (Devlet, 590d). İçimizdeki yönetici: İçimizde bulunması gerekli yönetici ἐν αὑτῷ yönetici, ἐν αὑτῷ devlet içimizde devlet yoksa, dışarıdan "eğitimle" içimize, bu devlet sokulur! Ruhumuza sokulur. İşte iki öğe daha: Devlet ve içimiz, devlet ve ruh! Doğa, devlet ve ruh.

Ruhumuzun en üstün yanı akıldır. Akıldan en çok uzaklaşan, yasadan ve devletten uzaklaşır: "πλειστον δὲ λόγου αφισταται οὐχ ὅπερ νομου τε και τἀξεως;" (Platônos, **Devlet**, 587a) Bu soru tümcesindeki altı çizgili sözcüklere bakalım: Akıl, yasa, ve düzen (Genetivus formunda!) Aklımızın düzeni ile yasaların ve devletin düzeni (ταξις) aynıdır. Öyleyse, "Ruhlarında devlet düzeni (πολιτειᾶ) ne benzer" bir düzen kuruncaya kadar, çocukları buyruğumuz altında tutarız." (tutmalıyız.) (Platônos, **Devlet**, 590e)

Sorun, yâni, tekhnê'nin yeri bu alıntılar ışığında şöyle işlenecek: Önce düzenin kendisi sorgulanacak, nasıl bir düzeni vardı Eski Yunan'ın? Sonra, bu düzende, bireyin, ruhun, doğanın yer sonra da tekhnê'nin yeri yeniden gözden geçirilecek.

Gökçekiminden önce, felsefeden önce, **odüsseia**'da Homeros (xvii, 382) ne diyordu görelim: "Kim gider halkın

yararına çalışan ustalardan (δημιοεργαὶ) gayrısını / Konuk çağırır buraya yaban ellerden? / Bir tanrı sözcüsü çağrılır, bir hekim, bir doğramacı / ya da tanrısal bir ozan çağrılır ezgileriyle hoşa giden."

Bakın bu düzende, neler kimler vardı önceleri : μαντιη (Tanrı sözcüsü, bilici), ἰητηρα κακων (hekim), δούρων (doğramacı, yapı ustası) ve sonraları **Devlet**'ten sürülen θέσπιν (tanrısal ozan)! Düzen, ne denli genişti, halkın yararına çalışan ustalar ne denli çoktu. Sonraları, ustalar, işçiler hor görüldü. Platônos, şairlerin, sanatçıların bir bölüğünü örneğin, ressamları, **Devlet**'in dışına koydu (**Devlet**, X. kitap). Taklitçi şairi denetim altında tutmaya hakkımız var, buyruğunu verdi. (**Devlet**, 605 a).

Neden? Burada, o zamanki sosyo-ekonomik değişimleri irdelemeye kalkışmayacağım. Daha önce bunu yaptım. Platônos Aristoteles'in kendi açıklamalarına dayanacağım yalnızca.

Devlet düzeni gereksinmelerden kaynaklanıyor. (**Devlet**, 369). Bu gereksinmeleri karşılamada sanatçıya, zenaatkar önemli işler düşüyor. Köleler de bu işle görevli (**Yasalar** 806 d). **Devlet**'te (434e), üç ayrı yaratılışta insan var. [73] Besleyenler, koruyanlar, öğretenler, bunların sırasıyla "tipik" özellikleri: Servet, şeref, bilgelik. Köleler yaşamın [74] gereksinmelerini karşılar. Onların erdemi, bu işlerini hakkıyla görmelerindedir. Kölelerin erdemi, onları korkaklıktan, kendilerini denetleyememekten alıkoyar. (Aristoteles, 1259 a 34) Köle, efendisinin hayatını paylaşır. Köle, doğası gereği öyledir, sanatçıysa,

73. τριττὰ γένη φυσεων
74. Eski Yunanca'da yaşamla ilgili üç sözcük, Latin harfleriyle yazılışlarıyla, Aiôn, Zoê, bios'tur. Aiôn, ömrü, yaşam süresini gösterir. Zoê, canlı olmak, hayatta kalmak anlamlarına gelir. Bios'sa ölümlü biten, bireysel yaşamın bütünlüğü, birliği demektir. Genellikle, felsefe metinlerinde, yaşamdan söz edilirken, bağlam, ahlak ve politika konularını içeriyorsa, sonuncusu kullanılır.

köleye göre, efendisinden daha uzaktadır. (Aristoteles, 1259 a 40). Sanatçı, besleyenler sınıfındandır. Yine o yeri, kölelerden daha üsttedir. Çünkü, devleti oluşturan ana öğeleri sıralarsak bunu görebiliriz: Bir toplumun devletinin olabilmesi için 1. τροφή (yiyecek) 2. τεχναι (teknikler, teknoloji) 3. ὅπλα (silahlar) 4. χρηματων τινά εὔποριαν (ekonomik imkan, mal, mülk, para) 5. ἱερατεια (dinsel törenler) 6. ἀριθμον (hesaplaşma, seçma, ayırt etme, çözme gücü) gereklidir. (Aristoteles, 1328 b 6). Mülk, soylu sınıfın elindedir. Eğer bir sınıf, toplum için "erdem yaratıcı" değilse (ὅ μη της ἀρετῆς δὴμιουργóν ἐστιν) devletten pay alamaz. (Aristoteles, 1329 a 20).

İşte, erdem yaratma gücü olan, erdem sahibi soylu sınıf, daha aşağı sınıflara muhtaç olmaktan utanmaktadır! Homeros'un soylusunun sofrasında sanatçının yeri baş köşede idi, oysa, şimdi, soylu, bu aşağı sınıftan utanç duymaktadır. Hekim ve özellikle avukatlara muhtaç olmak utanç vericidir, çünkü, yakışmaz (Platônos, **Devlet**, 405).

Aristoteles, üstadın gönlündeki insan, yüce gönüllü (μεγαλóψυχος), **muhteşem insandır** (μεγολοπρεπης), (1122 a 33-34). Muhteşem insan bir uzman (ἔοικεν) gibidir, çünkü, kendine yakışanı görebilir, zevkle büyük harcamalar yapabilir. (Dikkat! Kimseye muhtaç değil, ve güçlü ve zengin). Ama, bu harcaması, gösteriş için değildir, kendine yakışır ve işe uygundur. Çünkü kuruşu kuruşuna hesap etmek küçüklüktür.[75] Yoksul biri, muhteşem olamaz. Evini zenginliğine yakışan biçimde döşer. Çünkü bu da bir çeşit bezemedir.[76] Çağımızın deyimiyle, "estetik" bir insandır o, incelmiş beğeni sahibidir. Parasını daha çok, uzun süre kalacak yapıtlar için harcar. Çünkü, en güzeli bunlardır. İşte, estetik beğenisi olan, kalıcı yapıtlar sahibi, kimselere muhtaç olmayan bu insan, ken-

---

75. Cimrilere Yunanca bir terim : ψῦχιδιον: ruhçuk!
76. κοσμος γαρ τις και αὔτος.

disini büyük şeylere yakın bulur. Yüce gönüllülük, büyüklükte bulunur. (Aristoteles, 1123 a 34 - 1125 b 35). Tıpkı, güzelliğin boylu boslu bedende (ἐν μεγάλῳ σωματι) bulunduğu gibi. Ufak tefek insanlar yüce gönüllü olamaz! Hiç kimseden bir şey istemez o; istese de zar zor ister; ama seve seve yardıma koşar. Yüksek sınıftan, talihli kişiler karşısında büyüklük gösterir; orta hallilere karşı, alçak gönüllü olur. Nefretini ve sevgisini saklamaz. Muhtaç ise, ancak dostuna muhtaç olur. Ne övgüyle, ne yergiyle ilgilenir. Bir başına insandır, kendine özgüdür, kendine yetendir. Bir özlemdir, gök çekimli düşüncede. Sanatçıyla, yapı ustasıyla, kunduracıyla bir masaya oturur oturur belki ama, onlara yüreğiyle katılmaz; alçak gönüllülük gösterirken bile, bunu büyüklüğü için yapmaktadır.

Çağımız kültüründe kolaylıkla mizah konusu olabilecek bu kişinin ortaya çıkışını anlayabiliriz: Düzenin, özlenen gök çekimli düzenin bir ürünüdür. Kasıntılı biri değildir. Kuşkusuz, ama ne göğe bakarken çukura düşen Thales'e ne de o bilge "at sineği" Sokrates'e benzemektedir. Belki büyük İskender'i yaratan bir özlemdir; olan olmuş, gökçekimi, kimseye gereksinme duymayacak insanını yaratmıştır. Yaşanan, sosyo-ekonomik, kültürel kargaşada böyle bir insana yer açılmak istenmektedir.

Oysa, üstadlar bilir ki, κοινωνια, topluluk, topluluk ruhu birleştirir; özel, ayrıcalıkı kişilik ἰδιωσις ayırır. (Platônos, **Devlet**, 462 b). Atinalı halkla bütünleşmiş bilgeyi sever: "Eğer, akıllı biri, bilgisini bir başkasına öğretmiyorsa, Atinalılar onu ciddiye almazlar."[77]

Eğer bilge isen, herkes senin dostundur, herkes bağlanır, ilgilenir seninle. Herkes, senin φιλος καὶ οἰκειος"un olur.[78]

---

77. Ἀθηναιοις γαρ τοι ... ου σφόδρα μελει, ἄν τινα δεινον οἴωνται εἶναι, μη μέντοι διδασκαλικὸν της αὐτοῦ σοφιας. (Evthüfro, 3c, Sokrates'in ağzından).

78. Örneğin, Platônos, **Lüsis**, 210 d.

Yüce gönüllünün iticiliğine (benim yorumum olağan ki!) karşın, felsefeci halkıyla bütünleşmek ister. Keşke, halk filozof olabilseydi, der. Ama çoğunluk yazık ki filozof olamayacaktır.[79]

Düzen, değişik bağlamlarda, farklı anlamlar taşıyan δικη θέσις, ταξις, κοσμος gibi sözcüklerle anlatılıyordu. Yasa, adalet, sıralı olma, zaman ve mekanda bir plana göre dizilmiş olma, içerdikleri anlamlardan bazılarıydı. "Yasa", "hak", hukuk kaynaklı terimlerdi; polis'teki hukuk düzeni ile ilgiliydi. Yalnız "kosmos", "ziynet" anlamını da taşıdığı için estetik bir boyuttadır. Eski Yunanlı düzenin tanrısal olduğuna inanırdı. Devletin mutluluğu tanrısal bir plana göre çizilmedikçe[80] sağlanamaz. Toplumu oluşturan bireyler, ait oldukları sınıfa, bu sınıftaki işlevlerine göre övgü (ἔπαινος) ve yergilerle (ψογος) yönlendirilerek düzenin bir parçası olurlardı. Devletin vatandaşı αιδως içinde, bir çeşit görev duygusu, korku, huşû içinde, bu düzene uyardı. Haketmediği yazgı karşısında kapıldığı öfke (νέμεσις) bu düzeni ortadan kaldırmamalıydı. Toplumda, devlet düzeninde yaşamak, bir bu düzene bağlılık, bir anlamda, ὅσιος, dinsel bir bağlılık, yükümlülüktü.

Bu sıkı düzen düşüncesinin, neredeyse Öklidçi bir geometrinin önermeleri biçiminde dile getirildiği olur (Platônos, **Yasalar,** 690 a - c) 1. Anababalar, çocuklarını yönetmelidir. 2. Soylu, soylu olmayanı 3. Yaşlı genci 4. Efendi köleyi 5. Daha iyi, daha kötüyü 6. Düşünen insan, cahili 7. Seçilen insan, seçilmeyeni yönetmelidir.

Kimin kimi yöneteceğinin kesin çizgilerle çizildiği, bu özlem duyulan düzende, kurallar sıkı sıkıya belirlenip bozulmamalıydı. Devletin yaşaması, kalıcılığı, yasaların değişmezliğine

---

79. φιλόσοφον πληθος ἀδύνατον εἶναι. Platônos, **Devlet**, 494 a.
80. εἰ μη διαγράψειαν οἱ τῷ θειῳ πραδειγματι χρώμενοι ξωγράφοι ... Platônos, **Devlet** 5000 e.

bağlıdır. Böyle düşünen Plotônos, kendi ülkesindeki çalkantıyı, sürekli değişen kuralları tehlikeli bulup, Mısır'ın çok uzun düzeninin altında değişmez yasaların bulunduğunu düşünür (**Yasalar** 656 d). Eğitim değişmemeli, çocukların oynadıkları çeşitli oyunların kuralları değiştirilmemelidir, (Aynı yapıt, 794 a, 800 b, 801e).

Bu değişmezlik, kuralları koyan bilgelerce sağlanacaktır. Bir kentin, kent-devletinin bilgeliğini devletteki bilgeler sağlar. (Platônes, **Devlet,** 428 e). Bilgeler, adaleti (δικαοσύνη) ve ölçülülüğü (σωφρουνη) sağlayacak, yüreklilik (ἀνδρεια) ve aklı başındalık (φρονήσις) erdemlerini hak edecek, diğer sınıflardaki insanların da bu erdemlerin bazılarını taşımasında yardımcı olacaklardır. (Aynı yapıt, 433 b). Koruyucular yürekli olacaklardır. Özellikle. φρονησις dışında, diğer erdemler yönetilen sınıfta da bulunacaktır. Her sınıf, kendi işiyle uğraşacak, başka sınıfın işine karışmayacaktır. (Aynı yapıt, 441 d).

İşte, her kesimin, yalnızca kendi üzerlerine düşen görevleri yapması, kendi işiyle uğraşması adalettir! Böyle bir adalet anlayışı, düzeni sağlamlaştıracak sabitleştirecektir! (Sınıflar arasındaki geçişler, kargaşa, nifak, Eski Yunan'ın yıllarca çektiği çile!) Hangi kesimin yönetmesi gerektiği üstüne aşağı kesimle, üstün kesim arasındaki uzlaşma ise ölçülüktür. (Aynı yapıt, 432 a), ölçülü insan, yönetimi, hak edene, filozof yöneticiye verecektir. Gerçi, felsefeciler, Platônos'un beklentisine uygun erdemlerle yeterince donatılmamışlardır gerçekte; o çağının felsefecilerinden bu bakımdan yakınıp durur. (Aynı yapıt 500 e), Felsefe, onun bunun eline düşmüştür. Ama, eğitimin amacı, düzene karşı (παρα τήν τάξιν) yurttaşlar yaratmak değildir. Amaç, aklın ve doğru inancın yönettiği kişiler [81] yetiştirmektir . (Aynı yapıt 430 e). Doğuştan ve eğitimle iyi olanların eliyle [82] düzen korunacaktır. Eğitimin amacı, ruhun

---

81. αἱ μετα νοῦ καὶ δοξης ὅρξης λογισῷ ἄγονται
82. ἐν τοις βελτιστα φῦσιν, μελτιστα παιδευθεῖσιν

en yüce kesiminin varlıkların en üstünü seyretmesidir. (Aynı yapıt, 532 c) [83] Böylesi bir güce erdemle erişilir. Bu bir seçim işidir. Yaşam biçimini seçmekle (βίων ἅιρεσις) gerçekleşir. (Aynı yapıt 617d). Zorunlukuklar içinden yapılacak bir seçim erdeme kavuşturabilir bizi. Erdem şansla (τύχη) elde edilemez. Kimse erdemin efendisi olamaz. İş, bunu başaracak bireydedir. Birey ruhunu buna göre biçimleyecektir. [84] (Aynı yapıt 500 d) Başaramazsa, sorumlusu gökyüzü değildir. Gökyüzü sorumlu tutulamaz. İşler, tanrısal plana göre yapılacak, bu düzen işlemezse, suçlu olan düzenin kendisi değildir, bu düzene uymayan, âdil olmayan, yerini işlevini görevini, bilmeyen insandır. Böyle bir insan μαινόμενος, ὑποκεκινηκιος'dur, deli ve sapkındır.

Şimdi, bu düzende, epeyce ipucu vermemize karşın, bireyin, "ruh"un yerini, doğayla birlikte arayalım.

Eski Yunan Kültüründe birey, ruhunda devleti taşıyan bir bireydi. Daha doğrusu gökçekimi egemenliğinde felsefe ağırlıklı dönemde böyle bir paralellik, ruh-devlet benzerliği kurulmaya çalışılıyordu. İnsan ve devlet birbirine benzerdi. [85] Ruhun akıllı (λογον) ve akıldışı (ἄλογον) yanı vardı (Aristoteles, 1120 29-30). Akıllı yanı, akıldışı yanını yönetmeliydi. Tıpkı bilgelerin, bilge olmayanları yönetmesi gibi. Platônos'un bilgiye, öfke ve duyguya, yeme, içme, sevişme isteğine dayalı üç kesimli ruhun[86] toplumdaki karşılığı, bilge filozof (φιλόσοφον) , ünsever zafer sever (φιλονικον), kazançsever (φιλοκερδές) insanların oluşturduğu toplumsal sınıflardı. Devlet insanlar gibi, bilge sıfatı alabilirdi, insanlar gibi onun da işi vardı (Aristoteles, 1326 a 13).

83. ... του βελτιστου εν ψυχη προς την του αριστου ἐν τοις ουσι θέαν ...
84. ἑαυτον π λάττειν.
85. ὅμοιος ἀνὴρ τῇ πόλει.
86. λογισμὸν, θυμὸν, ἐπιθυμιαν

Ruhun toplumla özdeşleştirilmesi, ondaki derinliği, gizli, gizli, gizemli, yaratıcı boyutu unutmaya yol açabiliyor. Herakleitos, gök çekimi felsefecilerinden önce, "Ruhun ucunu bucağını bulamazsın, ne denli denesen her yolu, o denli derindir mantığı" (B45) demişti. Ruhtaki yaşama enmerjisi, ruhtaki doğa, Platônos'un ψυχή sözcüğünün etimolojisi üstüne yaptığı ilginç oyunda da kendini gösterir. ψυχή, φυσέχη sözcünden çıkar, bu da ἡ φύσιν ὄχει καὶ ἔχει, doğayı içinde taşıyan güç demektir. (**Kratülos**, 399 e). Canlıların yaşama ilkesidir ruh (Aristoteles, 402). İlkedir, "form"dur! Gözün ruhu, "görme"dir (Aynı yapıt, 412 b 20-21). Baltanın "baltalığı" onun ruhudur. El nasıl araçların aracı ise, ruh da (düşünce de) formların formudur. (Aynı yapıt 432 a 1-2). Kısaca : Ruh, formların yeridir. (Aynı yapıt, 429 a 27). Hareketin kaynağıdır (Aynı yapıt, 415 b 23), bedenin içindeki erektir (Aynı yapıt, 415 b 15)

Ruh bireyde, devlette, toplumla bütünleşiyor böylece. Ruhumuzda olup bitenler doğanın, doğadaki oluşumun, hareketin, ortaya çıkışın, oluşumun, oluşun, yaratılışın, büyümenin, değişmenin, yaratmanın, yönetimin, toplumda olup bitenlerin yansımalarıdır, onların ilkeleridir, formlarıdır. Ruhum, ne kendime ne doğaya ne topluma ne bilgiye, ne tekhnê'ye uzak ve yabancı değildir. Evimdir. Tıpkı doğa gibi, toplum gibi, οἰκειος'un bir çeşit ilgi kurma anlamı var, ayrıca, καλὰ και ὠφέλιμα'yı, güzel ve yararı olanı içinde taşıyana οἰκεῖα diyebiliyoruz, çünkü, bu sözcükte, bir bütünleşme birleşme, evimin işlerini yapmamla ilgili bir sıcaklığı, birlikteliği görüyoruz. Bir bezeme olan evrende, κοσμος'da bu "organik" bütünlüğü duymanın estetik heyecanı vardır. Eski Yunanlı, bu estetik düşünsel heyacanı görmenin (θεωρια) bedelini ἀγών'la çatışmayla fazlaca ödemiştir. Şurası ilginçtir: Çatışma, kavga anlamlarına gelen bu sözcüğün toplanma, "meclis" oluşturma anlamı da vardır!

Gökçekimine uğramış, felsefe yapan Yunanlı soylu için, kendisini rahatsız eden düşüncesinin ve varlığının derinlerinde duyduğu iki temel sorunu vardı: Toplumda, kendinden aşağı kesimlere, akıl, bilgelik ve erdem açısından kendisiyle "eşdeğer" olmayanlara gereksinme duyuyor olması. Köleler her zaman tembelleşebilir, ölçüyü kaçırabilir, görevlerini yerine getiremeyebilirlerdi. Koruyucular, tekhnê erbabı, işlerini gereği gibi yapmayıp, sınıf atlamaya kalkabilirlerdi. Avukatlar, hekimler, ağzı laf yapan sofistler, kimseye muhtaç olmadan, bağımsız özerk, kendi kendine yeten, kısaca "seyire", düşünmek için düşünmeye" olanak sağlayan bir toplum, bir devlet özlemi içindeki soylu filozofun rahatsızlık kaynağı idi. Ayrıca, tanrısal güçten destek almaya çalışan düzenin, yönetim çarpıklığının, haksızlığın, saçma sapan savaşların, bu kez aşağıda olanların değil de yukarıda, yönetimde olanların, düşünmeye, ruhun en üst düzeyine ulaşarak, varlığın en yüksek yanını görmeye çabalayanlarda doğurduğu kaygı vardı.

Bu aşağıdan ve yukarıdan, belki de felsefeyi ayağa düşürdükleri için (Platônos'un **Devlet**'teki yakınması!) yanlardan gelen, olumsuz, endişe uyandırıcı titreşimler karşısında filozofun kendi kendine yeten, kendi kendini doğurabilen doğaya hayranlığını anlayabiliriz. Platônos'un **Devlet**'teki adalet anlayışını anımsayalım: Her sınıf kendi üzerine düşen işi yapacak, herkes kendi işiyle uğraşacaktı. Neden? Çünkü, doğa gereği (φύσει) böyle olmalıydı. "Doğa gereği" sözü kadar "çarpıcı" çok az deyim buluyorum, Eski Yunan'da. Gök çekimi filozoflar, özlemlerindeki düzeni doğaya mal ederek, ona bir değişmezlik, kendiliğindenlik, başka türlü olamazlık, bügünkü kulanımıyla da, bir doğallık yüklüyorlardı. Çağımızın "uyanık" toplumbilimci ve siyaset bilimcilerinin (Örneğin Habermas!) "meşrulaştırma" dedikleri de böylesi bir çaba değil miydi, bir açıdan? Doğaya uyan devlet,[87] Platonos'un doğasına uygun bir

87. κατα φυσιν οἰκισθεισα πολις (Platônos, **Devlet**, 428e).

devlet miydi? Eski Yunan kültürünün doğasına mı uygundu yoksa? Öyleyse, niçin, çok kısa dönemlerin dışında, bir türlü huzura kavuşamadılar? Kimin doğasının neye uyduğunu, neyin doğal neyin doğal olmadığına kararı yine sevgili soylu ve gökçekimli filozoflarımız vermeyecek miydi?

Bütün insanlar doğaları gereği bilmek isterler.[88] Bütün insanlara köleler dahil midir? Bu soruları, belki Herakleitos'un, "Herşeyi kendi doğasına göre araştırdım" [89] sözüyle, bir anlamda herşeyi oldukları gibi ya da neyse öyle oluşlarına göre, herşeyi kendine yakışan biçimde araştırarak anlama çabasıyla kavrayabiliriz. Doğa gereği olan, rastgele (τυχη), şansına olmayıp, insanın yarattığı, tekhnê'yle oluşturulacak (τεχνη) bir şey değildir.

Doğaya olan hayranlık kendi kendine işlemesi, hep aynı biçimde, **değişmeden** işlemesindendir. (Değişmeme: Ne büyük bir özlem ve huzurdur!) Hep "öyle olan, olacak olandır doğa. Basit, çetrefil olmayan anlamlarına da gelebilir.[90] Kendi kendine doktorluk eden bir doktor gibidir. (Aristoteles, 194 b 30). Bu, kendi kendine yetme, özelliğiyle doğa, tekrarlayalım, filizofun kurmaya çalıştığı düzenin örneğidir. Devlet düzeni, doğanın yarattığı bir düzendir, aslında. (Aristoteles, 1253 a 25). Doğanın işi insana yiyecek sağlamaktır (Aynı yapıt, 1258 a 19-38).

Doğa, kendi kendine işleyen bir düzen olmasına karşın, her zaman yetkin değildir. Özürsüz, eksiksiz değildir. Doğada bir körü körüne işleme vardır. Bu her zaman insanın yararına olmayabilir. O nedenle doğanın bu kör işleyişini değiştirmek gerekebilir. İşte burada mekanik beceri (μηχανη) önemli olur

---

88. Omnes homines, natura scire desiderant. παντες ἄνθροποι του εἰδεναι ὀρέγουνται φύσει. Aristoteles, 980 a 20.
89. (B1) κατα φύσιν διαιρέων ἕκαττον.
90. τὸ φυσικον, το τεχνίον'un çetrefil olanın, tekhnê'yle elde edilmişin zıtıdır.

(Aristoteles, 847 a 13-20). Tekhnê, doğanın eksik bıraktığını tamamlar (Aristotales, 194 a 15). Doğa eğitimsizdir, öğretmeni yoktur, yine de gerekeni yapar, yaptığını doğru (gerektiği gibi) yapar.[91]

Ahlak alanında erdemlerimiz ne doğal (φύσει) ne de doğaya aykırı (παρα φυσιν) dır (Aristoteles, 1103 a 23-25). Eğitim ve doğa birbirine karşıt değildir. Kültür, doğaya aykırı değildir. Doğa, ve kültür, insan yaratmaları, bilimsel bilgi ve sanat birbirlerinin tümleyenleridir.

Doğa, canlıdır, hareketlidir, doğurur, yaratır, büyür, gelişir.[92] Bu anlamda, tekhnê'yle akraba sözcüklerden τεύχω fiiliyle ilgili. Tevkhô, fiili, yapı yapma, sanat yapıtı üretme, doğa olaylarına neden olma demek. Sanırım, tekhnê'nin kısmen de olsa, füsis'le örtüştüğü bir anlam alanını göstermesi açısından ilginç bir sözcük.

Tekhnê, bütün bu, doğa, ruh ve devlet düzeni içinde, yönetimin kendisidir. Yönetim bir sanattır çünkü. [93] Kültür yoluyla öğretilen şeyleri de kapsar.[94] Tekhnê, gök çekimli filozofların yorumlarına karşın, Eski Yunan ktültürünün hemen hemen tümünü kapsar. Bu τεχνητός, teknik kültür, doğal olana da tümüyle zıt değildi.

Yalnız, düzenin yürümesi için denetim altına alınmalıydı. Sanat (Bu sözcüğü, tekhnê'nin en geniş anlamı içinde yorumluyorum!), kendi doğasına bağlı kaldıkça kötülükten uzaktı (Platônos, **Devlet,** 342 b). Kuralları belirlenmeli, sınırları çizilmeliydi, sanat "birçok" işi birden yapmamalı yalnızca gere-

---

91. Örneğin Hippokratik yazılarda ἡ φυσις ἑκουσα, οὐ μαθοῦσα, τα δεοντα τι ποιει deniyor.
92. φύσις, φυω fiilinden, doğurmak, yaratmak, anlamlarını da taşıyor. Hippokratik yazılardan γυναικεια'da kadınlık organı, erkek yumurtalığı (testis) anlamlarını içermesi, bu yaratıcılığı gösteren bir özelliktir, sanıyorum.
93. Örneğin, Platônos, **Devlet Adamı,** 293 b.
94. Sokrates, buna "τὰ ἐν τέχνῃ ὄντα" diyor, **Protogoras,** 319 c. 7.

keni gerçekleştirmeliydi (Aynı yapıt, 374 a - b). Kendine ne veriliyorsa, onu yapmalıydı. Ölçüyü kaçırmamalı yönetimin buyruğunda olmalıydı. Yoksulluk da, zenginlik de sanatı bozardı (Aynı yapıt, 421 e). Sanat, babadan oğula geçecektir (Aynı yapıt, 467 a). Zevk veren, yararlı olandan daha üstün görülecekti (Aristoteles, 981 b 15). Ücret önemli olmayacak, tek tek sanatlar, ücret peşinde koşmayacak, gerekeni yapacak, ücret sorununu ayrıca ücret alma sanatı çözecekti (Platônes, **Devlet**, 346 c).

Sanat önemliydi, çünkü ondan formu ruhta olan şeyler meydana gelirdi.[95]

SON SÖZ

Eski Yunan Kültürünün belli bir zaman dilimini alarak, kimi yazılı metinlerden yola çıkıp, bir tekhnê yorumu geliştirmeye çalıştım. Bu çabamda, kesin, net, birbirine sıkı sıkıya bağlı savlar aramadım. Bunun zaten çık zengin bir malzemeye dayandığım için, zorlama olacağını düşündüm. Mitos'tan felsefeye uzanan bu araştırmada, bir takım ipuçları vermek, konuyla ilgilenenlere kendi araştırmaları için yer yer dikkat çekici bir malzeme sunmaktı, amacım. Bundan dolayı, araştarmamdan çıkarılacak sonuçları okura bırakıyorum.

Çağımda tekniğin yerini, anlamını sorgulayan bir felsefeci olarak, Batı Kültürünün köklerinde, tekniğin ne denli önemli olduğunu, hemen hemen kültürün kendisi olduğunu anladım. Elbet, tekhnê çok farklı anlamlar taşıyordu bu kültürde. Üstelik yirminci yüzyılın son yıllarında, tekhnê'nin "teknik"le nasıl bir bağı olduğu sorusu her zaman sorulabilirdi. Yine de bu kavramın, başka hangi kavramlarla akrabalığı olduğu, çağımızda

95. ἀπὸ τέχνης δὲ γίγνεται ὅσων τὸ εἶδος ἐν τῃ ψυχῇ (Aristoteles, 1032 a 32 - 1032 b 1)

da bu tür bir kavramsal akrabalığın kurulup kurulamayacağı (yazımda bu konu bir kaç ipucu dışında tartışılmadı!) araştırmamızı yönlendiren temel kaygım oldu.

Okur, bu araştırmamı, oluşturmaya çalıştığım bir teknoloji kuramının bir parçası olarak, görürse, onun diğer yazılarımın içindeki yerini anlayabilir. Ayrıca, salt Eski Yunan Kültürüyle ilgilenenler, bu kültürde gördüklerimi, belki öğretici ya da ilginç, bellki de, daha ince, daha ayrıntılı filolojik verilerle desteklenmesi gerektiğinden gözüpek bulabilirler.

Nisan - Kasım 1991 ANKARA

---

* Bu yazımı sevgili hocam Taşlıklıoğlu'na adıyorum. Üç yıllık Latince eğitiminden sonra, bu dilde "mızrak ve kalkan seslerinin ötesinde" felsefe sesi duyamayan, işlerinden ötürü de yalnızca yeni başlayanlarla bir yıl Yunanca dersi izleyebilmiş bir mühendis felsefe öğrencisi olarak, beni karşısına almış ve ilk ödevini vermişti. Galiba, Herodotos tarihinden bir bölümü, cümle cümle alıp çözümleyecektim. Canla başla çalışıp kotardığım ödevimi geri verirken, çok kızgındı bana. Yunanca harfleri yazarken, nefes işaretlerini unutmuştum. "Hiçbir şey öğrenmemişsiniz" diye yazmıştı kâğıda. (Hâlâ "birşey" öğrenebildim mi acaba?) Çok mahçup olmuştum. Bu nefes işaretleri bana **Spiritus**, bir anlamda, Tanrı soluğu gibi gelmişti. Bu soluğu duymak için ὕβρις'e yakın bir yerlerde, düşüncenin ve kültürün sınırlarında dolaşan περιττός olarak yaşama, düşünme kaygımı, doktora öğrencileriyle birlikte okuduğumuz **Sokrat'ın Savunması'nda** kendisinden ilk kez işittiğim μηδὲν ἄγαν (ne quid nimis) "aşırıya kaçma" ilkesiyle, her nasılsa bir araya getirmeye çalışmıştım. Çalışmaktayım. Kendisine, Yunan Kültürüne açtığı pencereden hep el salyayacağım.

** Kapı o kadar geniş ki! Konu o kadar geniş ve derin ki, ileri sürdüğümüz görüşlerin elbet bir önemi olur. Yine de bu, ne söylesek olur anlamında değil. Konu, yoruma, özellikle değişik yorumlara uygun demek. Bu sözü olumsuz anlamıyla değil, rastgele söylenip, şansına anlam kazanmış yorum çabaları için almadım yazımın başına. Çalışmamı, belli bir kültür adamının belli bir yapıtıyla sınırlı tutmadığım, çok geniş bir kültür alanında dolaştığım, bundan dolayı da savlarımın sıkı biçimde savunulmasının güçlüğünü göstermek için, bu sözü bir "çıkış sözü" olarak andım.

KAYNAKÇA

Çalışmamda geçen özgün metinler için "The Loeb Classical Library" serisindeki yapıtlara başvurulmuştur.

Aeschylus, **Prometheus Bound, The Suppliants, Seven Against Thabes, The Persians,** Penguing Books, Harmondsworth, Middle Sex 1984 (1961)

Aristofanês, **Eşek Arıları,** Çev.S. Eyüboğlu, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966.

Bernal, J.D. **The Social Function of Science,** The M.I.T. Press, Cambridge, 1967.

Cohen, M.R. ve Drobkin, I.E., **A Source Books in Science,** Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1966.

Cook, A.B., **Zeus : A Study in Ancient Religion,** Biblo and Tannen, New York, 1964 (2 cilt, 2. cilt 2. kısım.) Metinde **"Zeus"** olarak kısaltıldı.

Diels, H., **Antike Technik,** Otto Zeller, Osnabrück, 1965.

Erhat, A. **Mitoloji Sözlüğü,** Remzi Kitapevi, İstanbul, 1978

Graves, R., **The Greek Myths,** Penguin Books, Hormondsworth,

Middle Sex, 1975.

(Hesiodos), **Hesiodos, Eseri ve Kaynakları,** Çev. S.Eyüboğlu-A.Er hat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.

Hodges, H. **Technology in the Ancient World,** Alfred A. Knofp, New York, 1970.

Homeros, **İlyada,** Çev. A. Erhat-A.Kadir, Sander Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1981.

Homeros, **Odysseia,** Çev. A. Erhat-A.Kadir, Sander Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1981.

Ihde, D. **Technology and the Life World,** Indiana University Press, Bloomington and Indionapelis, 1990.

İnam, A., "Bir Toplumsalbilim Düşüncesi", **Impetus,** sayı 1, 1985.

İnam, A., "Ziya Gökalp'in Düşünce Çerçevesini Anlama Denemesi",

O.D.T.Ü. İnsan Bilimleri Dergisi, 1988/1

İnam, A., "Herakleitos Üstüne Bir Ussallık araştırmas" **Araştırma,** A.Ü. D.T.C.F. yayını, Cilt XIII, 1991

Jaeger, Werner, **Paideia,** Walter, De Gruyter, Berlin, 1944.

Kerenyi, K., **Die Religion der Griechen Und Römer,** Droemer-Knaur, München, 1963.

Liddell, H.G. ve Scott R., **A Greek - English Lexicon,** At the Clerondon Press, Oxford, 1968.

Mansel, A.M., **Ege ve Yunan Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984 (4. Baskı)

Menge, H., **Grosswörterbuch Griechisch,** Langenscheidt, Berlin, 1970.

Necatigil, B., **100 Soruda Mitologya,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973

Peterich, E., **Küçük Yunan Mitologyası,** Çev. S.Y. Baydur, Milli Eğitim Basımevi, 1946

Roochnik, D.L., "Socrates's Use of the Techne-Anology", **Journal of History of Philosophy,** Cilt 24, No. 3, 1984

Sarton, G., **A History of Science, Ancient Science Through the Golden Age of Grecce,** John Wiley Sons, New York, 1964 (1952).

Sayılı, A., **Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1966.

Taşlıklıoğlu, Z., **Grekçe Gramer ve Syntaks,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968.

İNSANIN İÇİNİ YARATMADA TEKNOLOJİ ETKİSİNDEKİ SANATIN YERİ

GİRİŞ

Bu yazı, yaşadığımız dünyanın yorumlanmasında karşılaşılan bazı sorunlara dikkat çekerek, bunların anlaşılması için bir düşünce modelinin ipuçlarını vermeye çalışıyor. Sanatın, teknolojinin, diğer kültür etkinlikleriyle birlikte bir yorumlanma çabasıdır.

1. İNSANIN İÇİNİN ANLAŞILMASI GEREKLİLİĞİNİ DOĞURAN TEKNOLOJİYE VE SANATA İLİŞKİN BAZI SORUNLAR

"İnsanın içi" ya da sedece "iç" kavramı, düşünce tarihinde, çağımızda, özellikle gizemci (mistik) eğilimler taşıyan psikologlar, kültür adamları, edebiyatçılar tarafından epey kullanılmış.

Bu kavram, yazımın ana eksenini oluşturuyor. Sanat-insan, teknoloji-insan arasındaki ilişkiyi açıklayıp yorumlamada, eleştirmede yararlanacağım ondan; nicedir, insanın evrendeki yeri ve anlamını düşünürken dayandığım temel bir kavram durumunda.

Burada, onun oldukça sınırlı bir açıklamasına girişeceğim. Umarım, bu açıklamalarım, sanat ve teknoloji yorumumun anlaşılmasına yetecek.

İnsan, alışılmış anlamıyla yalnızca "zihin"den, "akıl"dan oluşmuyor. Yalnızca bilen, anlayan, sezen, düşünen bir varlık değil. İnsanı yalnızca bilen, bilim yapan, hesaplayan bir canlı olarak görmek, yine onu, yalnızca üreten, âlet yapan, teknoloji ortaya koyan bir varlık olarak anlamak, eksik anlamaktır, özürlü anlamaktır. Neden? Yaşadığımız kültür sorunları, tekno-

lojinin yarattığı bir yığın dert, insanın dünyayı, **kendini doyasıya gerçekleştirebilecek biçimde anlamlandıramayışının** altında, başka şeylerin yanında, içinin yetesiye anlaşılmaması yatıyor sanıyorum. Bu sanım, doğrusu savım, karanlık olanı, yâni insanın şu anda yaşadığı teknoloji ve sanatla ilgili sorunların, bunalımların, daha da karınlık görünen bir "iç" kavramıyla açıklanmasına mı götürüyor beni? Değil! "İç" kavramını kendime göre yorumluyorum. Kendi düşünce çevremde çekirdek bir kavram. Ama, benimle benzer kaygıları paylaşanlara, beni dinlemek isteyenlere, bu kavramda o ürkütücü gizemciliği değil de, aydınlatıcı, ipucu verici önemli sezgiler içeren görüşler bulanlara derdimi **açıklamaya** çalışacağım.

Bu amaçla, ilkin, teknoloji konusundaki kimi sorunlara şöyle bir değineyim.

Teknoloji, insanın üretimiyle, yaratılarıyla ilgili. İnsan bir açıdan, çevresiyle başedebilmek için **eşya** yapıyor. Oluşturduğu, ürettiği eşya, bilgisine, eylemine, duyumlarına, duygularına karışıyor.

Teknoloji, insanın "çıplak doğa" ya bir katkısı. Fiziksel bir mekânda yer tutan nesneler üretiliyor: Eşya, eşyayı yapan makinalar. İnsanın içi genişliyor, bedeni. teknolojik araç gereçle donanıyor. Görülemez uzaklıkları görüyor, gidilemez yerlere gidiyor, işitilemez sesleri duyuyor. Erişebilirliği artıyor.

Teknolojinin özgün amacının, başlangıçtaki amacının çevreyle başetmek olduğunu düşünüyorum. Hastalıklara karşı, doğa güçlerine karşı durmak. Ayakta kalabilmek. Yaşamını sürdürebilmek. Şimdilerde bu anlam yitmiştir. İnsan, kendi yaratılarının özgün anlamını yitirmiştir. Çevresini yitirmiştir. Doğayla savaşında, doğayı yitirmek üzeredir. Doğa, sömürülmüş, kirlenmiş, kötüye kullanılmıştır. Kullanılmaktadır. İçi, dışa uzanan insan, dışı boyunduruğu altına almak istemiştir. Bu kavgasında ölçüyü kaçırdığı, bu kavgasını içine yediremediği, sindireme-

diği, katamadığı, **doğayla ortaklaşa çalışamadığı için** dışını da, içini de yitirmek üzeredir.

Bu saptamalarım, okurun yabancısı değil. Yıllırdır, değişik söyleyişlerle anlatılıp duruyor.

Teknoloji, içimize uzak düşmüştür. İçimize alınamamıştır. Oysa, özgün anlamıyla, teknoloji bir olanaktır. Hem de müthiş bir olanak. Neyin olanağı? İnsanın içini yaratabilmesinin.

Eşya üretiliyor. Dış dünyaya, dış gerçekliğe bir katkıdır bu Üreten makinalar, fabrikalar yapılıyor. Fabrika üreten fabrikalar da. Bilgi üretiliyor. Bilgi teknolojisi oluşuyor. Bilgiler, saklanıyor. Kullanılıyor. Bir eşya gibi. Araç gereç gibi.

İnsanın çevresindeki varlıklar değişiyor. Çoğalıyor. Çevresi değişiyor. Bilgisi değişiyor. Eylemleri de. Duyguları da. Duyumları da. Görünmez ışıklar görülüyor. (Örneğin, mor ötesi ışık). Bilimin kuramları düşünce ortamına (Bundan böyle, yalnızca **ortam** diyeceğim. **Çevre,** fiziksel, fizyolojik, psikolojik, sosyolojik, siyasal etkileri oluştururken, **ortam,** yalnızca, düşünce tabanlı belirlenmeleri içeriyor.) yeni kavramsal "varlıklar" katıyor. ("Pozitron", "kuvark", "bilinç altı" gibi). İnsan bunlara karşı bir duygu atmosferi (pathos) oluşturuyor. İnsanın içi, başedilmesi, sindirilmesi gereken, sürekli "yeni" konularla, nesnelerle, bilgilerle, duygulanmalarla, duygularla karşı karşıyadır. Bitimsiz ödevler var içimizin önünde. Yorumlanası dünya, giderek daha karışık, daha çetin, daha zor kılıklarla dikiliyor önümüze.

Çıkmaz, şurada görünüyor: Yorumlamak için kuramlar, bilgiler, sanat ürünleri üretiyoruz. Ürettiklerimizi anlamak için bir daha üretmek zorunda kalıyoruz. Bu iş böyle sürüp gidiyor. Eziliyoruz. İçimize bir türlü sindiremediğimiz bir çevre ve ortamda yaşamak: Cehennemi yarattık dünyada, hep birlikte, hepimize kutlu olsun!

Karamsarlığa gerek yok. Özgün anlamı unutmayalım. Çevreyle başedilecek. Çevre içimize katılacak. Ortam sindirilecek.

Teknolojiyi düşman görmek, anlam felcine uğramış içimiz için bir çıkış değil. Çevre fethedilecek, boyunduruk alınacak bir şey değil.Doğa da. İçimiz de. Şu acılı, karamsar çağımızda, önce, içimizle dost olmayı öğrenmek gerekiyor. Teknoloji orada yerini bulacak. İçlerimizi, anlam kaynaklarımızı yaralandırmayalım.

Neden bu hâle geldik? Anlam veremez olduk olup bitene. Kendimize. **Yorum gücüne** gereksinmemiz var. İçle bütünleşen teknolojiye. İçimizin sesiyle, müziğiyle, teknolojinin, bilimin sesinin uyumuna, tını birliğine, tını uyumuna zorunluyuz. Biliyorum, birçok insanın bu konuda birçok yorumu var. Ben kendiminkini söyleyeceğim. Önce sanat üzerinde durayım bir.

Sanatla, tekniğin başta "bir" olduklarından söz edilir. Burada, "sanat" ı, alışılmış anlamıyla, "güzel sanatlar", resim, mimarlık, heykel, seramik... müzik, edebiyatı da kuşatan en geniş anlâmıyla alıyorum. Böylesine çapraşık, karmaşık insan etkinliği ve ürünlerini "sanat" başlığı altında yorumlamanın zorlukları var. Bu yazının amaçları açısından bu zorlukları göğüslüyorum.

Schelling, Schopenhauer gibi düşünürlerin sanatı, sanatın bâzı dallarını bir "kurtarıcı" gibi görmelerine yazık ki katılamayacağım. Yazık ki diyorum, keşke öyle olsaydı demek istiyorum. İnsanoğlu/kızı kendini bir sanat yapıtını yaratır gibi yaratabilseydi, hiç değilse, "dâhi"ler becerebilseydi de bunu, "kurtuluşa" (!) erişebilseydik.

Teknolojinin özgün anlamının çevreyle başetmek olduğunu, fiziksel, "maddî" sorunların çözümüne yönelik olduğunu söylemiştim. Sanatın bu savaşta yeri yok demiyorum. Sanat, insan içinin bilen, duyan, eyleyen, üreten yanlarının tümüyle ilgilidir. Sanat, karnımızın doymasıyla da ilgilidir, dünyayı açık-

lamamızla da; doğa karşısındaki korkularımızla, ölüm karşısında çaresizliğimizle, siyasal baskılar altında ezilmeyle, ekonomik olarak, düşünce olarak sömürülmeyle de.

Sanat, insan içinin dile getirilmesi, ortaya konması, yaratılması için önemli imkanlardan biridir. Bilim, teknoloji, din, ideoloji, inanç sistemlerinin yanında, sanat da, bir anlama, yorumlama, bir anlamıyla açıklama biçimidir. Dış ve iç gerçekliğin anlaşılmasına, algılanmasına, kavranmasına yardımcıdır. Yaratılmasına da. İnsan, sanatla kendini dile getirir, ifade eder, tanır, anlar, değiştirir, aşar.

Kant sonrası Alman idealizminin sanata verdiği abartılı anlam, yazık ki yaşadığımız çağda pek etkili değil. Sanat, insanın kendini oluşturmasında, "içini" yaratmasında, bilim ve teknolojinin yarattığı bunalımlardan kurtuluşu için yeterli ipuçları veremiyor. Tek başına, müzikle, heykelle, resimle, şiirle, öyküyle bir çıkış noktası bulamıyoruz. Bulabilseydik, çevreci düşünürlerin, gerek dindar gerek toplumcu gerekse liberal açılardan attıkları çığlıklar kültür atmosferimizde bu denli şiddetle yankılanıp durmazdı.

Öyleyse, bilim, teknoloji, sanatı bütünleyip, onların altında yatan insan anlayışını sorgulayarak, yeniden yaratmak gerekiyor.

Bu amaçla dönelim yeniden başa : Ne anlıyoruz "insanın içi"nden, ne anlamalıyız? Ne başarabiliriz bu kavramla? Yalnızca bir "kavram" değil, bu "iç", dünyayı değiştirmek için gerekli olduğunu sandığım sıçrama tahtalarından biri. Şimdi, "iç"i bu açıklamaların ışığında biraz açayım, sonunda da bu açıklamaların tamamlanması gerekli noktalarını göstermeye çalışarak yazımı bitireyim.

2. ÖYLEYSE, NASIL BİR İÇİMİZ OLMALI Kİ, SORUNLARIMIZI ANLAYALIM, ÇÖZMEYE ÇALIŞALIM, ANLAMLANDIRALIM, DEĞİŞELİM, DEĞİŞTİREBİLELİM?

2.1 "İÇ"İN YAPISI ÜSTÜNE BİRKAÇ SAPTAMA

a) İç'im bir **farkına varma** merkezi (Bilinçlilik, bildiğini farketme)

b) İç'im bedenimin işleyişinin gürültüsüyle sarmalanmış. Biyolojik varlığımın çalışmasından gelen etkilerin bazılarını duyarım, bâzılarını duymam. Duyduklarımın kimileri tutku olur, duygu olur. İçim, bedenle var. Beden oldukça var. Bedene dayalı. Bedenle "kaim". Biyolojik bir gerçeklik üzerine kurulmuş.

c) İç'im ne bir "ayna" ne de bir "fotoğraf" makinası. Kendi "dışındaki" gerçeklikle bir bütün. Çünkü içinde saklar dışı. Bedeni, fiziksel, biyolojik varlığı taşır. Dışla arasındaki sınırı, haritada iki ülke arasındaki sınır gibi belirleyemeyiz. Dış, içi **dış olarak** taşır; iç, dışı, iç olarak taşır. Öklidçi bir düzlem ya da uzay geometriyle anlaşılamaz, bu iç-dış ilişkisi. Nasıl anlaşılabilir? Bir başka yazımda anlatacağım.

Dış-İç ilişkisi bir enerji akışıyla olur.Duyumlar, izlenimler bir enerji alışverişidir, dış'la iç arasında. Alışveriş ikili ilişkiyi, karşılıklı ilişkiyi gösteriyor. Gerçeklik algılanırken gerçekliğe bir şey katılır. Kant'ta olduğu gibi, salt epistomolojik anlamıyla bir "Zusatz" değil, varlıksal anlamıyla bir enerji, bu katılan!

d) Öyleyse, iç ile dış arasında "baştan beri" bir iletişim var. Yalnız değil iç. Diğer içleri bedenli gerçeklikler olarak taşır kendinde. Demek ki içte beden var; doğa, başka içler, toplum var. İçte **içlenmiş** dış var. (**İçlemek** ile **içselleştirmek** aynı şey değil. İçlemek, farkında olmadan oluveren bir süreç. Bir **katkı,** özel bir katkı, bir çaba gerektirmiyor. Oysa, içselleştirmek, çoğu kez bilinçli bir çaba sonucu gerçekleştiriliyor.)

e) İç'te, içlenmiş (Türkçe'de "içlenmenin" yarattığı çağrışım ne anlamlı!) bedenden ve toplumdan gelen etkilerle, duyumlar, duygular, tutkular, arzular, duygu fırtınaları yaşanır. İç, bu anlamıyla "zihin"den, "akıl"dan çok geniştir. Batılıların "logos" dediği, akıl, yalnızca iç'in bileşenlerinden biridir.

f) İç, dışla olan enerji alışverişinin yanında, kendi sınırları içinde, kendi öz enerjisiyle kendini oluşturabilir. Kurabilir. Burada, doğadan, toplumdan, geçmişten gelen belirlenimlerle sınırlıdır. Bu sınırları zorlayabilir, anlamaya çalışabilir.

g) Gerçekliği (kendi iç gerçekliğini ve dışındaki gerçekliği) **belli bir açıdan görür.** Belli enerji alışverişi düzeniyle bu **açısal görme** göreceliğe ya da öznelliğe yol açma tehlikesini taşıyor izlenimini verse de, böyle bir durum yoktur. İç, gerçekliğin **kendine özgü** bir parçasıdır, ondan ayrı değildir. Arada bir uçurum yoktur.

h) İç'in kültürel açıdan etkililiği, kültür atmosferinde, kültür mekânında, tuttuğu yerle anlaşılır. Kültür, bir insan ürünüdür. Yaratısıdır. Bu yaratıyı oluşturma sürecidir. Etkinliğidir. Tek tek içlerin kültür mekânında yer tutmalarını belirleyen etmenlerden bazıları şunlardır: Biyolojik, duygusal, eylemsel, bilgisel, ürünsel yapılar. Kültür mekânında yer tutmak, bu öğelerin olanca zenginliğiyle bileşime sokulduğu bir "iç"in yaratılmasıyla olanaklıdır.

2.2 BEKLENEN İÇ

Sağlıklı bir toplumu, sağlıklı bir dünyayı, iç gerginlikle dış gerçeklik arasındaki uyumun, çatışmanın, iletişimin, iç gerçekliği yok etmeyeceği, dış gerçekliğin iç'i ezmeyeceği, iç tarafından yaratılabileceği, iç'in kendi çevresine, ortamına, tarihine sahip, geleceğini kendi oluşturabileceği, güvenlik duygusunu zedelemeyeceği, bedeniyle ve doğayla başedebileceği ilişkiler oluşturabilir. Bu açıdan bakıldığında, sorunlara çözüm ararken

iç'in işlevini yerine getirebilmesinde taşıması gerekli özellikler şunlar olabilir:

a) İnsan öncelikle, yukarıda bâzı özelliklerinden söz ettiğim bir "iç"e sahip olduğunun **farkında** olmalıdır. Bir iç taşıdığının. Dış gerçeklik, **dıştan** ve **içten** içi etkiler. İçten, bedeni aracılığıyla, içgüdüler, cinsel itkiler olarak. Dıştan, izlenimler, uyarımlar, telkinler, toplumsal, tarihsel gerçeklikler, çevresel ve ortamsal etkiler olarak. Bu etkiler iç'te **içlenirler.** Bu içlenme, farkında olunmayan bir süreçtir. Çoğu kez, farkında olmayarak, bedenimizin zorlamalarını, kültürümüzü, toplumumuzu, alışkanlıklarımızı içimizde taşırız. Bu, içlenmedir. Bu etkiler üzerine düşündükçe, bunları anlayıp, yorumlayabildiğimiz, içimizdeki diğer etkilerle ilişkiye sokup, içimize sindirebildiğimiz sürece, onları içselleştirmiş oluruz. İşte, bilinçsiz, içlenmiş, ama farkında olmadığı için tarihine, **kültürel belleğine** sahip çıkamamış, kendi kültür mekânında yeri olmayan içler yaratmamak için, önce içimizin olduğunu farketmeliyiz.

b) Bu farkedişte, bu anlama çabasında türlü engeller vardır. İç'in farkedilmesi **insan bütünlüğünün** farkedilmesidir. Çünkü, yukarıdaki saptamalarda da belirttiğimiz gibi ("f" maddesi) insan, yalnız bilinçten oluşmuyor. O, bedensel (hayvansal), eylemsel (ahlaksal), duygusal ürünler ortaya koymaya çalışan bir iç taşır. Bu iç'in farkedilmesindeki engellerden ilki, çoğunlukla, iç'in kavranmasına olanak tanımayan bir eğitim sisteminde, ortamında yaşanıyor olunmasıdır. Gizemci öğretiler, geçmiş yüzyıllardan akıp gelmekte, birtakım eleştiri kaldırmaz bilgiler, teknikler içermektedir. Kendileri bâzen öyle demese de, hemen hemen dinsel, ideolojik öğretiler taşımaktadır. Hiç değilse, bu görüşlerin bilgisine sahip kişiler bu bilgileri tekelleri altına almakta, gizli tutmaktadırlar. Teknikleri vardır. Bu niteliklerinden ötürü, yazık ki, birtakım şaklabanların, sahtekarların, patalojik ruh yapısına sahip kişilerin at oynattığı bir alanda görünüyorlar.

Bilimlerin, kültür felsefelerinin, insan anlayışlarının tartışmaları ışığında bu görüşlerin eleştirilmesine gerek vardır. Onları neden "sihirli formüller" gibi kabul edelim ki? Neden onları içselleştirmeden, yorumlamadan ele alalım ki? Yoksa, onlar da tıpkı teknolojinin bir türlü denetleyemediğimiz, anlayamadığımız etkilerine benzer etkiler yaratmaz mı üstümüzde? İçimize teknoloji gibi "tahakküme" ne hakları var "manevi" görüşlerin? Bir görüşün "manevî" olması, bizi boyunduruğu altına alması mı demek?

Kısacası, iç'in anlaşılması, içi oluşturan öğelerin, bedenin, duygunun, ahlakın, sanatın ve teknolojinin anlaşılması demek. Tersi de doğru. İçmizi anlamaya çalışarak, öğelerini anlayabiliriz. Dışımızı. Dış gerçekliği.

c) İç'in farkedilmesi, özerk, bağımsız içler yaratmada gerekli koşuldur. Yetmez. Bedenden ve duygusal yapıdan gelen belirlenimlerle başetmeye çalışmak, onlarla bütünleşmek, onların üstesinden gelmek gerekir. Yoksa, toplumsal olarak bağımsız olabilme imkanına sahip bir çevrede yaşasak bile, siyasal güç bizi ezmiyor olsa bile, içimizin hapishanesindeyizdir.

d) Bilginin, üretimin toplumsal yaşayışla bütünleşmediği durumlarda içimizin özerkliğinden söz edemeyiz. İçimin özerkliği, başka içlerin özerkliği ile birliktedir. Toplumsal çevreye bağlılığım bundandır. İçimin özgürlüğü, yaşadığım toplumun özgürlüğüne bağlıdır. İçimin yaratılması, içini yaratmış insanlarla paylaştığım yaşamayla elde edilebilir. Toplumsal yasakların kalkması, ideolojik baskıların aşılması, içimin yaratılmasında bir önkoşuldur. Birbirleriyle içlerini paylaşabilen, birbirini ezmeyen bir çevreye gerek var. Bedenimizle, doğayla, toplumla olan ilişkimizin sağlıklı yürütülmesi gerekiyor. Nasıl bir çevre? Bu soru bu yazının konusunu aşıyor.

e) Çevrenin korunması, doğal dengenin insanı ve çevresini yok etmeyecek düzeye getirilmesinde **için korunması** unutu-

luyor. İç'in korunması, insanın yerel olanın korunması demek bir yanıyla. Evrensellik ve evrensellik adına merkezileştirme, iç'in ortadan kalkması için bir tehdit oluşturabilir. Yerellik, bir 'sürü içgüdüsünün sonucu değil! Boş bir ulusculuk hiç değil! Savaşları yaratan, bencillik bu değil! Ancak içini yaratabilmiş insan, başka içleri anlayabilir. Vatanı olan, kültürü olan, inancı olan, başka inançları anlayabilir. Onlara düşman olmaz. Haddini bilen, sınırını bilen, başka içlere saygısı olan içlere gerek var.

2.3 SANATIN BAŞARABİLECEĞİ

Sanat, gerçekliğin yüzlerini görme, duyma, yaşama, anlama yollarından biri.

Teknoloji de böyle anlaşılabilir. Teknik araç gereçlerle, doğaya, varolana 'bir şey katmış oluyoruz. Kattıklarımız **işliyor.** Kullanılıyor. Yaşayışımıza ve doğa yasalarına uyuyor! Bu işleyiş ve uyumdan kalkarak doğayı ve yaşamayı anlayabiliriz. Belki de, doğrusu, işlemeyişinden. Aksayan bir makina, bir teknik gereç, o makinanın, o gerecin nasıl işlediğini, yaşamımızda nasıl bir yer tuttuğunu, bir yanıyla yaşamımızı aydınlatabilir. Teknolojinin başımıza sardığı sorunlardan, yaşamımızın anlamı üstüne düşünebiliriz. Yorumlar getirebiliriz. Bunu hep yapıyoruz da.

Sanat belki daha çok duygusal alana yönelik. Heidegger gibi filozofların savına göre, başlangıçta teknoloji ile sanatın ortak anlamı vardı. İkisi de gerçekliğin ortaya çıkmasına yardımcı oluyorlardı. Sonradan, hesaplayan, ölçüp biçen akılın egemenliğindeki teknoloji, doğayla el ele yürümedi. Doğayı sömürmeye başladı. Doğaya ters düştü. Sanat, bu yanlışı, bu özürü ortadan kaldırmaya yardımcı olabilir mi? Sanatın teknolojiyi de yorumlama olanağı var. Sanatta, insanın iç'inin çevresiyle ve ortamıyla ilişkisinde teknolojinin yarattığı tahribatı ortadan kaldırma umudu var.

Unutmayalım, sanat da yabancılaşmaya yardımcı olabilir: Sanat da, açığa çıkaracağı yerde örtebilir. Kargaşayı arttırabilir. Hiççiliğe (Nihilizm) yol açabilir. Umutsuzluğumuzu pekiştirebilir. Öyleyse, ne yardan ne serden vazgeçmeli! Gerek teknoloji gerekse sanat içlerimizin keşfinde, yarattıkları, yaratabilecekleri olumsuzluklarla iç'imizin zedelenmesine yol açabilirlerse de, bizden bir parçadırlar. Bizdendirler. Bizim yaratılarımızdır. Yaratılarımıza sahip çıkmayı, anlamlandırmayı öğrenmek gerek. Yarattığımız cehennemi, cenneti, arafı da araştırmak, sorgulamak gerek. Çünkü onlar bizim. İster uyum içinde, ister uyumsuzluk içinde olalım, tehlike, bulunduğumuz durumlara anlam verememekten kaynaklanıyor. Sürekli bir dengeyi, uyumu, cenneti düşlemek, yaşamayı anlayamamaktır. Dünyada kalıcı cennet yoktur. Uyum ve uyumsuzluk biraradadır. Sanat, teknoloji, bilim ve bunların dışındaki inanç sistemlerinin sağlayabileceği olanaklarla, yaşadığımız dünyaya, içimizden çıkan dünyalar koyarak karşı duracağız. Direneceğiz. Israr edeceğiz. Sabredeceğiz. Coşacağız. Acı çekeceğiz. Kızacağız. Umutlanacağız. Umutsuzluğa düşeceğiz. Yaşam sürecek. Anlamlı yaşamalar sürecek.

Umınayalım mı?

Sanat, içlerin oluşmasına, yaratılmasına bir katkı, sahte, kokuşmuş, uyduruk içlere bir eleştiri. Sanat, gerçekliğin bilimle, teknolojiyle sınırlı boyutlarının ötesine gidip, farklı boyutlarını gösterebildiği için, büyük bir olanak. Sanattan yararlanalım. Yıldızlar, gezegenler, yalnızca bilimlerin anlattığı gibi değil! Nice **değişik** yüzleri var onların. Sanat bunu anlatacak, içlerimiz görecek bu boyutları. İçselleştirecek. Zenginleşeceğiz. Üstelik sanat, teknolojinin kendisine sunduğu olanaklarla, teknik malzemeyle, araç gereçle anlatacak derdini, bilimi ve teknolojiyi yorumlayacak. Bilim de sanatı. Sanat da bilimi. Böyle sürecek.

Çatışmalar, sıkıntılar , kokuşmalar, durgunluklar yaşanacak. Hareketin olması için kaçınılmaz bu. Öyle içlerimiz olacak ki, tüm bu sıkıntılardan kurtulmayı bilecek. Kendine yakışır dünyayı, çevreyi, bilimi, duyguyu, inancı, teknolojiyi, yönetimi yaratacak.

Ummayayım mı?

İÇTEN KALKAN BİR KÜLTÜR FELSEFESİNE DOĞRU

Neden iç'le birçok şeyi çözebileceğimi sanıyorum ki? Çünkü, iç'le birleşememiş, onunla anlamlandırılamamış gerçeklik, iç gerçeklikle dış gerçeklik arasındaki uçurum, sorun yaratıyor. Peki, anlam verememek, iç'den mi, iç'in zayıflığından mı yoksa, dış'la **gerçekçi** ilişkiye geçememekten mi kaynaklanıyor?

Uygun bir çıkış noktası mı iç'ten kalkmak?

İç'e ağırlık veren bir bakışla çözülecek sorunlar nelerdir? Başka sorunların yanında, aşağıdaki dileklerin ışığında;

1. İnsanın çevresiyle, bilgisiyle, bilimle, teknolojiyle ilişkisini düzenleyecek,

2. Gerçekliğin farklı yüzlerini, insanın boyutlarını sergilemeye yarayacak,

3. İnsanın kendi içini özerk olarak yaratabilecek, onu belirleyen, doğal, düşüncesel, siyasal etkileri farketmeye yardımcı olan,

4. Batı felsefesinde yüzyıllardır sürüp giden, zihin-beden, düşünce-olgu, özgür irade (isteme), tarih-anlama, sorunlarına farklı ışıklar tutabilecek,

5. Bir ahlak ve sanat felsefesine olanak sağlayacak,

bir iç kuramı geliştirmeyi hedefliyorum.

İçi vurgulamak, gizemcilik midir? Alışılmış anlamıyla değil. Çünkü, iletişen içlerden söz ediyorum. Bunda gizemli bir şey

yok. İç tümüyle anlatılamaz. Bir anlamıyla, gizem var iç'de. Bu gizem, doğasal, kültürel, tarihsel, toplumsal. Okur bana•gizemci demeyi aklına koymuşsa, "gerçekçi gizemci" desin. Gerçekçi: Mızmız, uykulu, uyuşuk olmadığı, gerçeği, toplumsallığı, tarihselliği, ekonomik, siyasal boyutuyla sürekli sorgulayıp, yorumladığı için. Gerçeği yok saymadığı, onu, bir sanrı, bir yanılsama olarak görmediği için. Gizemci: Çünkü, gerçek ancak, iç'e alınarak kavranabilir. İç'e alınmada salt bilinçli öğeler yoktur. Bilincine varamadığımız nice etkinin belirlemesi içindeyiz. Bedenimizden, fizyolojimizden, filogenetik yapımızdan gelen. Toplumdan, tarihten, kültürden yükselen. Bunları belirlediğimizce belirleyeceğiz. Belirleme, hep eksik, hep güdük, hep özürlü kalacaktır. Duyduklarımız, duygularımız anlattıklarımızdan hep fazla olacaktır. Düşündüklerimiz de. Haberleşmeyi, tartışmayı, söyleşmeyi içinin gelişmesi için kaçınılmaz bulan bir gizemciyim ben. İçini belirleyen güçleri saptamaya çalışan, saptamaktan yana, içini belirleyen güçlerin anlam kaynağının iç'le dış gerçeğin etkileşmesinden doğduğunu söyleyen bir gizemci.

Çelişik bir söz mü söylüyorum yoksa? : "Dört köşeli üçgen" gibi, "gerçekçi gizemciyim" derken? Çelişmiyorum. Bu terimlere alışılmışın dışında anlamlar yüklüyorum.

Bu bir kokuşmuş idealizm, gizemcilik, karanlıkdaştırma değil. Bir kafa tutma gerçekliğe. İçi düzenleyen, yönlendirmeye çalışan güçlere. Neden büyük çaplı topluluklardan, kurumlardan, ekonomik düzenlenden kalkıp kararlar veriyoruz da gerçekçi bir iç'cilikten kalkmıyoruz? Bireycilik de değil bu. Alışılmış, bayatlamış bir liberalizm de değil. Birçok sufinin, Doğulu, Batılı bilgenin ipuçlarını verdikleri bir yol: Çağdaş bilimin, teknolojinin, sanatın ışığında yeniden yorumlanıp, kurgulanması gerekir.

-

MÜHENDİSLİK AHLAKI*

MÜHENDİSİN YAŞAMA BİÇİMİNİ BİR SORGULAMA DENEMESİ

GİRİŞ

Yaşamanın sorgulanması gerekiyor. Daha incelmiş, daha niteliği yüksek, daha kuşatıcı, onurlu, yetesiye duyumsanarak hakedilebilmesi için. Kuramsal bir "vıdı vıdı" için değil, dangalakca bir avunma için hele, hiç değil. Kendimizi daha anlaşılır kılacak, içinde bulunduğumuz topluluğu, toplumları, yaşadığımız dünyayı, bu dünyadaki yerimizi bulmaya yol açacak, bu anlayışımızı ve yerimizi sarsıp, bizi daha iyiye götürecek, yaşamının bitmez tükenmez devinimiyle birlikte yürüyen bir sorgulama.

Mesleğimiz de yaşamamızın bir bölümü. Mühendissek (iş başında olan, etkin, alanında araştırma yapma yeteneğini henüz yitirmemi;ş, ele aldığı güçlüklerin üstüne üstüne gidebilen, onlara çözüm getirebilen mühendis, yaşaması mühendis olan bir mühendis), bir mühendis olarak yaşamamızın sorgulanması bir anlamıyla mühendislik ahlakı içine giriyor. Mesleğimizin ahlakına (1) ilişkin temel sorulardan bazıları şunlar: "Bir mühendis ya da

1. Meslek ahlakı, tarihsel olarak lonca örgütlerinde, örneğin Ahilikte olduğu gibi, dinsel kökenli izler taşıyor. (Bu konuda, özellikle "ekonomi ahlakı" açısından, Sabri F. Ülgener'in iki kitabına bakılabilir: *Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Der Yayınları, 1981; *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, 1981. Benim buradaki "ahlak" anlayışım değişik açılardan Ülgener'den farklı.) Meslek ahlakı, özellikle son on yılda, ahlak alanında çalışan felsefecilerin üzerinde durdukları bir konu. Ahlak sorunları artık, toplum içinde, somut etkileri, çevremizi, kültür ortamımızı belirlemede önemli yeri olan mesleklerin, teknolojik uygulamaların, tıbbın ahlak sorunları üzerinde yoğunlaşıyor. Somut sorunlarla ilk bakışta ilgisi yokmuş gibi görünen, formalist, kuralcı, haddini aşan genellemelere dayalı ahlak anlayışından uzaklaşmaya çalışan araştırmalar yapılabiliyor. Bu yazında, özellikle, Türk kültürü ve toplumu içinde bir insan olarak mühendisin, meslek ahlakını kendi felsefe ve ahlak anlayışım içinde, *çok genel çizgilerle* sorgulama örneğini vereceğim.

mühendisler olarak, nasıl yaşamalıyım? Nasıl yaşamalıyız? Nasıl bir kişi olarak, nasıl bir dünyayı gözeterek yaşamalıyım? Yaşamalıyız?"

Dikkat edilirse, "meslek ahlakı" anlayışım, o mesleği toplumdaki işlevinden, içinde bulunduğu kültürün, zaman diliminin, tarihin etkilerinden yalıtıp, gökten inen, kurallar ya da ilkeler olarak, bir *deus ex machina* gibi değil de, o mesleğin üyesi olan kişilerin dünyalarını hiçe saymayan, mesleğin kendi özel çalışma alanı ya da pratiği gereği ortaya çıkmış iç sorunlarla, mesleğin diğer mesleklerle, toplumdaki diğer kurumlarla olan bağlarını gözardı etmeyen, dış sorunlarla haşır neşir, sorgulamalarla devingen, can alıcı noktaların saptanıp, kuramsal temellerin araştırılmasıyla belli bir kuramsal derinliğe sahip, diğer anlayışlarla hesaplaşmasını yapabilen bir anlayış olmaya çalışıyor.

Bu yazıda, mühendislik ahlakının yalnızca "yaşama biçimi sorgulaması" konusu üstünde duracağım. Bu amaçla, önce, genel olarak "ahlak"dan ne anladığımı, bu yazının bağlamı içinde, fazlaca ayrıntıya gitmeden, kimi noktaları vurgulayarak açıklayacağım. Sonra, mühendisin çalışma alanının genel yapısından yola çıkarak, bu mesleğin ahlaka ilişkin özelliklerinden, sorgulama biçimlerinden söz edeceğim. Yazım, bu sorgulamanın bizi götürebileceği çeşitli anlayışlardan bazılarının tartışmasıyla sona erecek.

AHLAK

Ahlakın alanı, insan eylemlerinin oluşturduğu bir alan. Herhangi psiko-fizyo-nöralojik davranışın eylem kılığına bürünmesi, onun toplum içinde, bir iletişim ve etkileşim süreci içinde anlam kazanmasıyla gerçekleşiyor. Ahlak alanı, bireylerin eylemlerini etkileyen toplumsal (ekonomik) etkenlerin, düşüncelerin tavırların alanıdır. Bu anlamda, eyleyen bireyin ahlakça yargılanabilmesi, onun kişi olarak, bir bütünlüğünün olduğu-

nun varsayımıyla ilgilidir. Eylemlerimiz, toplum içindeki kişiliğimizin, bu kişiliği oluşturan (iç) dünyalarımızın (bu kavramın tartışılmasını başka yazılarıma bırakıyorum.) dışlaşması olarak görülebilir. Kişiler arası eylemler, belli dış kurallar ve değerler çerçevesinde gerçekleşir. Bu kurallar ve değerler, değişmez, bozulmaz değillerdir. Bir ölçüye dek, kişisel yorumlara da izin verirler. Kişisel ve toplumsal çabayla, toplumun kurumlarının, yapısının, siyasal ve ekonomik işleyişinin değiştirilmesiyle değişebilirler.

Kişiler eylemlerini belli *durumlarda* gerçekleştirirler. Durumlar, belli düşünsel etkiler (tarihsel, kültürel) altındadır. Durumun bu boyutuna *ortam* diyorum. Bunun yanında, eylemin içinde yer aldığı durumlar, fiziksel, biyolojik, ekonomik, coğrafik, toplumsal özelliklere de sahiptir. Buna da *çevre* diyorum. Eylemde bulunan kişi, bulunduğu durumda, değişen ölçülerde, mikro, mezo, makro topluluklar içindedir. Örnek : Bir mühendis, eylemleriyle, mühendislik ahlakı açısından, mikro düzeyde, meslekdaşlarının oluşturduğu bir topluluktadır. Mezo düzeyde, mesleğini yürüttüğü toplum, toplumlar içindedir. (Örneğin, Türk Toplumu). Yine, mühendis, makro planda, en geniş anlamıyla, insan toplumu içindedir, dünya vatandaşıdır. Bu, boyutları değişen farklı topluluklarda o, topluluk içindeki üyelik özelliğine göre, eylemlerini gerçekleştirdiği topluluğun kurallarına tavır alır. Onları içselleştirir. Kendinin kılar. İçselleştirme, benimseme ya da karşı çıkma, ilgisiz, kayıtsız kalma ya da sahiplenme biçiminde olabilir. Mühendis, bu değişik tutumlarına göre, içinde yer aldığı topluluğun yaşayışında bulunur, yaşayışına katılır ya da bağlanır. Bütün bu tavırlar, onda, bir sorumluluk (ya da sorumsuzluk) bilinci, toplumsal bilinç (vicdan) oluşturur. Farkına vardığı ya da varamadığı belli ahlak görüşleri geliştirir. Eyleyen kişinin, değişik seçenekler karşısında, seçmelerini yaparken dayandığı ahlaksal kimlik ortaya çıkar.

Ahlaksal kural ve değerlerin kurumlaşıp, yasalaşması hukukun alanına girer. Yine, eylemlerinin yer aldığı toplulukların yönetilmesi, denetlenmesi, biçimlendirilmesi, değiştirilmesi, belli güçlerin, güç odaklarının işidir. Burada, kişi, siyasal alanının içindedir. Eylemleri, değişik boyutlar içeren ahlak alanından, hukuksal ve siyasal alana uzanır. Aslında, salt soyutlama amacıyla yaptığımız bu ayırım içinde bu alanlar birbirlerinden kolay kolay ayrılamaz, içiçe işleyişlerini sürdürürler.

Eylemin oluştuğu en küçük birim durumdur, demiştik. Durumlar, eyleyen kişiler açısından, yer aldıkları toplulukları da işin içine kattığımızda, zaman içinde bir bütünlük taşırlar: Kişinin yaşama biçimlerini oluştururlar. Aynı kişi, eylemleriyle, bir mühendis, bir eş, bir dost, bir vatandaş, bir anne, bir şair... olarak farklı yaşama biçimlerinde eyleyebilir. Değişik yaşama biçimleri, o kişinin ahlaksal kimliğinin bütünlüğünü, tarihini belirler.

Buraya dek, yalnızca eylem ahlakı üstünde durduk. Oysa, edindiği deneyimleri, sorunlarının çözümlerinde kullanılabilmesi açısından, mühendis için bilgi de önemlidir. Bilgi ahlakından da söz edebiliriz. Bilgi ahlakı, oldukça çetin bir konu olarak görünüyor. Bu yazı çerçevesinde, bu konuda şunları söyleyebilirim: Bilgi ahlakı, bilginin yaşama biçimleri içinde kullanımıyla ilgidir; bir açıdan. Bilgiyle, bilginin yaşamamızdaki ilişkisi üstüne ilişkiler ağını kapsamına alır. Bilgiyi, nasıl bir toplum, hangi insanî amaçlar için, ne adına, kimin hizmetinde, nasıl kullanacağım? Bilgi ile ahlaksal kişiliğin arasındaki bağ nedir? Örneğin, bilgi beceri eksikliği, salt bilgisizlik midir yoksa "ahlaksızlık" olarak da görülebilir mi? bilgi ve becerisini geliştirebilecek olanaklara sahip olduğu halde, bu konuda hiçbir sorumluluk duymayan biri, ahlak açısından da sorumlu değil midir? Unutmayalım: Bilgi, salt kuramsal, düşünsel boyutları olan bir insan ürünü değildir. Mikro, mezo, makro düzeyde, dünyaya, topluma, içinde bulunduğumuz meslek topluluğun-

da, insan yaşayışı, yaşama biçimleri üstünde doğrudan ya da dolaylı etkisi vardır. Bu açıdan, mühendislik ahlakı, salt eylem ahlakıyla sınırlı olmayacaktır.

Bir de, eylem ve bilgilerimizin kullanılma tarzları üstünde birkaç noktayı belirlemek istiyorum. Eylemlerimizin ya da bilgiyi kullanışımızın kendi *içinde*, bizim onları anlamlandırmamızla ilgili bir özelliği var. Buna *iç özellik* diyelim. Bir konunun bilgisinin edinilme çabası, kendi *iç özelliği* (iç özellik, bir soyutlamadır, ama eylemi anlamamıza yardımcı olan bir soyutlama) vardır. Bilgiyi, o bilgiden *zevk alarak*, salt o bilginin peşinde olarak, bilgiyi diğer alanlarla bütünlemeye çalışarak edinebilsin. Bu tavrında, başkaları için, bilginin çok dışında, örneğin salt bir ün sahibi olmak, salt rakip saydığım insanları geçmek için, dış özelliği açısından kullanmıyorum. Bilgi benim ahlaksal kimliğimde bir parçalanma yaratmıyor; bir yama gibi durmuyor. Kimliğimi bütünlüyor. İşte ahlak açısından eylem ve bilgi kullanımıyla, kişiliğimize ve ahlaksal kimliğimize katkısı, sorgulanacak yaşama biçimi için görmezlikten gelinemeyecek önemli noktalar olarak görünüyor.

Anlattıklarıma karşı çıkışlardan biri de şu olabilir: Biz bunca noktayı sorgulamaya kalktığımızda, yaşamaya, eylemeye nasıl vakit bulacağız? Boyuna kendini irdeleyen insan nasıl olanca doğallığı içinde yaşayışını sürdürebilecek?

İlk elde verilebilecek yanıt: Sözü edilen noktaları gözönüne alan bir ahlaksal sorgulama yaşamadan kopuk değil ki, ayrıca bunun için zaman harcamış olalım. Eylerken sorguluyoruz zaten. Sorgulamasını içinde taşıyan bir yaşama içindeyiz. Önce yaşa, sonra sorgula, ya da, sorgula sonra yaşa demiyoruz. Öyle yaşa ki, sorgulaması içinde olsun, diyoruz. Bunun nasıl başarılabileceği, büyük ölçüde, kendi yaşama gücümüze kalıyor.

Oldukça ˛ nel, bir bakıma, üstünkörü çizgileriyle çizdiğim "ahlak" alanı, mühendisin yaşayışının sorgulanması için yeterli-

dir sanıyorum. Şimdilik, belirsiz gibi görülen noktalar, mühendislik mesleğinin kimi özelliklerinin vurgulanmasından sonra, umarım daha aydınlık olacaktır.(2)

MÜHENDİSLİK

Mühendislik mesleğinin tarihi, Mısır hiyerogliflerine dek götürülebilir. M.Ö. 2800'lerde "çalışanların başı"ndan söz ediliyor. Belki, bir anlamıyla bu, o zamanın mühendisi, mimarı ya da müteahhidiydi. M.S. 200'de, Latin tarihçisi Tertullian, bir savaş aracı olan mancınığı bulan yaratıcı dahiyi, ingenium'u ilgi konusu yapıyor. M.S. 1000-1200 tarihlerinde, ingeniator (ingignere'den geliyor, yaratan bulan, üreten anlamında) sözü, savaş araçları oluşturan, siperler yapan insan anlamında kullanılıyor. Mesleğin ortaya çıkışı, örgütlenmesi 17. yüzyılın sonlarında başlayarak etkinlik kazanıyor. 1672'de Fransa'da 14. Luis'nin Corps du Génie'si, mühendislik mesleğinin çekirdeğini oluşturuyor, Batıda. Yine aynı ülkede, 1716'da Fransız Ulusal Karayolları Bölümü kuruluyor. Gelişmeler, Royal Society'nin 1660'da kurulmasından sonra, İngiltere'de de aşağı yukarı aynı tarihlerde benzeri gelişmeler gösteriyor. Bilebildiğimce ilk mühen-dislik kuruluşu, 1818'de inşaat mühendislerinin (3).

2. Yalnızca meslek ahlakını Türk kültürünün bütünlüğü içinde ele aldığımızda, sorgulamanın değil, çözüm yolları önerilerinin daha önemli olduğu ileri sürülebilir. Türkiye'de de yapılanın daha çok, sadece aksaklıkların gösterilmesi, işleyişin eleştirilmesi, daha iyi işleyişin kuramının yapılmaması, bundan özellikle kaçınılması olduğu söylenebilir. Bir açıdan katıldığım bir saptama bu. Yalnız, çözüm yolları ortaya atacak kuramların oluşturulması, oldukça çok boyutlu, yeterince aydınlatıcı olmadıkları anlaşılmış, alışılagelmiş görüşlerin sarsılabilmesi için, bizi yaratıcılığa götürecek sorgulama çabasının küçümsenmemesi gerekiyor.
3. **Bkz. A Social History of Engineering, W.H.G. Armytage, The MIT Press,** Cambridge, Massachusetts, 1961.

Mesleğin gelişmesi, 19. Yüzyıldan bu yana olanca hızıyla sürüp gidiyor (4).

Ülkemizde ilk mühendislik çalışmaları, 1773'de Mühendishâne-i Bahr-i Hümayûn ve 1795-96'da Mühendishane-i Berr-i Hümayûn ile kurumlaşıyor. 'Amaç askerî yenilgilerin önlenmesi, ordunun teknik açıdan güçlenmesidir. Türk tarihi açısından, tıbbın ve mühendisliğin askerî kökenli oluşu, oldukça düşündürücüdür. Yine, "hendese" (geometri) sözünden türetilmiş mühendis, hendese bilen anlamındadır. Batıdaki "dâhi", "mucit" ile karşılaştırıldığında, bizim "mühendisliği", yerleşik geometri bilgisiyle başlatmamız, Osmanlı'nın mühendisliği nasıl algıladığı konusunda bir ipucu olabilir mi? Hem de bu "mühendis" sözcüğünü düzeltmek gerekiyor: Mühendis salt geometri bilen bir uygulayıcı olmamalı.

Mühendisin toplum ve kültür içindeki yerini belli başlı dört noktada özetleyebilirim:

---

4. Mühendisler, kendi mesleklerinin tarihi ve toplumsal kaynağıyla, yanılmıyorsam, mimarlar kadar ilgilenmiyorlar. Mimarlar, kendi çalışma alanlarının, mesleklerinin psikolojik, sosyolojik, tarihsel, felsefî boyutlarını, belki de gereğinden çok abartılı bir biçimde kurcalamaya yatkın görünüyorlar. Mühendislerin yaşama bakışlarının kültürel zenginlik içinde olması gerektiğini savunan S. C. Florman'ın iki kitabını anayım burada : *Engineering and the Liberal Arts, Mc Graw Hill, New York, 1968 ve The Existential Pleasures of Engineering,* St. Martin's Press, New York, 1976. Özellikle, 1976'daki kitabında, Florman, dünyayı değiştirmeye çalışan bir "peygamber mühendis"den söz ediyor. S. 127'de şöyle diyor: "Bak makinaya, göze ne denli hoş görünüyor". Bana kalırsa, Florman, adını andığım ilk kitabıyla mühendislere kültür dersi vermeye kalka bir "muallim" havasıda, sanki mühendisleri "evcilleştirmeye" çalışıyor. Beylik ansiklopedik bilgiler sunuyor, mühendislere: "Biraz yontulun" der gibi. İkinci kitabı biraz daha incelmiş, bir felsefî tutumla, varoluşçu açıdan bir mühendislik yorumu getirmeye çalışıyor. Bu konularda pek düşünmemiş mühendis için, kitap aydınlatıcı olabilirse de yeterli genişlik ve derinliği ulaşmamış görünüyor.
Elime geçen mühendislik ahlakı üstüne meslekten bir mühendisin yazdığı kitaba gelince : Mantell, *Ethics and Professionalism in Engineering,* Collier-Mac Millan, London, 1964, bu kitap da alışılmış, yürürlükte bir ahlak felsefesini pek kurcalamadan yola çıktığı için, pek doyurucu görünmüyor.
Benim ulaşamadığım kaynaklar arasında, mühendislik ahlakını ve felsefesini olanca zenginliği ve derinliği ile işleyen yazıların bulunabileceğini umuyorum.

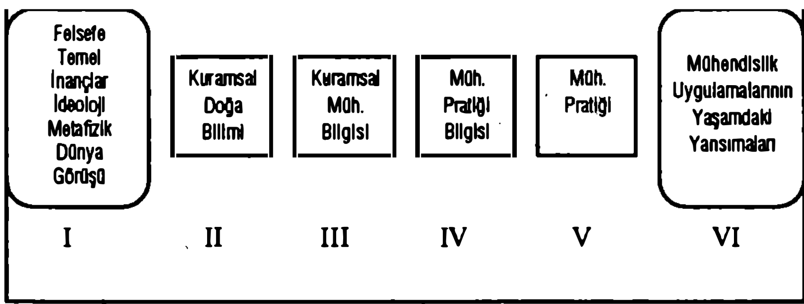
1. Mühendis, *doğal çevrenin* oluşturduğu sorunlarla başetmeye çalışır. Bu çevreyi düzenler, insan yaşamını kolaylaştırmaya, niteliğini yükseltici bir biçime sokmaya çalışır. (Örneğin, yaptığı barajlar, yollar ve yapılarla) Doğal çevrenin değiştirilmiş, insana mal edilmiş biçimini de düzeltme, geliştirme işini yüklenir.

2. Toplumsal çevreyi, örneğin kent yaşamını, insan için yaşanır bir hale getirmeye çabalar. (Sağlık, iletişim, çevre mühendisliği gibi).

3. İnsan bireyinin biyolojik, psikolojik, genetik özelliklerini araştırma, düzenleme, değiştirme, kolaylaştırma işini üstlenir. (Gen mühendisliği, bilgisayar mühendisliği, yapay zeka (artificial intelligence) gibi.)

4. Evreni ve insanı anlamaya çalışan kuramsal bilimin çalışmalarına katkıda bulunur. (Bilimsel deney araç ve gereçlerin oluşturulması gibi.)

Zaman zaman en kuramsal, en duygusal, en şiirsel görünen bir sorun bile mühendisliğin çalışmalarından yararlanabilir. Örneğin, insanın bilgisel yapısının, bilinçaltının, algılama mekanizmasının çözümüne katkıda bulunabilir. Abartma değil şimdi söyleyeceğim : Dünyayı insan için daha yaşanır kılacak bütün çabalara, ilkece, katkıda bulunabilir mühendis. (Kuramsal ekonomi araştırmalarına da!) Geleceğin dünyasının oluşumunda mühendisin çok önemli bir yeri olacağı bana çok açık görünüyor. İşte, bundan dolayı, mühendisin sorumluluğu çok büyük. İşte bundan dolayı, mühendis nasıl bir dünyada, ne adına, nasıl bir insan olarak yaşadığını sorgulamak zorunda. "Gözlerini kapayıp, vazifesini yapamaz" yalnızca. Görevini yapar ama gözlerini dört açarak. İnsanlığın ulaştığı şu kültür aşamasında, mühendisin omuzundaki yük oldukça ağırdır. İşte ahlaksal sorgulama en azından bu yükün ne olduğunun anlaşılmasına yarayacaktır.

SORGULAMA

Sorgulanacak olan nedir? mühendisin herhangi bir insan olarak eylemleri, bilgisi, bilgisinin dayandığı ilkeler, dünya görüşü, kararları, oluşturduğu ürünler, mühendislik pratiğinin kendisi... Mühendislik pratiği, bu pratiğin kültür ve yaşama içindeki yeri yukarıdaki gibi çizelgeyle özetlenebilir.

V'de, mühendis, sezgileri, becerisi, olanca etkinliği ile, mesleğinin uygulama alanı içindedir. İşinin başındadır. Halis mühendislik çalışması buradadır, denebilir. Yalnız, bu alan, özellikle, proje çalışmaları için, IV'e, III'e, hatta II'ye dek uzanabilir. I ise, bütün bu mühendislik çalışmalarında farkında olarak ya da olmayarak kullandığımız inançlarımızı, dünya görüşlerimizi, bunların sorgulamasını içerir. (Buradaki "felsefe", dünya görüşü, metafizik, ideoloji ve temel inançları *sorgulayan* bir çaba olarak geçiyor.) VI, mühendislik çalışmasının insan ve toplumla ilgili boyutudur. Kutular ve daireler arasındaki çizgiler, bu alanlar arasındaki (çift yönlü) bağlantıyı gösteriyor. I, II ve III'ü... etkileyebildiği gibi, tersi de olabilir. Şekil I bize, mühendislik etkinliğinin sorgulanmasında dikkat etmemiz gereken noktaları da gösteriyor.

Öyleyse, şekil 2'deki tablo yardımıyla sorgulanmayı şematik kılabiliriz.

	Micro A	Mezo B	Makro C
I			
II			
III			
IV			
V			
VI			

Şekil 2. Mühendislik Ahlakının Sorgulanma Aşamasını Gösterir Bir Tablo Taslağı. (Her mühendis, boş kutuları kendi dolduracaktır!)

Örneğin, 1-A'daki kutuyu alalım. Bu aşamada neyi sorgulayacağız? I, mühendislik çalışmasının dayandığı temel görüşleri, bunların en geniş ve en derin kuramsal temellerini oluşturuyordu. A (mikro boyut) ise, mühendisler topluluğu demekti. Mühendislerin kendi iç topluluğunda, herhangi bir sorun karşısında aldıkları kararlar, oluşturdukları ürünler, gerçekleştirdikleri eylemler ve bilgi uygulamalarında, ahlak açısından bağlı oldukları değerlerin, kuralların (normların), bu değerlerin değerlendirilmelerinin sorgulanması. Diyelim ki, belli bir fabrikada, on kişilik mühendis grubunun mühendislik pratiği, kararları ve ürünleri açısından, kendi aralarındaki ilişkiler nelerdir? Neden aldıkları kararları, ürettikleri ürünleri, bilgi uygulamalarını böyle gerçekleştiriyorlar? Temelde, nelere inanıyorlar? İnançlarına uygun davranıyorlar mı? Kime, ne adına, nasıl hizmet ediyorlar?

Bütün bu sorgulamalarda, belli ölçütlerle çalışırız. Ölçütleri sorgulayan insanın da belli ölçütleri, görüşleri vardır. Ne demekse o, tarafsız bir sorgulama olanaklı değildir. Çünkü, ölçütsüz sorgulama yapılamaz. Kendi kendimizi sorgulayabileceğimiz gibi, başkalarını da sorgulayabiliriz. Sağlıklı sorgulama, düşünsel ve bilgisel özürün en aza indirgenmeye çalışıldığı sorgulamadır. Sorguladığımız alanın bilgisine, bu bilginin kuramsal temellerine erişmeye çalışmalı, bunları açık açık söylemeliyiz. Sorgulama ahlakı açısından açıklık ve içtenlik, niyetin ve dünya görüşünün, dayanılan ölçütlerin önceden ya da soruşturma sırasında saklanılmadan, kılık değiştirmeden söylenmesini gerekli kılar. (Bu da kendini tanımaya çalışan bir insan için son derece zordur. Bilgi, iyi niyet, içtenlik, cesaret ve kendine güven ister.)

Şekil 2'de 18 ayrı sorgulama alanı olduğu görülüyor. Her bir alanın kendi içinde daha ayrıntılı bölümlemeler de yapılabilir. Bütün bu sorgulamalarda hedef, tekrar tekrar söylüyorum mesleğin ıslahı, meslektekilerin, kültür içinde, kültürün diğer alanlarıyla, yaşamalarıyla en yoğun biçimde etkileşime geçebilmelerinin, geleceğin dünyasının oluşturulmasında anlamlı katkıyı yapabilmelerinin sağlanmasıdır.

Bunun için kuramsal bağlamda, yapılacak işlerin başında, mühendisliğin, kültür içinde, tarih içinde ve toplumdaki yerinin sürekli tartışılması gelir. Mühendis odalarına, üniversitelere, mühendislikle ilgili toplum bilimcilere burada epey iş düşüyor. Bu arada, mühendislik eğitiminde gerek üniversite içinde, gerekse üniversite sonrası iş başındaki çalışmaları sırasında, mühendislerin böylesi konuların tartışılmasına katılmalarını sağlamak, tez elden gerçekleştirilmesi gereken bir görev olarak görünüyor.

---

* Bu yazı, 15 Mart 1988'de, ODTÜ Elektronik ve Bilim Topluluğu Seminerlerinden birinde yaptığım konuşmadan sonra yazıldı. Seminere katılıp, görüşlerimi eleştiren tüm arkadaşlara teşekkür ederim.

MÜHENDİS İLETİŞİME NEYLER?

1. SORUN

Shannon ve Weaver'in geliştirdiği ileşitim modeli, konuya yeni başlayanların yakından bildiği yaygın bir modeldir: Bilgi (malumât) kaynağından ileti gönderilir, ileti, ileticiye (transmitter) gelir, işarete (signal) dönüşür, işaret alıcıya gelir, alıcı işareti çözer, yeniden iletiyi oluşturur ve ileti hedefe ulaşır. Bu ana model, telsiz, telli telefon haberleşmeleri temel alınarak oluşturulmuş. Değişik kanallar, gürültü ögesi, geri besleme etkileri de işin içine katılabilir. 1950'lerin başlarından bu yana, bu modeli temel alarak farklı iletişim modelleri oluşturulmuş.[1] Gönderici, kanal, iletişimin oluştuğu ortam, iletinin gönderilme niyet ve amacı gibi ögeler tartışılmış. "Kim, hangi araçla, hangi ortamda, kime, hangi koşullarda, ne amaçla, hangi etkiyi uyandırmak için ne diyor?" (Broddock Modeli!) gibi sorularla, başlangıçta mühendisliğin bir kavramı olan "iletişim", toplum ve siyasa alanına kaydırılarak, sorgulanmaya çalışılmış.

Bu yazının hedefi, iletişim modellerini tartışmak değil.[2] Amacım, insanlar arası iletişimde teknolojinin, buna bağlı olarak mühendisin yerinin ne olduğu üstüne düşünmeye çalışmak. Bu düşünme çabamda, teknoloji ve iletişim felsefesi açısından dayandığım bazı ilkeler var. Bunları yeri geldikçe ortaya koyacağım. Ancak yazım, felsefeye bulaşmamış okurların da, özellikle iletişimle uğraşıp da felsefe malumatıyla ilgilenmeyen arkadaşların da anlayabileceği bir bağlam içinde gelişecek. Bunu başarıp başaramayacağımı bilmiyorum. Ama hedefim bu. Böylece, temelde, insan olmanın ana özelliklerinden biri olan

---

1. D.Mcquail and S. Windahl, **Communication Models**, Longman, London, 1984.
2. "Communication Reconstructed" **Journal for the Theory of Social Behavior**, Vol. 18, No. 4, 1988, s. 391 - 410. Bu yazıda iletişim modelleri ve kavramı eleştirel bir gözlükle felsefe ve sosyal bilimler açısından tartışılıyor.

iletişebilme özelliğine sahip olmakla[3] teknoloji üretmek arasındaki temel ilişki üstüne bazı tezler geliştireceğim. Daha doğrusu bazı tezleri imâ edeceğim. Hem iletişim hem de teknoloji çağımız insanının en büyük sorunlarını oluşturuyor. Bunlar arasındaki ilişkiyi düşünmek, böylece, çağımızın sorunları üstüne düşünmek demek. Bir iletişim mühendisi bu iki temel sorun alanıyla farkında olsun ya da olmasın ilgili olduğu için, böyle bir düşünme çabası, iletişim mühendisinin içinde bulunduğu toplum ve diğer toplumlar arasındaki yeri üstüne de birtakım sonuçlara götürebilir bizi.

2. İLETİŞİM

Türkçemizdeki iletişim sözcüğü, Batı dillerinin çoğuna Latince (communico) kökünden geçmiş. "Ortak kılmak, aktarmak, paylaşmak, pay almak, katılmak, haberleşmek" gibi anlamlara gelen bu terim, "communitas", topluluk, toplum, "cemaat", bir arada, dostça ilişkide olmakla bağıntılı. Batılının kafasında bu kavramın yarattığı çağrışım, böyle bir bağlantıyı içeriyor. Osmanlı, Arap kökenli "muhabere" sözcüğünü kullanmış. "Muhabere", "habere" fiilinde türüyor. "Habere", denemek, sınamak, deneyimine sahip olmak, tanışık olmak, araştırmak, haberleşmek gibi anlamları da içeriyor. Bilgi ve deneyimle, yaşantıyla yakından ilgili.

Oysa, "iletişim" sözcüğü ne Batı dillerindeki topluluk, birliktelik ne de Arapça'daki bilgi, deneyim, sınama kavramlarını çağrıştırıyor. Ortada, götürülecek, oluşturulacak, bir şeyin, iletinin ve ondan alınacak karşılığın (isteşlik eki), karşılıklılığın olduğunu söylüyor. Bu açıdan Türkçe'de iletişim terimi üstüne düşünürken, dışımızdaki kültürlerde bu kavramın kazandığı anlamları gözden uzak tutmamak gerekiyor.

---

3. Giderek, her canlının, en azından kendi türdeşleriyle, çevresiyle, doğayla etkileşimde, dolayısıyla iletişimde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Yine, iletişim olgusunu, elektronik araç gereçlerin olanaklarıyla sınırlı görmek de yanlıştır. Ben, görünüşte hiçbir "mesaj", ileti göndermeden de iletişime geçebilirim. Bedensel olarak belli bir biçimde duruşum, bu iletişimi başlatabilir. Beni bu duruşum içinde gören biri alması gereken iletiyi alabilir. Öyleyse, iki insan arasındaki iletişimde, ne ileti ne de ileti gönderici ve alıcı olabilir. Yani insan, becerebilirse, kendi kendisiyle, görünüşde hiçbir ileti olmadan iletişime geçebilir. Yaptıklarımızı düşünürken örneğin, kim olduğumuzu, anlamaya çalışırken, kendimizle hesaplaşmalarımızda böyle bir iletişim içindeyizdir. Bu sırada, belki yalnızca kendimizin kavrayabileceği bir "dili", iletiyi kullanıyoruzdur. Bu ileti, ancak bizim psikolojik yapımızın bütünlüğü içinde, bir anlam taşımaktadır. Bu iletiyi bir bütünlük içinde soyutlayıp çıkarmak olanaklı olmayabilir. Bu örneklerle demek istediğim şu: Alışılmış anlamda gönderici ve ileti ögeleri, farklı bir açıdan bakıldığında, insan psikolojisinin bütüncü, "Gestaltcı" niteliği içinde farklı boyutlar kazanabilir. İnsanın nasıl olup da, kendisiyle ve başkalarıyla iletişime geçebildiği sorunu, "teknik", "teknolojik" bir soru olmanın ötesinde, metafizik bir sorundur.

Anlama, anlaşma, anlatma sorusudur çünkü. Nasıl anlıyorum? İletiyi nasıl anlıyor, karşılığını veriyorum? Karşımdaki bunu nasıl anlıyor? Böyle bir sorun, taşıdığı karmakarışık diğer sorunların yanında beni a) biyogenetik b) toplumsal varlığım hakkında düşünmeğe götürüyor. Karşımdakini anlıyorum. Çünkü, insan türünün bir bireyi olarak, türümden gelen genetik özellikler buna olanak sağlıyor. Arapçadaki muhabere, tecrübe etmeyi, denemeyi, öğrenmeyi gösteriyordu. Çevremde, doğada varolabilmem, çevremin sorunlarıyla başedebilmem için, çevremle haberleşmek, iletişime geçmek, ondan öğrenmek, ona öğretmek, onu anlamak, ona anlatmak zorundayım. Toplumun diğer bireyleriyle birlikte olduğum, onlarla birlikte olmaya zorunlu olduğum için "anlaşmak" zorundayım.

İşte, doğal olarak türümden ve toplumsal yaşayışımdan kaynaklanan bu temel varoluş özelliklerim, çağımda büyük tehlikelerle, tehditlerle karşı karşıya (çağlar boyunca, değişik görünümleriyle sık sık böyle olmuş, o nedenle insan, sürekli savaşmış durmuş!): **Çevremi, insanımı, toplumumu, giderek kendimi anlayamıyorum. Neyin ileti, neyin ileti olmadığını bilemiyorum. Kendimi, derdimi, varoluşumu, sorunlarımı anlatamıyorum. Bunları becerebilsem de, anlaşamıyorum. Peki, iletişim çıkmazı içindeki insan, teknoloji yardımıyla kurtulabilir mi?**

3. TEKNOLOJİ

Teknik, üretmek, araç gereç yapmak, iletişime geçmek kadar doğal bir özelliği insanın. En ilkel toplumların bile teknolojileri var. İnsan türünün, toplum yaşamının sürmesi, araç gerecin üretilip kullanılabilmesine bağlı. Teknoloji aracılığı ile çevremizi, doğayı denetim altında tutuyoruz.

Çağımızda teknolojinin giderek olumsuz etkileri ortaya çıkmış olsa da, artık, başlangıçta bir denetim aracı olan teknolojinin kendisi, denetimimizden kurtulmuş görünse bile, bu sorunlarla başedebilmek için, yine de, teknolojiler kullanmak zorunda değil miyiz?

(Burada teknolojiyi, denetim için kullanılan her türlü araç gereç ve onların bilgisi olarak anlıyorum.)

Şimdi, uydu haberleşmesinden, bilgisayarların yardımıyla geliştirilen her türlü elektronik tabanlı, "fiber optik"li iletişim olanaklarını da katarak, bu anlamdaki teknolojiyi üreten, kullanan, onun sorunlarıyla uğraşan mühendisin, yukarıda sözünü ettiğim çağımız insanının iletişim tıkanmasına nasıl çâreler önerebileceğini düşünelim. (İletişim sorunu, elektroniğin dışındaki tekniklerle, teknolojilerle de ele alınabilir. Bu yazımda konum bu değil!). İletişimi daha ucuz, daha hızlı, daha uzak mesafeler-

den, daha fazla kanallardan daha kolay kılmak temel sıkıntıyı çözer mi? Peki, bu sorun iletişim mühendisinin sorunu mudur? Görüntülü telefon konuşmalarının teknik sorunlarını, oradaki araç ve gerecin kullanımıyla, üretimiyle, kuramıyla ilgili sorunlarla uğraşan mühendis, örneğin, telefonda konuşanların birbirlerini anlamalarını, birbirleriyle anlaşmalarını düşünmek zorunda mıdır? Bu çağımız kültür adamlarının, sosyologlarının, dilbilimcilerinin, psikologlarının, ruh hekimlerinin, felsefecilerin, sanatçıların sorunu değil midir?

4. MÜHENDİSİN DÜNYADAKİ YERİ, İŞLEVİ, GÖREVİ

Mühendislik, bir çok mesleğe göre yeni bir meslek. Sanayi devriminden sonra giderek etkisini duyurmuş. Şimdi dünyanın yönetiminde (özellikle bizim toplumumuzun yönetiminde) etkin bir rolü var, öyle görünüyor. Mühendisin uzmanı olduğu alan içinde mesleğiyle ilgili belli sorunları var. Mühendislik kuramlarını, bilimi uygulamak, geliştirmek zorunda. Bu anlamda, herhangi bir meslekte bulunanlardan farklı değil durumu.

Başka bir açıdan bakıldığında ise büyük bir sorumluluk taşıyor. Çünkü, işi, teknolojiyi uygulamak, geliştirmek, sorunlarını çözmek. Politikacı da, yönetici de, askeri kuruluşlar da teknolojiyle uğraşıyor.

Yalnız, bu sonuncular hedeflerine varmak için teknolojiyi bir araç olarak kullanmaya çalışıyorlar. (Teknolojinin hızla büyüyen yapısı içinde, belki de teknoloji onları kullanıyor!) Bu arada, mühendisi de, bu sistemin önemli bir öğesi olarak kullanmış oluyorlar! Yalnızca en iyi biçimde mesleğini gerçekleştirmek isteyen bir mühendisin politikacılarla, yöneticilerle, askerlerle, giderek yukarıda sözünü ettiğimiz insanlığın büyük iletim sorunlarıyla ne ilgisi olabilir ki? Maaşını hak etmek için çalışan, bağlı olduğu kurumda patronların sözünün dışına çıktığında işini yitirebilecek mühendise "dünyayı kurtarma misyonu" yüklemeye ne hakkımız olabilir ki?

İnsanlar birbirlerini anlamıyorlarsa, dertlerini anlatamıyor ve birbirleriyle anlaşamıyorlarsa, bu büyük ölçüde, dünyanın içinde bulunduğu, siyasal, ekonomik, kültürel, askeri durumdan kaynaklanmıyor mu? Bütün bu koşulların yarattığı sorunlarla başetmede, yaşayışından sorumlu sıradan bir dünya vatandaşına ne görevler düşüyorsa, mühendise de o düşmez mi? Mühendisin belli bir ayrıcalığı mı var?

Mühendis olsun olmasın, teknolojinin ve çevre sorunlarının, dünyadaki enerji kaynaklarının paylaşımındaki sorunların, tüm aklı başında insanların sorunu olduğu açık görünüyor.

Ben, politikacının, yöneticinin, askerin yanında mühendisin de bu gidişten önemli ölçüde sorumlu olduğuna inanıyorum. Mühendis, mesleğinin sorunlarını anlamalı, çözmeli, yeni teknikler, teknolojiler üretmelidir. Meslek sahibi olarak bu onun görevidir. Ama, bir insan olarak mühendis, diğer alanlarda çalışanlardan ayrı bir yere sahiptir. Telefonda konuşanların iletişim sorunları onu ilgilendirmelidir. Telefonları geliştirirken onun sorunlarıyla teknik olarak uğraşırken, bu telefonu kullanan insanları da düşünmelidir. Bu yolda diğer meslek sahipleriyle, mesleklerinin dar sınırlarını aşabilip insanlığı, dünyayı, kültürü sorun edinmiş insanlarla birlikte düşünmelidir. Elbet, iletişim sorunları, salt mühendislik açısından düzeltilemez. Ama mühendis, insan olarak sorumluluğunu unutmamalı, araçları ne adına, hangi insan için, nasıl bir dünyada kullanacağını düşünmelidir. Mühendisin insan ve dünya bilinci, kültür bilinci geliştirilmelidir. Yalnız mühendisin değil olağan ki; çağımızda mesleğini körü körüne yapan tüm meslek sahipleri için aynı sorun vardır. Tekrar tekrar söylemeye çalıştığım gibi, mühendis, bir yanıyla teknolojinin içinde iken; teknoloji, doğa, toplum ve kültürle, insanla bağıntılı olduğu için, bu konularla ilgili olmalıdır. Körükörüne uygulayıcı olmamalıdır. Hesap sormalıdır, geniş düşünmelidir.

Mühendislik, insanlık tarihinde yeni bir olgudur. Teknolojinin hızla gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Teknoloji, başlangıcında insanın refahı ve mutluluğu içindi. Şimdi, insanın başına belâ olabiliyorsa bunda mühendisin hiç mi sorumluluğu yoktur?

Anlayamayan, anlatamayan, anlaşamayan insana, hem mesleğinin teknik olanakları açısından hem de bunları kavrayıp aşan, insanlığın temel sorunları açısından, mühendisin hiç söyleyecek sözü olmamalı mıdır?

Dünyayı mühendis gibi görmek ne anlama gelmelidir? Fırsatlardan yararlanma kârı artırma, ucuza mal etme, verimliliği yükseltme...

Ama hangi insan için? Nasıl bir dünya için? Bugün mühendis niçin yaşamaktadır?

Dünyada ve ülkemizde türlü eleştiri ve karşı çıkışlara rağmen giderek yaygınlaşma eğilimi gösteren, bilim adamları ve bilimle ilgili insanlar arasında etkinliğini sürdüren bir bilim anlayışı var. Bu anlayışa göre, bilim; teknik, teknolojik, toplumsal, ruhsal, ekonomik, tarihi, giderek sanat ve kültürle ilgili her türlü sorunun üstesinden gelebilecek en güvenilir yöntemler sunan bir etkinliktir. Bilim adamı toplumun hizmetindedir. Proje yapar, danışmanlık yürütür, toplumu, toplumun sorunlarını izler.

Bu anlayıştaki eğitim kurumları, mezun oldukları zaman hemen iş bulabilen, fırsatlardan yararlanma becerisine sahip, iş bilir, kurnaz, iş ortamının koşullarına rahat uyabilen, önüne konulan işi başarıyla kotarabilen insanlar yetiştirmeyi düşünürler. Bilimin başarısı, **kendisinden istenen** projeleri yapmak, ortaya çıkan, önceden belirlenmiş ve planlanmış çerçeveler içinde teknik sorunları çözmekle gerçekleşir. Eğitim kurumları, hali hazır ortamın koşullarına uyacak insanlar oluşturmaya çalışır, danışmanlar, çoğunlukla Osmanlı dönemindeki şeyhülislamın görevine benzer bir görev üstlenirler: Kendileri dışında yapılanları meşrulaştırırlar.

Kısaca: Yaşamın akışı bilim dışı odaklarca yönlendirilir, stratejiler, çoğunlukla politik, askeri, ekonomiktir. Bilim adamı, böyle bir bilim adamı yaratmayı hedefleyen eğitim kurumu, bu akaşın içinde **kullanılan** bir araçtır. Bu, **yaşamın gerisinde kalmışlık**, topluma, yaşama derinliğine, kuramsal çalışmalara alternatifler üretememe insanın geleceğe yönelik umutlarında bilimsel nesnellik adına suskun kalma, pısırıklık, korkaklık böylesi bir bilim anlayışının yol açtığı özelliklerdir. Durumlarına uygun gerekçeleri vardır: Bilim adamları politikaya karşımazlar. "Objektiftir"ler. Onlar kendilerine ne buyrulursa

onu yaparlar. Objektif projeler, objektif danışmanlıklar, objektif teknolojik üretim, objektif silah, objektif şirket yönetim sistemleri... Onlar "karışmazlar", "yansızdırlar", yalnızca hizmet ederler.

Böyle bir bilim anlayışı, görünüşte bilimi "en saygın problem çözücü" olarak görmekle birlikte, aslında, çelişkili bir biçimde, onu yaşamın geresine itmekte, bilim adamını "ikincil", "arkadan giden", "siparişle iş gören", kendi gündemini belirlemekten aciz, bağımlı (oysa, bir yanıyla baktığımızda bilim tarihinde, bilmek için bilmeyi, anlamayı hedefleyip, sorunlarını ve araştırma gündemlerini kendileri belirleyen kuşaklar da görmekteyiz) bir duruma düşürmektedir. Bu bağımlılık hem piyasaya, bilim dışı yerel güçlere, hem de uluslararası iletişim ağını ele geçirmiş, yayın ortamını, dergileri, kitapları, bilimsel toplantıları planlayan uluslararası güçedir. Yayınlarınız sayılarla belilenir; içerikten çok, nicelikler önemli hale gelmiştir; akademik terfiler, bu ağın ne kadar parçası olduğunuza bağlıdır, dergi hakemlerine, piyasadaki bilimsel otoritelere...

Bilimsel araştırma yönetimi bir şirket yönetimi haline gelmiş, kurulu piyasada iş yapıyor olmak başarı sayılmıştır.

Ama, herşeyi sorgulamakla başlamamış mıydı bilim? Neden kendini sorgulamıyor? Niçin hedeflerini, değerlerini, ahlaksal düzenini, kime, ne adına niçin hizmet ettiğinin hesabını vermiyor?

Özellikle, toplumumuzda, yaşadığımız bunca çalkantıda, yaptığımız araştırmaların, yönettiğimiz ya da üstlendiğimiz doktora, yüksek lisans çalışmalarının toplumumuz, tarihimiz için ne anlama geldiğini, uğraştığımız bilimsel problemlerin gündemini kimlerin belirlediğini, tarihinin, kaynağının ne olduğunu, neyi çözmeye çalıştığımızı içinde bulunduğumuz "ufuk darlığından" kurtulup sorgulayabiliyor muyuz? Yoksa bir ırmakta sürüklenip giden "objektif", "hizmet seven" başarılı bilim adamı imajımız bizi mutlu etmeye yetiyor mu?

Bu dünyayı ve bilimi at gözlüğüyle gören, tek boyutlu anlayışı, bilim eğitimini, bilimin tarihsel, toplumsal insanla ilgili boyutlarıyla birlikte olanca genişliği ve derinliği içinde gerçekleştirmekle kaldırabilme umudu vardır.

Üniversite, tarihsel kökenlerine eğilip baktığında, neden bir meslek yüksek okulu olmadığını, neden yalnızca piyasaya iş yapmanın başarı sayılamayacağını ve neden uluslararası saygınlığın yürürlükte olan kalıplara, otoritelere boyun eğmekten değil de, önce kendi değerlerini bulup çıkarmaktan geçtiğini anlayacaktır. Kokuşmamak için anlamak zorundadır.

TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTEYİ GÖREN VAR MI ?

Universitas! Evrensel olan. Cihan şümûl. Kuşatıcı. O, hayatı çepeçevre sarması gereken hayatı yorumlayıp, aşması, önünden, ardından, içinden sarıp sarmalaması gereken kurum. Hayal gücünün, yaratıcılığın, düşünce denizinin sınırsız dalgalanıp, fırtınalar yaratarak, kültürü, yerel ve evrensel boyutlarda besleyip canlandırmak, irdelemek, deşmek, didik etmek, sürekli kuramlar (teoriler) üretmek zorunda olan bir kurum.

Nerede şimdi? Toplumla, tarihle, kültürle uğraşan dallarda nerede? Matematikte, doğabiliminde, teknolojide nerede?

Türk kültürünün yorumlanma, yaratılma, incelenme acılarını, Batının anaforunda, onu gözden kaçırmamaya çalışarak çeken bir hoca (!) olarak konuşuyorum burada. Birtakım istatistiksel verilere, bilimsel (!) görünümlü sayılara yaslanarak değil; insanlarla olan ilişkilerimden, duygu dünyamdan, özlemlerimden, çâresiz içine düştüğüm ruhsal çatışmalardan kalkarak, yine de, aşırı abartmamaya çalışarak duygularımı; içtenlikle bir öz eleştiri süzgecinden geçirerek yüreğimi, aklımı, konuşuyorum. Üniversite, herşeyden önce, **sorumluluğunu,** topluma, öğrencilere, dünyaya, kendine karşı sorumluluğunu duymak zorunda olanların oluşturduğu bir kurum. Sorumluluk, gizli kapaklı bir duygu değil. Paylaşılması, tartışılması, eleştirilmesi gerekir. İşte ben, bu kısa yazıda, kişisel gözlemlerimden kalkarak, duyduğum kaygıları okurla paylaşmak istiyorum.

1. Sorumluluk ve Namus : İki Yıpranmış Kavram

Bilimin temeli üstüne çok konuşulmuştur. Bireysel açıdan, bilim adamının kişiliği açısından, bilimi bilim yapan temel öğelerin en önemlisi sorumluluk duygusudur. Sorumluluk, ki-

taplardan ya da beylik söylevlerle edinilir birşey değildir. Sorumluluk **yaşanarak** öğrenilir. Bilim adamı adayı, bilim adamları topluluğunda, sorumluluğunu bilen ustalar yanında, sorumluluk duymayı yaşar, **içine sindirir,** öğrenir. Bilim **namusunu** öğrenir.

Bilim namusunu, sorumluluk taşıyan, hipotezler ileri sürebilen, ileri sürdüğü hipotezlerin sonuçlarına katlanabilen insanlar taşır.

Namus kavramıyla, aşırı tutuculuğa, yobazlığa vardığında, dalga geçilebilir (Feyerabend!). Oysa, bilim ahlakının en önemli **normlarından** biridir. Bilim adamı, bilimsel araştırmalarında, hele çok az kişinin anlayabildiği, dar bir uzmanlık alanında çalışıyorsa, kendini ve karşısındakileri, türlü sahtekârlıklar ve çarpıtmalarla kandırabilir. (Bilim tarihinde örnekleri pek çok!) Yine Feyerabend, bu kandırmacaların bilimde ilerlemeyi sağlayabileceğini söylüyor. "Ne olsa gider" ona göre, herşey mübahtır bilimde; ne yapsan olur, sahtekârlık bile! Feyerabend, namus kavramı arkasındaki namussuzlukları gösterme amacını taşıdığı için, abartıyor. Hiç değilse, bu sahtekârlığı değerlendirecek olanlar sahtekâr olmamalı ki, ilerleme olabilsin! Burada, şöyle bir düzeltme, bir yorumlama yapılabilir! "Herşey hayâl edilebilir". Her türlü kuram, işe yarayabilir. Her düşünceden ilginç noktalar yakalanabilir. Düşünce ve hayâle, engin hayâl gücüne fırsat verilmelidir. Ama, her hayâl adamı, her kuram sahibi, yeri geldiğinde, hayâlinin sınırlarını bilmelidir! Haddini! Öğrencilerimize değişik düşünmeyi, farklı, geniş, renkli, "sınırsız" düşünmeyi, bizler de bu çaba içinde kalarak gösterebilmeliyiz. Ama, araştırmanın, araştırılan nesnenin yapısı gereği, belki sonradan ortadan kalkacak, **kuralları,** yolu yordamı olduğu unutulmamalıdır! Yoksa, zaman zaman örneğini gördüğümüz yirmi yaşında dâhi taslakları, kendini, haddini bilmeyen garip yaratıklar çıkar ortaya.

Bilimin kahrını çekebilen, en girift ayrıntılarına karşı duyarlı, yorulmadan uzun yıllar işçiliğini yapabilen; yine de, atılgan, dur durak bilmeyen hayâl gücüyle, eskimişi, kokuşmuşu aşıp, yepyeninin önünde yüreği çarpan; sürekli şaşan, şaşmanın şaşkınlık değil, gerçeğin sonsuz boyutundan birkaçını yakalamada en büyük itici olduğunun farkında; hayâlinin, sınamalar, denemeler, eleştiriler, karşılaştırmalar sonunda **işlemediğini** anlayınca, yerine başka bir hayâli koyabilme yürekliliğine sahip; namus kavramının soyut bir kavram olmayıp, önce, yalnız kendi kendisiyle, gereğinde uykusuz geceler boyu hesaplaşmasının, kendine, doğaya, topluma, kültüre, kültürüne, insana, insanlarına, tarihe, tarihine olan sorumluluğunun bir sonucu olduğunu anlamış; daracık bir alanda çalışsa da, bu alanın bütünle, diğer alanlarla, bilimle ilgisini görmeye çalışan; burada da durmayıp, bilimin insan yaşayışındaki, kültüründeki, kendi kültüründeki yerini anlamaya çabalayan biri bu, bilim namusunu taşıyan kişi.

Dikkat edilirse, burada, bilim adamları **topluluğundan** söz ettim. Bu topluluğun kendine özgü bir ahlakı vardır (Kuhn!). Bilimi, bu topluluğu anlamadan anlamak, olanaklı değil. Bu topluluklar, özel ya da resmî araştırma kurumlarının dışında, üniversitelerde bulunuyor.

Önce, araştırma yapan topluluktan söz edelim. (Yazık ki, üniversitelerde, araştırıcı olmayan, belki yaşamı boyunca hiç de olmamış ya da artık yeterince terfi ettiği için, hiç araştırma yapmayan bir çoğunluk vardır. Bunların namusu, sorumluluğu üstüne birşey söyleme gereğini duymuyorum. Yine, yazık ki, üniversite, yeterince öz eleştiri ve yaptırım gücünden yoksun olduğu için, bu çoğunluğu içine sindirmiş durumdadır.) Araştırmacı önce kendine karşı sorumludur. Araştırmanın gidişinde, hesabını vermesi gereken kişi önce kendisidir. Böyle bir **vicdanı** yoksa, kendini ve çevresindekileri aldatma yollarını deneyebilir. Örneğin, çalma çırpma düşünceleri kendine mâl eder;

deney sonuçlarını değiştirir; yaptığı kanıtların yanlışlarını türlü manevralarla örtmeye çalışır; kişisel ilişkilerle, dalkavuklukla, ödünler verdiği dostluklarla, bu topluluk içinde yer etmeyi dener. Bu vicdan, bir anlamıyla da topluluğun vicdanıdır. Topluluk böyle bir vicdansız adamı içine alamayacak denli özerk (muhtar), bağımsız olmalıdır. Yazık ki, Türkiye'de, bu, böyle işlemiyor. Doğrusu, işlediği yerler varsa da, işlemediği yerler, korkarım, abartmıyorum, daha çok olmaya başlamıştır.

Ne yapmalı öyleyse? Birçok şey! Ama, alınacak ekonomik, idari, vs. önlemlerin yanında, örnek bilim adamları toplulukları oluşturup, bilim adamlarının oradan feyz almaları sağlanabilir. Daha erken yaşlarda, bu topluluğun bireyleri, kendi kendilerini denetleme, yaptıklarını, kendinle, başkalarıyla birlikte, yükselme, güç elde etme hırsıyla değil de, araştırmanın gidişi açısından sorgulayabilmeyi, tartışmayı, haberleşmeyi başarabileceklerdir. Bilim adamları topluluğunun, peşinden koşup çözmeye çalıştığı sorunlarının **yalnızca** bu sorunun tarihi ve şimdisi açısından **içsel** olarak ele alınmasına izin verecek, bunu yüreklendirecek, ödüllendirecek, bu sorunlara kendini adayan insanların, "insan üstü varlıklar", çıkarlarını düşünmeyen zavallılar olarak değil de, bilimin gereğini yapan "hasbî" kişiler oldukları görüşünü onaylayacak bir yapı taşıması gerekiyor.

Oysa, araştırma grupları yalnızca "piyasaya iş yapan", para kazanma peşinde, ün elde etmeye, ödül kazanmaya çalışan, akademik merdivenin basamaklarını bir çırpıda, sanki bir iş adamıymış da, üniversite de onun şirketiymiş gibi tırmanmaya uğraşan insanlarla dolma tehlikesini taşıyor. Üniversite-endüstri, üniversite-toplum işbirliği bu demek değil ki! Bir şirket değil ki, üniversite! Üniversite, piyasadaki sorunları çözen bir iktisatçılar topluluğu, bir avukatlar, mühendisler, şu ya da bu amaçla kullanılan danışmanlar kümesi değil ki! Olamaz ki! Zavallı üniversitas!

Uzak kentlere üniversite açıyorsunuz. Binalar yapılıyor. Görünüş tamam. Sonra, hocalar şehir kulübünde tavla oynuyor. Eşraftan biri oluyor. Olmasın demiyorum, itirazım, kentin üniversiteyi yutuşundaki garip ilişkiye: Üniversite birşey katamıyor kentin kültürüne, yaşayışına, ufak tefek önemsiz katkıların dışında. Öz denetim kurulamıyor, bilim adamı topluluğu içinde. Düzey, değişik sosyo-psikolojik nedenlerle düşüyor da düşüyor. Araştırma yapılamıyor buralarda, yeterince. Başka yerlerde yapılmış araştırmalar da doğru dürüst aktarılamıyor. Oturmuş araştırmacı ekipler yerleşemiyor.

Yönetici bilim adamları topluluğuna gelince: Araştırma çabası içindeki bilim adamlarının araştırmalarını gerçekleştirebilecekleri çevreyi ve ortamı yaratacak, yeni araştırma alanları açacak bir çaba içinde olmaları gerekiyor. Bunu yaparken, bilim adamlarını, araştırmalarını aksatacak, bozacak şekilde dışsal etkilerden korumaları gerekiyor. Oysa, olmuyor. Çünkü, birçok nedenin yanında, yönetici insanın, araştırmanın çilesini çekmiş, sorumluluğunu duymuş, bu deneyimlerin sıkıntısını hakkıyla yaşamış kişiler olması gerekiyor.

2. Nasıl Bir Üniversite Özlüyoruz?

Nasıl bir üniversite? Diyelim ki, üniversitelere "üniversite" dersi koyduk. Düzelir mi durum? Düzelmez. Sorun, zaten bu dersi verecek, kişilerle, dersin içeriğiyle ilgili. Aydınlarımız, münevverlerimiz üniversitelerine sahip çıkmalıdır. Falan ülkedeki model şöyle, filan üniversite anlayışı böyleyle iş yürümez. Bize yakışan, kimliğimize, toplumumuza yakışan üniversite nasıl olmalıdır? Üniversiteli olalım olmayalım, bu soru, toplumun değişik kesimlerince tartışılmalıdır. Üniversite üyelerinin sorumluluğu, toplumun üniversitelere sahip çıkmasıyla artacaktır. Toplum üniversiteleri başıboş bırak-mamalı ki üniversite de toplumu başıboş bırakmasın.

"Köşeyi dönme" anlayışı, değişik insan tipleri çıkarıyor karşımıza. Çıkarlarını, düşünen, dinine bağlı olsa da, dini eylemle-

rine kılıf yapmış, inançsız mümin, vatansever vatansız, kültürsüz kültürlü insanlar yetişmesi tehlikesi var.

Burada, bilimi, araştıran, eleştiren, araştırma konusundan, kendi kültüründen kaygı duyan bir insanlar topluluğunun yarattığını anlatmak gerek. Üniversite toplumu araştırırken, toplum da üniversitesine sahip çıkacak, onu eleştirecek, yargılayacaktır. Cübbenin toplum dışında, toplum üstünde önemi yoktur. Bilim adamlarının toplumdan kopmuş, topluma yabancılaşmış, toplum üzerindeki otoritesinin balonu söndürülmelidir.

Topluma hizmet, yalnızca proje yapan bir şirket gibi çalışmak da değildir. Üniversite üyeleri, biraz geçim sıkıntıları sonucu biraz da yeterince gözden geçiremedikleri sorumluluk duygusunun gereği, kendilerini garip bir durumda buluyorlar. Bilimin sorunları salt pratik, pragmatik sorunlar değil ki! Bilim adamı, bir belediye mühendisi, belediyenin şehir plancısı, kurumların paralı akıl hocası değil ki! Olağan ki bu kurumlara yardım edilecek. Ama ne pahasına? Hayatın tez elden çözülmesi gereken sorunlarıyla araya bir **mesafe** konmazsa, bilimin çekirdeğini oluşturan kuramsal (teorik) çalışmalar nasıl gerçekleşecektir? Nasıl yaratıcı olunacaktır? Nasıl hayâl kurulacaktır? Nasıl, matematiğin, mühendislik biliminin engin modelleriyle baş edilecek, onlara katkıda bulunulacaktır? Bilim adamı hayâl dünyasında dolanan bir uyur gezer olsun demiyoruz. Gerçek, ancak hayâl gücüyle anlaşılabilir. Değiştirilebilir. Ne olur, hayâl kuracak, yani, kuram, teori inşâ edecek, kafa özerkliğini yaratacak çevreyi ve ortamı öldürmeyelim! YÖK öldürmesin, hükümet öldürmesin, sanayi, ticari şirketler öldürmesin. Bu, toplumun ve kültürün intiharı olur.

3. Yine O, Sorumluluk

Kültürü, toplumu, bilimi öldürmeyecek bilim adamı! Neredesin **Ustalar,** öğrencilerine,**çıraklarına** bilimi, bilimsel, toplumsal, kültürel sorumluluğu öğretecek olanlar! Toplumunuzla, kendinizle, dünyayla haberleşin, ilişkiye geçin! Kolay, ucuz

çârelerin dışında, üretici olmanın çok ucuz olabildiği toplumumuzda, zoru, yerel olurken evrensel olabilmeyi, toplumun yaralarını sararken, dünya bilimine, bilimlerine, o binlerce yıllık ideale, dünyaya, insana yakışır biçimde, tartışarak, yanlışlar yaparak belki, ama yanlışlarla ilerlemeyi göze alan, bunu başarabilen insanın çabasına katılın! Türkiye'de üniversiteler olsun! Türkiye'nin sorunları açısından, evrensel olana bakabilen üniversiteler...

TÜRK İNSANINA BİR DÜNYA TASARLAMAK

I. DÜNYA TASARIMININ ANLAMI

Dünya tasarımı, yaşama tasarımı, insan tasarımı, kültür tasarımıdır. Dünyaya karşı alınan tavırla başlar. "Ben de varım. Benim de istediğim bir dünya var" demektir. Dünyaya konulmuş bir dünyamızın olması, dünyayı elimizin altında inşa'ya hazır duymamız demektir. Bizim olanı, özerkliğimizi, kimliğimizi sergileme çabasıdır. Gerçeğin acımasız ezici gücüne kafa tutmadır.

Mekanımıza, yöremize, ülkemize, dünyaya sahip çıkmaya başlamak, bunun sorumluluğunu duymaktır. Dünya tasarımlama, yüzeyde, avutucu, belki de boş bir hayalden kalkarak gittikçe derinleşen bir felsefe yapma çabasını içerir: Evet, hayâlden ivmesini kazanmış, zengin bir çeşitliliğin, özgürce yapılan çeşitlendirmelerin, dallanıp budaklandırmaların ortaya konması: Düş içinde, düşün verdiği özgürlükle önümüzdeki olanakların coğrafyasını belirlemek. Bir **telos** analizi. Örtülü kalmış, farketmediğimiz, sorgulamadığınız amaçlarımızı sergilemek. Hayâlê zenginlik, özgürlük katarak, dilediğimizce at koşturabileceğimiz, olabildiğince bize yakışan, kimliğimizi ortaya koyan bir dünya peşinde olacağız. Ama unutmayalım ki, hayat en geniş hayâl dünyasından bile daha geniştir, son sözü o söyleyecek. Hayâllerimiz gerçeğin sınırlarıyla belirlenecek.

2. DÜNYA TASARIMININ BAZI ÖZELLİKLERİ

Dünya tasarımı, hayal gücümüzün bir ürünü. Gerçek dünyadan, geçmişten, şimdiden gelen sağlıklı verilere dayalı olması gerekiyor. Dediğim gibi, hayâl, itici bir güç, bir devinim,

devingenlik sağlıyor tasarımımıza, verilerse, **güvenirlilik** sağlamlık katıyor. Dünya tasarlamak, dünya yaratmak, bu dünya içinde yaşayan insan ve toplumu, onların çevresini, ortamını (düşünce atmosferini) yaratmaktır. Hayâlin gerçekleştirilebilir olması, içinde yaşadığımız sahici dünyanın ekonomik, toplumsal, ticârî, kültürel, siyasal bağlamını da gözönüne almayı gerektirir. Dünya tasarımı, yaşadığımız gerçeğin eleştirilip, eskiyen, aksayan, kokuşan yanlarının ortadan kaldırılması için ileri sürülen öneriler öbeğinden oluşur. Bu dünyayı tasarlayacak **dünya mimarları,** hayalle gerçek arasında bir köprü oluşturacak bir tavır içinde, bir anlamıyla **naiv** bir tavır içinde tasarılarını gerçekleştirecekler. Bu tasarının bir **iç mantığı,** iç tutarlılığı olacak. Ana ilkeleri ve bu ilkelere dayalı temel önermeleriyle birlikte. Bunlar birbirlerine gelişi güzel, rastgele bir biçimde değil de, belli bir **sistem** içinde bağlanacak. Böylece gerçek dünyayla **karşılaştırma** olanağı ortaya çıkmış olacak. Burada, deyim yerindeyse, bilimde de işlerliği olan bir düşünce deneyi (Gedanken Experiment) gerçekleştirilecek. İşte, bu düşünce deneyi, dünyayı yorumlayıp anlamlandırmanın, bu dünyada yaşanılan ülkeye sahip çıkmanın, onu değiştirmenin bir ön koşulunu oluşturacak.

Böyle bir dünya tasarımının yapı taşları şöyle sıralanabilir: 1. Birey 2. Toplum - Toplumlar 3. Teknoloji 4. Doğa 5. Bilgi 6. Eylem 7. Sanat 8. İletişim olanağı 9. Geleceğe yönelik tarih 10. Dünyayı elinde tutanların gücü (İktidar-Siyasal, ekonomik, askeri, teknolojik, bilgisel...güç-). Bu yapı taşlarının gereksiz zorlamayla birbirlerinden koparılması, ayrılması, kurulacak dünyanın mimarisini çarpıtacaktır. Örneğin, tutar da, bireyle toplumu ayırır, birini diğerine indirgerseniz, kuracağınız dünya bireysiz, hayalsiz, özgürlükten yoksun olacaktır. Aynı biçimde, birey-teknoloji ayırımı, insan bireyini, teknolojiye karşı yabancılaştıracak, onu, teknoloji önünde köle yapabilecektir. Okur, tek tek, bu öğeler arasındaki kesin ayırımların, birbirine

indirgemelerin nasıl **belâlara** yol açabileceğini kolayca düşünebilir. Öyleyse, bu öğeler arasında **yumuşak** geçişler sağlanmalı, belli bir denge, ama devingenliği bozmayan, aksatmayan bir denge kurmaya çalışılmalıdır. Bu öğeler, hangi toplum, hangi yöre için gerçekleştiriloyars, **oraya uygun,** o topluma, o insana uygun bileşkeler aranmalıdır.

Böylece, birey, yukarıda sayılan dokuz ayrı öğeyle birleşerek, kafasındaki dünyayı, kendisine yukarıdan zorla kabul ettirilen modellerin dışında kurmaya çalışacaktır. Gerçek dünyada aksayan, işlemeyen noktaların düzeltilmesi amacıyla, insana yakışan bir dünyada yaşama çabası, adına alışılmış anlamıyla, ister "toplumsal kalkınma", ister "ilerleme" densin, bireylerin kendi kimliklerini yitirmeden, toplumun kimliğini oluşturabildiği, teknolojiyle bütünleşmiş bir dünyada gerçekleşecektir. "Halk", kendine yabancı bir teknoloji içinde, anlam veremediği bir dünyada yaşamayacak, "tabandan" gelen istekler doğrultusunda düzeltmeler yapılacaktır. Bireylerin, bireyliğini yitirmediği, rastgele bir "yığın" olmayan "halk", oluşturmaya çalıştığı kimlikle, yaşayışına, geleneklerine, törerelerine, kültürüne sahip çıkacaktır. Bireylerin bireylere, toplumların toplumlara, yşama biçimlerinin yaşama biçimlerine saygı duyduğu, tahammül ettiği, hoşgörü ortamında, renkli, menevişli, dallı budaklı birarada yaşama deneyi gerçekleştirilecektir.

İşte : **Aklı eren herkes, kafasındaki dünya tasarımını ortaya koymalı** diyorum; bunu tartışmalı. Başka görüşleri eleştirmeli. Bu çabaya olanak sağlayan bir toplumu, dünyayı oluşturmaya çabalamalı: Kimliği olmak demek, kendine özgü dünya tasarımı olmak demektir. Kimliği olmayan bireyler, toplumlar, kültürler, ezilmeye mahkumdur. Bence: Önce, başka toplumlarda yaşayanlara, nasıl bir dünya düşündüğümüzü, dünyada nasıl bir yer tutmak istediğimizi duyurmalıyız. Bu is-

teklerimizi, tasarılarımızı gerçekleştirmek için ne yapmayı planladığımızı açıklamalı, tartışmalıyız.

3. DÜNYA OLUŞTURMANIN ANA EKSENİ OLARAK FELSEFE

Bütün bu çabalarda, felsefenin nasıl bir işlevi olabileceğini belirteyim. Burada felsefeden anladığım oldukça geniş: Felsefe, içinde taşıdığı türlü anlamlardan biriyle ele alınacak olursa, düşüncelerimizin, düşünme çabalarımızın, eylemlerimizin dayandığı noktaların açığa çıkarılma uğraşıdır. Bir etkinliktir felsefe, hayatın içinde, hayatı düzenlemeye, tasarlamaya yarayan bir eylemler bütünüdür. Düşüncelerinizin, eylemlerinizin dayanaklarını kurcalamaya başladığınız, anda, farkında olarak ya da olmayarak felsefe içindesiniz demektir. Dünya tasarlamaya başladığınız anda, bu tasarınızın **ardında** ne yattığını kurcalayınca onun alanına giriyorsunuz. Felsefe, kafa özerkliğinin, bağımsız kişiliğin koşullarını içinde taşır: Kafamdaki dünya tasarımı, **kimin** tasarısıdır? Niçin **böyle** bir dünya tasarlıyorum? Acaba, bana bu tasarımı birileri **çaktırmadan** zorla kabul ettirmeye mi çalışıyor? Bir çeşit tasarım psiko-analisti gibi davranıyorum, felsefe düşünürken. Bağımsız bir kimlik, bağımsız bir dünya tasarımı için bu şart. Tutarlı olmam, tasarımımın iç mantığını yakalamam için, nasıl tasarladığımı anlamam için felsefe gerekli.

4. BİR TÜRK İNSANI RESMİ ÇİZMEK

Dünya tasarımını felsefe ışığında elde etmeye çalışırken, daha önce de söylediğim gibi, gerçek dünyada aksayan yanların sağlıklı biçimde saptanmasından kalkacağım. Bu yazıda, Türk insanı için bir dünya tasarlarken, geçmişte ve şimdide sorunlar, engeller yaratmış olumsuz insan **tipinin** (Max Weberci

anlamıyla) eleştirisinden kalkarak, gönlümde yatan bir Türk insanını arıyorum. Bu dünyada yaşayacak insanı tasarlamak, dünya tasarlamanın bir parçasıdır. Elbette **ideal** bir insanı tasarlayacağım. Bu insan yukarıda (2. bölümde) saydığım en azından on öğe ışığında belirlenecek. Özelliklerini burada ayrıntısıyla inceleme fırsatım olmayacak. Çok kısa ipuçlarıyla yetineceğim.

Bu insan ZEKİ olacak. Taklitçi, fırsatçı, "köşe dönücü", kaba saba bir zekâ değil bu, sorunları farkedip, çareler bulabilecek bir zekâdan sözediyorum. Gerek toplum, gerek **teknoloji**, gerekse ahlak alanındaki sorunları çözme gücü olarak zekâyı demek istiyorum.

ÇILGIN olacak. Çılgınlık, bir züppelik, bir özenti değildir, delilik değildir; kokuşmanın, kokuşan karşısında, güçlü önünde boyun eğmenin, adam sendeciliğin, korkaklığın yadsındığı, bütün bu olumsuzluklara bir başkaldırıdır. Çünkü, **akıl, uslu olma** anlamında, bir sindirme aracı olarak kullanılmıştır tarihte, hala da kullanılmaktadır. Boynu bükük, mütevekkil bir akıllı olmaktansa, stotükoculuğu sarsan, bunun tehlikelerini gözönüne alabilen, göğüsleyeilen bir çılgınlık yeğdir.

MİZAH duygusuna sahip olacak. Mizah, özeleştirinin, aşırı katı ciddiyetin karşısında olmanın bir olanağıdır. Mizah, Türk insanının dünyasını değiştirmek, devingen dünyalar tasarlayabilmede önemli bir işlev görecektir.

DÜNYAYA DÜNYA KOYABİLECEKTİR : Dünya tasarlayabilecek, yaşayışına, kültürüne anlam verecek, yorum getirecektir.

İşte, en azından birbirleriyle kenetlenmiş, birbirlerini bütünleyen bu dört özelliğiyle, Türk insanı, şimdiye dek kendine yüklenmiş, "kahramanlık", "yiğitlik" gibi irdeleyemediği Orta Çağdan kalma değerleri eleştirip, aşabilecek, yaşamayı ayıp saymayan bir ortamda, kendi oluşturacağı bir dünyada yaşamaya çalışacaktır.

AKILLI olacaktır. Çılgın akıllı, bu aklıyla, önündeki seçenekleri görebilecek, geniş, derin düşünebilecek, düşüncesiyle heyecanını, duygu dünyasını birleştirip, yaratıcı, düzenleyici bir insan olacaktır. Ezilen, taklit eden, irdelemeden taklit eden bir insan olmayacaktır.

Bütün bu özelliklerle donanmış bir DUYGU DÜNYASINA sahip olacaktır. Renkli ve derin bir İÇ DÜNYAYA kavuşmuş insan olarak, yüzeysel, dar beğeni kalıplarının ötesinde, **yaşama tıkızlığını** aşacaktır.

EYLEYEN-ÜRETEN BİR YETİYE erişmiş bir insandır o, böylece, düşüncesiyle yaşayışı, kuramıyla eylemi arasındaki köprüyü kurabilecek, düşüncesini **ısrarlı** bir çabayla sonuna dek, eleştiriler ışığında gerçekleştirmeye çalışacaktır.

TASARLADIĞI DÜNYAYA YAKIŞIR BİR AHLAK DUYGUSU taşıyacaktır. Ahlakın temel sorusu: "Nasıl yaşamalıyım? "a anlamlı yanıt verebilecek, kendini ve başkalarını aldatmayacak, zayıflıklarını, eksikliklerini, özürlerini saklamayacak bir insan olacaktır.

Yine, bu Türk insanı, kendinle bütünleşmiş, geleneğini, kültürünü, **kültür mirasını,** geleceği taşıyabilecek bir TARİH DUYGUSU içinde olacaktır.

İNANCI OLACAKTIR: Dayanakları ve gerekçeleri olan, dünyanın nasıl değiştirilebileceği hakkında bir öngörüye destek sağlayan inancı.

MEKAN BİLİNCİ TAŞIYACAKTIR. **Yöre bilinci.** Bağnaz bir hemşehrilik duygusuyla değil de, sahip çıkma, paylaşma, ortaklaşa sorun çözme niyetini taşıyan bilinç. Başkalarının da böyle bilince sahip olduğunu bildiği için, hoşgörülü, tahammüllü bir vatan duygusunu yüreğinde, aklında taşıyarak, içinde yaşadığı mekana, ülkesine, dünyaya, giderek evrene açık, onun bir parçası olduğunu anlayan bilinç.

Ben insanımı ortaya koydum. Çizmeye çalıştığım Türk insanı resminden rahatsızlık duyanlar, gönüllerindeki dünyayı, insanı ortaya koysunlar. Tartışalım. Teknolojinin hızla değiştiği, iletişim ağının insanı tekdüze varlık yapmaya çalıştığı günümüzde, tasarladığımız dünyaya yakışır insan tipini oluşturmaya çalışalım. Yoksa dünyaya sahip olamayız. İçinde yaşamaktan acı duyduğumuz, değerlerine yabancılaştığımız bir dünyada buluveririz kendimizi. Zamanımız vardır daha. İnanıyorum. İnanmak istiyorum.

ahmet
inam
1980'den
beri
ortadoğu
teknik
üniversitesi
felsefe
bölümünde
felsefe
okutan
bir
mühendis...

ISBN 975-7847-01-1